

SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN V LETECH 1654–1848

Ivana Němečková

Social stratification in the domain Horšovský Týn, 1654–1848

ABSTRACT: This study is focused on a social situation in the country between the 17th and 19th century, which is explained on the example of the West Bohemian domain Horšovský Týn. There are described general partition and the rural inhabitants including characteristics of particular social categories and the factual transformation of social stratification in domain Horšovský Týn from the mid-17th till the mid-19th century. The research is based on the information obtained from the evidential sources and the primary literature. The main contribution of this work is the description of social stratification transformation in domain Horšovský Týn on the grounds of its general characterization.

Historická demografie, 2012, 36:2:145–175

KEYWORDS: Horšovský Týn, social stratification, social categories, country, population, 17th–19th centuries

CONTACT: Bc. Ivana Němečková, Ježovy 7, 340 12 Švihov; e.mail: nemeckova.ivana@atlas.cz

Úvod

Předložená studie se zaměřuje na proměny sociální stratifikace venkovského obyvatelstva na panství Horšovský Týn v západních Čechách od konce třicetileté války do poloviny 19. století. Sleduje hlavně vývoj počtu nemajetných domkářů a vliv jeho změny na sociální skladbu vesnice. Vzhledem k tomu, že venkovská složka společnosti po sobě nezanechala mnoho dokumentů osobní povahy, jsou určité aspekty života na venkově stále otázkou, na kterou je třeba hledat odpovědi. Při studiu sociální stratifikace, venkovské rodiny či společnosti vůbec jsme v naprosté většině odkázáni na prameny hromadné povahy. Právě na základě jejich studia a rozboru lze odhalit alespoň některé obecné trendy. Vhodným pramenem pro zachycení situace v polovině 17. století je berní rula,^[1] podávající přehled o majetkových poměrech usedlého obyvatelstva (1654). Pro studium majetkových záležitostí lze využít také tereziánský katastr (1713–1748),^[2] jehož přípravné fáze (1713) umožňují určité srovnání s berní rulou, na niž navazují. Dalšími výjimečnými

[1] *Berní rula*. Sv. 24, díl 2, Kraj Plzeňský. Praha 2002.

[2] *Tereziánský katastr český*, Sv. 2, Rustikál: kraje K-Ž. Praha 1966; SOA Plzeň pracoviště Klášter, Velkostatek Horšovský Týn, Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

prameny, které má české prostředí k dispozici, jsou různé soupisy poddaných, jejichž zřizování a aktualizace byly plně v kompetenci vrchnosti, tudíž se svou strukturou i obsahem panství od panství dosti liší; dále to jsou pozemkové knihy a příp. urbáře. Situaci v první polovině 19. století zachycují topografické popisy českých zemí J. G. Sommera^[3] a F. Palackého.^[4]

Pokud jde o literaturu, z níž je možné vycházet při studiu sociální stratifikace v novověku, případně v první polovině 19. století, není zatím její stav nikterak uspokojivý. Využít se dají některé starší práce, které se sice primárně zaměřují na jiná témata, nicméně zmiňují se i o sociálních poměrech na venkově.^[5] Jedinou novější monografií k tomuto tématu je snad jen práce Alice Velkové.^[6] V případě studií, věnujících se výhradně sociální stratifikaci, je k dispozici kromě těch starších^[7] i několik novějších, jejichž vznik většinou souvisí s mezinárodním projektem *Soziale Strukturen in Böhmen*.^[8] Tento projekt probíhal za účasti českých, německých, rakouských a anglických historiků ve dvou fázích v letech 1992–1999. Zaměřoval se na rozbor hospodářských, ekonomických a sociálních poměrů a jejich vývoj v letech 1650–1750 na vybraných českých panstvích. Dalšími autory,

[3] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt: Siebenter Band. Klattauer Kreis*. Prag 1839.

[4] František PALACKÝ, *Popis království českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajůw, panství, statkůw, měst, městeček a vesnic, někdejších hradůw a tvrzí, též samot a zpusťlých osad mnohých w zemi české, s udáním jejich obywatelstwa dle popisu k r. 1843 wykonaného w jazyku českém i německém*. Praha 1848.

[5] Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*. Praha 1949; Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*. Praha 1957; Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960; Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964.

[6] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. stoléní na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009, hlavně s. 42–82.

[7] František KUTNAR, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*. Český lid 36, 1949, s. 97–102; Jiří SVOBODA, *Ke studiu sociálního rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v druhé polovině 18. století*. Český časopis historický 5, 1957, s. 447–473; Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastroch (1700–1750)*. Sborník Národního muzea v Praze, řada A, 23, 1969, s. 197–378.

[8] Především Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*. Český časopis historický 98, 2000, s. 737–773 a Alice VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti v letech 1700–1850*. Český časopis historický 105, 2007, s. 809–857; další studie nalezneme hlavně ve sbornících Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen: ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien, München 2002 a Markus CERMAN – Robert LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“: sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*. München 2005.

kteří se sociální stratifikaci věnují soustavně, je dvojice Jana Macháčová – Jiří Matějček. Těžištěm jejich zájmu jsou sociální dějiny 19. století.^[9]

Základní metodou předkládaného výzkumu je sonda – tedy detailní výzkum obyvatelstva na vymezeném nevelkém teritoriu. V tomto případě jde o srovnávací kvantitativní analýzu vývoje sociální struktury. Časové vymezení studie je jednak dáno dostupnými prameny, jednak je zvoleno tak, aby mělo z raného novověku přesah do 19. století. Nárůst početnosti těch vrstev obyvatelstva, které měly minimální nebo vůbec žádnou pozemkovou držbu (domkáři), je sice patrný už od konce 17. století, kdy byly překonány ztráty z období třicetileté války, avšak na intenzitě nabral až v polovině století následujícího.^[10] Tento trend výrazně ovlivnil podobu české vesnice. Cílem studie je tedy ukázat, k jak výrazným změnám na vybraném panství došlo, a upozornit na rozdíly, jimiž se od sebe liší sociální skladba vesnice v 17. a v 19. století. Domnívám se, že právě tento časový přesah je pro postižení základních trendů sociální stratifikace vesnice podstatný. Protože pouze za předpokladu rozšíření badatelského obzoru za hranice raného novověku, tj. i na 19. století, je možné plně postihnout vývoj sociální skladby vesnice včetně důsledků, jaké mohl mít na život venkovské společnosti.

Panství Horšovský Týn

Panství Horšovský Týn se nacházelo jihozápadně od města Plzně v severní části klatovského kraje přibližně 25 km od zemských hranic s Bavorskem. Na severu sousedilo s dominiem Kladruby, na východě s chotěšovským a merklínským panstvím, na jihu s panstvím Chudenice a statkem města Domažlic a na západě s dominií Ronšperk, příp. Újezd Svatého Kříže.^[11] Centrum panství (v 10. – 13. století ves Horšov, později 2 km vzdálené město Horšovský Týn) leželo na řece Radbuze. Přes toto centrum vedla důležitá obchodní stezka z německého Řezna přes Plzeň do Prahy.^[12] Panství patřilo původně pražskému biskupství, resp. arcibiskupství. Do světských rukou přešlo za husitských válek, když dal roku 1426 císař Zikmund celé panství do zástavy tamnímu purkrabímu Zdeňkovi z Drštky. Horšovský Týn se poté předával a prodával jako zástava až do roku 1539. Tehdy získal Jan mladší

[9] Např. studie Jana MACHÁČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování*. Studie k sociálním dějinám 1 (8). 1998, s. 121–305; TÍŽ, *Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19. století. Studie k sociálním dějinám 2 (9)*. 1998, s. 9–139; TÍŽ, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Opava 2002.

[10] Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 737, 754, 762.

[11] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, Band 7, s. 163.

[12] Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II. díl: H – Kole*. Praha 1997, s. 197.

Popel z Lobkovic tuto zástavu do svého vlastnictví od Ferdinanda I. Habsburského, a to za půjčku 10 482 kop grošů českých, kterou panovníkovi poskytli a kterou panovník nebyl schopen ve sjednaném termínu splatit.^[13] Lobkovicové si ale panství moc dlouho neudrželi. Janův syn Vilém se totiž zapojil do stavovského povstání a po jeho porážce mu byl všechnen majetek zkonfiskován, tedy i panství Horšovský Týn.^[14] Tento konfiskát roku 1622 koupil hrabě Maxmilián z Trauttmansdorfu, jenž panství povýšil na majorát.^[15] V držení jeho přímých potomků zůstalo až do roku 1945, kdy byl veškerý trauttmansdorfský majetek podle dekretu prezidenta republiky zabrán československým státem.

Panství Horšovský Týn se v průběhu doby zvětšovalo. Jeho územní vývoj se uzavřel roku 1787, kdy bylo toto dominium jedním z největších v Plzeňském kraji. Fideikomis se skládal z panství Horšovský Týn, Čechovice a Hostouň, k nimž náležely ještě alodiální statky Věvrov, Pučlice a Pocinovice.^[16] Z důvodu větší přehlednosti a konzistentnosti je výzkum zaměřen pouze na fideikomis Horšovský Týn. Vzhledem k období, které je v rámci výzkumu zpracováno, je výchozím bodem stav panství k roku 1650, tj. po smrti Maxmiliána z Trauttmansdorfu, kdy se panství ujal jeho syn Adam Matyáš. Tento stav zachycuje berní rula. Dominium se v té době skládalo z panství Horšovský Týn a Čechovice, což bylo pouze administrativní rozčlenění pro lepší správní orientaci, jinak panství fungovalo jako jednotný celek. Dokazuje to i fakt, že v berní rule je celé uváděno jako jediná berní jednotka^[17] zahrnující město Horšovský Týn, městečko Čechovice, 53 vesnic^[18] a části vsí Sedlec, Oplotec, Vránov, Věvrov a Hlohová (pro části těchto vsí byly dohledány údaje za části nalézající se v jiných panstvích, aby mohla být zmapována situace v celé vesnici).

[13] Gustav HOFMANN, *Inventáře a katalogy fondů Státního oblastního archivu v Plzni pobočka Klatovy: Velkostatek Horšovský Týn, 1544–1947, Inventář*. Klatovy 1978. ev. č. 256, s. V–VIII.

[14] August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 9, Domažlicko a Klatovsko*. Praha 1996, s. IX/101, 102.

[15] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, Band 7*, s. 164.

[16] Gustav HOFMANN, *Inventáře a katalogy*, s. XIV–XVI, XX.

[17] *Tamtéž*, s. XXII–XXIV.

[18] Jedná se o vsi Doubrava, Malý Malahov, Hradištany, Lšelin, Dolní Kamenice, Štichov, Neuměř, Všekary, Mířovice, Kvíčovice, Blížejov, Honezovice, Chřebřany, Medná, Mířkov, Křakov, Srby, Svinná, Roudná, Horšov, Horní Metelsko, Kocourov, Hora Svatého Václava, Polžice, Mašovice, Staňkov, Podražnice, Semošice, Borovice, Černovice, Nemněvice, Bukovec, Ostromeč, Jeníkovice, Velký Malahov, Semněvice, Mrchojedy, Buková, Mezholezy, Třebnice, Luženice, Luženičky, Bozdíš, Březí, Němčice, Mračnice, Drahotín, Hvoždany, Načetín, Výrov, Poděvousy, Dolní Metelsko, Chrastavice.

Venkovské obyvatelstvo a jeho sociální rozvrstvení

Ke kategorizaci společnosti českých zemí na základě majetkového/sociálního kritéria se používají různé způsoby.^[19] Ať už se přikloníme k jakémukoli pojetí, většina autorů uvádí, že podíl dolních vrstev společnosti se pohyboval mezi 75 a 85 % (Josef Grulich uvádí dokonce bezmála 90 %)^[20] všech obyvatel, přičemž jako dolní vrstvy je chápáno veškeré venkovské obyvatelstvo. Ostatní vrstvy společnosti byly na pracovní produktivě poddaných životně závislé a vzhledem k procentuálnímu zastoupení poddaného lidu se jich také obávaly, jelikož představovali stálý zdroj sociálního napětí. Paradoxem je, že právě této většinové a pro životaschopnost společnosti nepostradatelné sociální vrstvě je věnována nejmenší badatelská pozornost.^[21]

Stejně jako společnost obecně, ani venkovské obyvatelstvo nebylo homogenní sociální skupinou, ačkoli by se tak na první pohled mohlo zdát. Mezi jejími obyvateli se projevovaly značné sociální rozdíly a prostředí vesnice bylo důsledně hierarchizováno, což mělo velký vliv na životy jednotlivců. Sociální status jedince byl do značné míry předáván z generace na generaci. Ne vždy tedy platilo, že člověk s určitou výměrou polností byl automaticky řazen do určité kategorie. Základními stavebními kameny vesnické hierarchie byly jednak majetková držba a společenské postavení, jednak region (hlavně jeho přírodní podmínky a z nich vyplývající kvalita půdy), v němž příslušný vesničan žil. Tzn., že hospodář, který disponoval polnostmi s rozlohou např. 20 strychů a který by se v úrodných nížinných oblastech, kde je dostatek orné půdy (a tudíž je zde i větší průměrný rozsah držby polností na jednu usedlost), řadil mezi menší držitele půdy, by v podhorských a horských oblastech s nedostatkem kvalitní půdy vhodné k obdělávání (a tedy i s menším průměrným rozsahem držby polností na jednu usedlost) patřil se stejnou rozlohou 20 strychů mezi největší sedláky. Z toho vyplývá, že hranice mezi sociálními vrstvami rozhodně nebyly nijak pevné a pohybovaly se podle okolností.^[22]

Různí autoři se přiklání k různé sociální kategorizaci venkovské společnosti, pro přiblížení jsou předloženy některé příklady. Josef Petráň využíval berní dělítku, podle níž rozlišoval poddanské obyvatelstvo *usedlé*, což byli všichni, kdo drželi nějakou nemovitost, a *neusedlé*, tj. všechny, kdo neměli trvaleji zajištěnou držbu nemovitostí (hlavně podruzi, čeled' a chudina – žebraři, mrzáci

[19] Některé uvádí Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Sociální stratifikace*, s. 24, 25; nebo TÍŽ, *Nástin sociálního vývoje*, s. 25, 132–133.

[20] Josef GRULICH, *Venkovan*. In Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 166.

[21] Václav BŮŽEK a kol. *Společnost českých zemí v raném novověku: Struktury, identity, konflikty*. Praha 2010, s. 140.

[22] Tamtéž, s. 141, 144.; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 41, 44, 59.

apod.).^[23] Toto rozdělení lze považovat za základní, ze kterého se dá vycházet v případě studia venkovského lidu. Je totiž podstatné pro výběr pramenů. Velké množství hromadné evidence (katastry, berní rejstříky, urbáře, pozemkové knihy) bylo totiž vedeno na základě poddanského vlastnictví nemovitostí či polí a především z důvodu vybírání dávek. Obyvatelstvo nemajetné a neusedlé – bezzemky – v nich tedy nenajdeme, jelikož bylo od dávek (které nemělo z čeho platit) osvobozeno.

Otto Placht se zmiňuje rovněž o dvou základních vrstvách venkovanů, ale na rozdíl od Petráně vychází z právního statusu. Dělí venkovský lid na *svobodný* a *poddanský*. Přičemž v rámci poddanské kategorie rozlišuje další vrstvy podle majetku a sociálního postavení na sedláky, chalupníky, zahradníky, dominikalisty, výměnkáře, podruhy, čeledě, dělníky a nádeníky, sirotky, vojenské vysloužilce, různé řemeslníky a nakonec žebračky.^[24] Jiný způsob členění využívají ve svých pracích i Matějček a Macháčová. Vzhledem k tomu, že se specializují na 19. století, drží se v tomto směru konskripční obyvatelstva z konce 18. a z 19. století. Na venkově rozlišují *přechodné skupiny*, kam řadí sedláky, řemeslníky, podnikatele a umělce, a *dolní vrstvy*, do nichž zahrnují veškeré dělníky, nádeníky a služebnictvo.^[25]

Z různých způsobů rozlišení vrstev obyvatelstva je v této studii využito zejména práce Otto Plachta, korigované a doplněné novějším výzkumem. Z právního hlediska lze rozdělit venkovské obyvatelstvo na dvě základní skupiny – na svobodníky a na poddané. *Svobodníci* byli svobodnými sedláky, kteří nepodléhali žádné soukromé vrchnosti, nýbrž pouze králi a jeho úřadům. Tvořili privilegovanou vrstvu. Jejich počet byl už v polovině 17. století poměrně malý (v Čechách jich v té době bylo evidováno pouhých 750), avšak vyskytovali se ve většině českých regionů. Evidenci svobodníků a zápisy týkající se jejich statků nevedla vrchnost, jako u poddaného obyvatelstva, ale český královský fiskální úřad v čele s prokurátorem. Tento prokurátor dohlížel na veškeré smluvní a právní ujednání mezi svobodníky a měl je zastupovat ve sporech se šlechtou a městy. Pokud šlo o civilní záležitosti, měl nad nimi i soudní pravomoc.^[26]

V případě *poddaného lidu* je třeba rozlišovat mezi držiteli nemovitého majetku, kteří jsou zatíženi berní (jsou evidováni v katastrech), a ostatními obyvateli venkova (kteří se ve většině pramenů neobjevují). Vzhledem k tomu, že držitelé polností a nemovitostí se mezi sebou lišili velikostí jednotlivých gruntů a mírou poddanských povinností, je potřeba tyto držitele ještě dále blíže specifikovat. *Sedláci* byli nejbohatší složkou, jakousi elitou vesnice. Vlastnili velké usedlosti a většinou nejlépe situované pozemky, takže veškerou obživu si zabezpečovali výhradně

[23] Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách*, s. 14.

[24] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 120.

[25] Jana MACHÁČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Chudé (dolní) vrstvy*, s. 132.

[26] Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 142–143; srov. Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 137–138.

zemědělským využíváním svých polností.^[27] Byli nejvíce zatíženi finančními i naturálními dávkami včetně potažné roboty (ostatní konali pouze ruční robotu).^[28] Na práci si často platili čeled, a pokud měli dostatek prostředků, mohli se vyplatit i z roboty, případně na ni posílat někoho ze své čeledi či podruhů. Mohli půjčovat svůj potah chudším chalupníkům nebo zahradníkům, a tak si zajišťovat jejich pracovní výpomoc. Menšími a nejhůře definovatelnými vlastníky usedlostí byli *chalupníci*. Problémy s jejich definicí jsou zakotveny ve faktu, že kategorie chalupník byla uměle vytvořena státním aparátem pro potřeby katastrální evidence, aby bylo možné označit držitele usedlostí, které nebylo z různých důvodů vhodné zařadit mezi selské, avšak stále se jednalo o grunty s polnostmi, a tudíž nevyhovovaly ani kategorii domkářů, kteří půdu nedrželi, anebo obdělávali jen malé zahrádky.^[29] V drtivé většině případů neměli chalupníci čeled ani podruhy, jelikož by je neuživil, a obdělávali horší pozemky (s horší kvalitou půdy). Tyto polnosti však často nemusely stačit k uživení rodiny, proto se buďto nechali na práci najímat bohatými sedláky, nebo pracovali v domáckém průmyslu, příp. se věnovali nějakému řemeslu. To je i případ *zahradníků* nebo *domkářů*. Ti krom stavení, v němž žili, neměli vůbec žádný, nebo jen velmi malý kousek půdy, a museli si tedy vydělávat různými jinými způsoby – často nádenickou prací, případně řemeslem. Rozdíl mezi domkáři a chalupníky je ale v tom, že ti první se živili hlavně řemeslem popř. jinou nezemědělskou činností, kdežto ti druzí vykonávali řemeslo jen jako doplňkový zdroj obživy. Jako domkáři (nebo i podruzi) často končily děti větších hospodářů, které nedědily otcovskou usedlost.^[30]

Další skupinou bylo to poddané obyvatelstvo, které, aby se uživilo, bylo odkázáno na jiné (buď na jejich pomoc, nebo jako na zaměstnavatele), jelikož nemělo k dispozici žádný nemovitý majetek. Podstatnou a zdá se dosti početnou složkou venkovského společenství, která je všeobecně zahrnována mezi chudinu, byli *podruzi*. Podle O. Plachta tvořili před Bílou horou na vesnici asi třetinu hlav rodin.^[31] Ačkoli po třicetileté válce neexistuje pramen, který by evidoval jejich počet (berní rula uvádí jen platící majitele nemovitostí), dá se předpokládat, že jejich počet se zmenšil v souvislosti s jejich dosazováním vrchností na usedlosti zpustlé v důsledku války. Podruhy se často stávali bratři dědiců usedlostí (a to většinou i přímo na usedlosti svého příbuzného), pokud se nepřiznali na jiný statek, nebo jimi také zůstávaly děti samotných podruhů. Podruzi neměli vlastní

[27] Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) Díl 2.: Vesnice a město*. Praha 2006, s. 14, 17.

[28] Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 144.

[29] Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 746–747.

[30] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 121, 141; Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 14, 17, 29; Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 146–147; Alice VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 823, 824.

[31] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 143.

obydlí. Zpravidla žili i se svou rodinou v nájmu, kde dostali k dispozici malé stavení, nebo prostor v domě na pozemku hospodáře, pro kterého pracovali. Jindy mohli žít na obecním a vydělávat si jako nádeníci, dělníci či řemeslníci. Na rozdíl od čeledi nebo tovaryšů uzavírali dlouhodobější pracovní poměr a nepatřili do domácnosti zaměstnavatele. V poddanských seznamech se k podruhům často přiřazovali rovněž nájemci vrchnostenských nebo obecních objektů – kováři, mlynáři, krčmáři, obecní pastýři – ačkoli v některých případech mohli být vcelku zámožní. Vzhledem k tomu, že podruzi neodváděli vrchnosti žádné dávky z půdy, nebyli zrovna vítaným živlem a páni se snažili jejich počet omezovat všelijakými, hlavně sňatkovými nařízeními.^[32]

V mnoha ohledech podobnou skupinou podruhům byla *selská čeleď*. Status čeledínů a děveček se příliš nelišil od dětí sedláků. Obvykle vstupovali do služby na jeden rok, i když tento časový interval si ve většině případů prodlužovali. Pracovali za smluvenou mzdu, kterou jim sedlák vyplácel až při odchodu. Během služby mívali zajištěnou rovněž stravu, bydlení, někdy i oděv a obuv. Jako sourozenci dědiců usedlostí si za uspořené peníze hlavně snažili opatřit půdu nebo naspořit na věno.^[33] Dědicové usedlostí totiž v drtivé většině do čelední služby nenastupovali. Otcové si je raději nechávali k ruce doma, aby se naučili, jak vést vlastní hospodářství. Do čelední služby častěji odcházely dcery než synové. Lze předpokládat, že syny si rodiče spíše podrželi doma jako levnou pracovní sílu. Přesto se na čelední službu většinou nahlíželo jako na nezbytnou životní zkušenost zpravidla bez ohledu na sociální příslušnost, jelikož její absolvování s sebou přinášelo získání mnoha praktických poznatků důležitých pro budoucí život. Pro děti z chudších poměrů představovala nejvhodnější náplň pro dobu jejich dospívání a možnost se uživit, když to nedokázala jejich rodina. Naopak pro děti ze selského prostředí nutností nebyla.^[34]

Zástupců dosti specifické skupiny *výměnkářů* bylo až do konce 18. století málo. Tento jev byl dán dědickým právem, které určovalo, že usedlost přebírá nejmladší syn (až do roku 1787, poté přebíral usedlost nejstarší syn).^[35] Proto bylo běžné, že hospodář vedl statek až do své smrti. Pokud usedlost předal synovi dřív, než zemřel, byl už obvykle v tak pokročilém věku, že výměnku dlouho neužíval. Četněji se na výměnku objevovaly ženy, hlavně vdovy.^[36] Výměnek sloužil k zabezpečení hospodáře nebo jeho blízkých osob pro případ, že už by si nebyl schopen zajistit živobytí sám. Podmínky výměnku, jeho náplň, využívání a postavení výměnkářů

[32] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 143–147; srov. Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 148.

[33] Richard van DŮLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 28; Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách*, s. 85.

[34] Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 150.

[35] Alice VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 841.

[36] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 139, 140.

obsahovaly kupní nebo postupní smlouvy a byly zapisovány do pozemkových knih. Institut výměnku stál v popředí zájmu vrchností, jelikož umožňoval předání usedlosti starým hospodářem, jenž už nebyl plně schopen zajistit její prosperitu, do rukou nového, aniž by tím ohrozil svou existenci/živobytí. Na druhou stranu, ale musela vrchnost dohlížet na to, aby výměnek nebyl pro grunt přílišným zatížením a neohrožoval jeho výdělečnost. Proto byla vydávána různá vrchnostenská nařízení, která užívání výměnků korigovala.^[37]

Důležité pro sociální status osoby byly také její rodinné poměry, zejména to, zda žije v úplné či neúplné rodině. Vrchnost přísně rozlišovala, zda se jedná o rodinu bez matky (což nepředstavovalo větší problém), anebo bez otce. Ve druhém případě se předpokládalo, že fungování rodiny a chod celé domácnosti je vážně narušen. Takovéto neúplné rodiny (tj. vdovy s dětmi) byly zapisovány do sirotčích knih. Jejich ochrana a správa majetku pak patřila (jako u všech sirotků) do pravomoci vrchnosti. Toto se změnilo jedině v případech, když se vdova znovu vdala. Nadále měl sirotky zabezpečit vdovin nový manžel. Označení sirotek se dále používalo krom uvedeného příkladu pro děti bez obou rodičů a také pro dospělé svobodné osoby, jelikož tyto nebyly ekonomicky samostatné a byly závislé na jiných.^[38]

Naprostou spodinou vesnice byli lidé *žebrající*. Stávali se jimi sirotci, pokud se nedostali do služby, vojenští vysloužilci a lidé práce neschopní, mezi něž lze zahrnout trvale nemocné, chromé nebo jinak zdravotně či duševně postižené jedince. Žili z almužen, poskytovaných vrchností či obcí a jídlo a základní péči nalézali v klášterech, kam se mohli uchýlit do špitálů.^[39]

Sociální stratifikace

Pojem sociální stratifikace definoval americký sociolog G. H. Lenski v roce 1966 jako distribuční nerovnost. Tzn., že jde o nerovné rozdělení vzácných statků – materiálního blahobytu, moci a prestiže. Každá společnost je tedy nějak hierarchicky uspořádána, má nějaký stratifikační systém. Základní typy stratifikačních systémů jsou kastovní, stavovský a třídní, avšak každá jednotka každého jednoho tohoto systému se dá dále mnohonásobně rozvrstvit.^[40]

Sociální struktura nebyla ani zdaleka ve všech oblastech českých zemí jednotná. Ovlivňoval ji ekotyp dané lokality a z něj vyplývající většinový způsob obživy venkovanů. Proto můžeme v úrodnějších nížinných oblastech sledovat převahu větších zámožných sedláků, kdežto v horských oblastech, kde nebyla příliš úrodná půda, se lidé věnovali spíše protoindustriální výrobě (především textilní) a dřevařství než

[37] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 274, 277.

[38] Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 149.

[39] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 156.

[40] Jadwiga ŠANDEROVÁ, *Sociální stratifikace: Problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha 2004, s. 25.

zemědělství. Právě v horských a podhorských oblastech byli převažující vrstvou domkáři nebo chalupníci s malou pozemkovou držbou. Je to také proto, že zde měli větší stavební potenciál. Vykácením lesa získali pozemky, na nichž si mohli domky postavit. Z toho důvodu se také v nížinných oblastech (alespoň do doby, než došlo ke kolonizaci obecních pozemků) zvyšoval spíše počet čeledi a podruhů, jelikož možnost dostat se k pozemku tu zdaleka nebyla snadná.^[41] Značné rozdíly v sociální stratifikaci nebyly pouze mezi různými českými regiony, ale také uvnitř jednotlivých panství. V rámci jednoho dominia se mohly objevovat vesnice s výraznou převahou velkých sedláků, avšak naproti tomu bychom našli i vsi nověji založené (v 16. – 18. století), jejichž sociální struktura byla naprosto odlišná a žili tu pouze drobní hospodáři.^[42]

Avšak přeci je možné nejen v české, ale i v evropské venkovské společnosti sledovat jeden všeobecný jev. Je to postupné narůstání těch vrstev obyvatelstva, které měly minimální nebo vůbec žádnou pozemkovou držbu (domkáři a podruzi), na úkor zámožnější selské vrstvy, aniž by se však snižoval absolutní počet selských gruntů (nedochází k jejich dělení, nýbrž k osidlování obecní půdy). Tento trend je patrný někdy od konce 17. století a na intenzitě nabral v polovině století následujícího. Na přelomu 18. a 19. století jsou pak domkáři dokonce nejpočetnější sociální složkou venkova. Příčin může být mnoho. Nejčastěji se uvádí typ agrární ekonomiky (specializace na zemědělství na jedné straně, příp. na řemeslnou výrobu na straně druhé), vybavení půdou, dědická praxe, demografický vývoj (populační růst od poloviny 17. století), struktura rodiny nebo neagrární možnosti výdělku závislé na přírodních podmínkách. Tento růst neselského obyvatelstva také vyplývá ze stavu českého venkova po třicetileté válce. Berní rula zachytila v podstatě stav, kdy bylo malých chalupníků a zahradníků nejméně. Způsobila to snaha vrchnosti nepřijít o poddanské dávky. Takže pokud pusté usedlosti, kterých bylo po válce mnoho, nezabrala vrchnost sama, dosazovala na ně právě podruhy bez vlastních polností. Když byly tyto rezervy vyčerpány a počet obyvatel dále narůstal, začaly se kolonizovat obecní pozemky, tzn., že lidé si začali budovat domky na místech, která do té doby obhospodařovala obec. V důsledku této výstavby prakticky vymizela podružská složka, která tímto způsobem posílila vrstvu domkářskou.^[43]

Na rychlý nárůst sociálních vrstev s malou rozlohou půdy nebo úplně bez pozemkového vlastnictví byla nucena reagovat i vrchnost. Na některých panstvích zaváděla restriktivní opatření, jako byly zákazy usidlování, příp. vyžadování povolení vrchnosti ke stavbě domků, která se musela řídit přesnými pravidly,

[41] Alice VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 816, 817, 820; Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 145.

[42] Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 754.

[43] *Tamtéž*, s. 737, 754, 762; VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 814, 821; Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 122; Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*, s. 141–142.

souhlas k osidlování obecních pozemků, nebo regulace sňatků nemajetných a neusedlých osob.^[44]

Proměny sociální stratifikace na panství Horšovský Týn

Vzhledem k původnímu účelu pramenné základny nelze získat komplexní obraz sociálního složení venkovské společnosti a jeho změn. Katastry a vůbec většina soupisů obyvatelstva byly vytvářeny především proto, aby evidovaly majetek podléhající určité dani, dávkám nebo dalším povinnostem. Z toho důvodu tyto prameny nezachycují nejchudší (neusedlé) vrstvy obyvatelstva osvobozené od dávek, protože nedržely žádnou zdanitelnou nemovitost. Tento nedostatek by se dal alespoň částečně vykompenzovat komparací katastrů s různými soupisy poddaných za předpokladu, že na daném panství byly soustavněji vedeny a že obsahovaly i zmínky právě o podruzích, příp. čeledi, sirotcích a žebrácích. Ačkoli několik podobných jednotlivin se ve fondu Velkostatku Horšovský Týn nachází,^[45] rozhodně nelze říct, že by se jednalo o soustavnou evidenci, která by byla v tomto ohledu použitelná.

Několik základních dat k vývoji počtu bezzemků však poskytuje výzkum Alice Velkové provedený na panství Štáhlavy, které je od Horšovského Týna vzdálené jen asi 50 km. Vzhledem k tomu, že po třicetileté válce měli bezzemci možnost obsadit pusté usedlosti, jejich počet byl minimální. V průběhu 18. století došlo k nárůstu počtu bezzemků na úkor hospodářů, především vrstvy chalupnické. Ta se ale také zmenšovala díky obecnému zvyšování výměry jednotlivých hospodářství, a tudíž přesunu některých větších chalupníků do kategorie selské, a proto zůstává podíl sedláků v podstatě neměnný. Tento nárůst nicméně nebyl nikterak zásadní, jelikož ve druhé polovině 18. století zároveň výrazně rostl počet domkářů. Těmito domkáři se sice nestávali dosavadní bezzemci, nýbrž ty děti hospodářů, které nedědily otcovu usedlost. Z toho důvodu tyto děti, jinak sourozenci dědiců, nerozšiřovaly podružskou, ale domkářskou vrstvu. V souvislosti s celkovým růstem počtu obyvatel by se mohlo zdát, že se počet bezzemků nijak nezvyšoval. Jakmile ale v první polovině 19. století byla výstavba domků zastavena, začala se podružská vrstva opět rozrůstat. Tento stav se změnil až s odlivem vesničanů do měst v souvislosti s urbanizací a industrializací, o kterém můžeme hovořit až ve druhé polovině 19. století.^[46]

Dalším úskalím vážícím se k výzkumu založenému na katastrech je fakt, že nelze přímo srovnávat data z berní ruly s daty z tereziánského katastru.^[47] Jednak

[44] Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, 2000, s. 741.

[45] SOA Plzeň pracoviště Klášter, Velkostatek Horšovský Týn, Soupisy poddaných pro celé panství a obvody jednotlivých dvorů: a) celé panství a všeobecné soupisy, kart. 200, sig. 93.

[46] Alice VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 821–822.

[47] Blíže k problematice práce s katastry Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789: se zvláštním*

je to kvůli rozdílnému výpočtu celkového výsevku, jednak kvůli problémům s výkladem sociální kategorizace. Pod stejným názvem kategorie se často objevují odlišné skutečnosti. Vychází to především z faktu, že kvůli tvorbě katastrů byla státním aparátem uměle vytvořena jednotná konstrukce sociálních kategorií, pod které byly zahrnuty různé regionálně odlišné sociální skupiny. Usedlostní kategorie (sedláci, chalupníci, domkáři nebo zahradníci) se různě překrývaly. Největší problém byl se střední vrstvou, tzv. chalupníky, která byla pro účely berní ruly vytvořena nově. Dříve se pojem chalupník používal v mnoha regionálních urbaniálních pramenech spíše ve významu hospodáře, vlastnictví pouze chalupu bez polností, a za zahradníky (v berní rule ve smyslu domkářů) byly v těchto pramenech považovány drobní rolníci. Zdá se tedy, že v berní rule jsou obsahové významy kategorií chalupník a zahradník oproti regionálním pramenům prohozeny.^[48] Kromě toho hranice mezi jednotlivými sociálními skupinami rozhodně nebyly pevné – největší sedláci z jednoho regionu by se v jiné lokalitě mohli srovnávat nanejvýš s drobnějšími hospodáři apod. Ani každá jednotlivá vrstva nebyla jedolitá. Mezi jejími zástupci existovaly mnohdy značné rozdíly jak ve vlastnictví movitého či nemovitého majetku, tak v sociální prestiži a postavení.^[49] Ze všech těchto důvodů je nutné brát získaná data pouze jako přibližná.

Z uvedeného je zřejmé, že je dosti složité stanovit a konkrétně vymezit hranice mezi jednotlivými sociálními vrstvami. Nicméně je třeba se o to alespoň pokusit. Pro potřeby tohoto výzkumu je venkovské obyvatelstvo žijící na panství Horšovský Týn (stav fideikomisu k roku 1650) rozděleno do šesti sociálních skupin na základě rozlohy jeho usedlostí, tak aby byla zachycena reálná situace v daném regionu. Kategorizace vychází z dat berní ruly a výtahu z tereziánského katastru, dochovaného v SOA Plzeň,^[50] a zároveň je inspirována prací Alice Velkové.^[51] Nejvýše postavenou skupinu tvoří *velcí sedláci*, jakási vesnická elita, která hospodařila na 60 a více strychů. Objevují se sice zřídka, ale jejich počet není úplně zanedbatelný. Další kategorií jsou *střední sedláci* s výměrou polností pohybující se mezi 40 a 59 strychy. Selskou vrstvu pak uzavírají *malí sedláci* s pozemky o velikosti 20 – 39 strychů. Následuje vrstva chalupnická, dále rozdělená na *velké chalupníky*, hospodařící na polnostech od 10 do 19 strychů, a *malé chalupníky* s pozemky nepřesahujícími výměru 10 strychů. Poslední složka vesnických usedlíků, *domkářská*, jejíž zástupci vlastnili jen malý domek (někdy s malou zahrádkou), ale bez

zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním. Praha 1932; dále TÝŽ, *Kniha o Kosti: kus české historie*. Praha 1998; Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo*, s. 197–378.

[48] Markus CERMAN – MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 746, 759.

[49] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 44; srov. Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 17.

[50] SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

[51] Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 58–59.

polností, není nijak podrobněji rozlišena. V textu je používán pojem hospodář pro všechny majitele nemovitostí, tedy i domkáře, kteří neměli polností, na nichž by přímo „hospodařili“.^[52] Výsledky jsou pro panství Horšovský Týn pro jednotlivé vesnice uvedeny v příloze 1.

Ve vybraných 60 lokalitách žilo na panství Horšovský Týn v polovině 17. století celkem 863 hospodářů a 13 usedlostí bylo pustých (devět z těchto pustých usedlostí s rozlohou mezi 30–56 strychy spadalo do selské složky a ke čtyřem nepatřily žádné pozemky). V průměru vycházelo na každého hospodáře přibližně 28 strychů. Pominou-li se ti, kteří nevlastnili žádnou půdu, tak hospodáři drželi v průměru 33 strychy. Nejbohatší složka venkovské společnosti – sedláci – hospodařili průměrně na 38 strýchách půdy.^[53] Z toho vyplývá, že na panství převládali větší hospodáři. Největší statek (jediný svobodnický, který se na panství nacházel) měl rozlohu 200 strychů. Tomuto svobodnickému statku konkurovaly ještě tři běžné selské přesahující 100 strychů a osm s rozlohou okolo 90 strychů.^[54]

V následujících letech se začal mírně projevovat prozatím ještě pomalý nárůst počtu nemajetných sociálních vrstev. V polovině 18. století žilo ve vybraných lokalitách 1031 hospodářů. Celkový průměrný rozsah držby půdy se snížil z 28 na 26 strychů. Když se pominou domkáři, kteří půdu neměli, dostane se průměrná výměra polností na 34 strychy na každého držitele půdy. Nutno ale poznamenat, že tato hodnota může být poněkud zkreslená, jelikož ve výtahu z tereziánského katastru jsou uvedeny jen části vsí Sedlec, Oplotec, Vránov, Věvrov a Hlohová. Sedláci, jakožto nejbohatší složka venkova, v této době hospodařili v průměru na 43 strýchách půdy.^[55]

Sociální struktura panství se tedy poněkud změnila. Ze snížení celkové průměrné výměry držby půdy vyplývá, že se rozrůstala vrstva obyvatel, kteří žádné pozemky neměli. Naopak zvýšení průměrné rozlohy polností, na nichž hospodařili jen sedláci, dokládá, že zástupců této vrstvy postupně ubývalo, případně jejich počet zůstával konstantní a mírně narostla výměra jejich statků. To by mohlo svědčit o vzniku větších sociálních rozdílů ve skladbě vesnice a o její polarizaci. Na jedné straně by existovala bohatá vrstva větších sedláků, snažících se rozmnožovat svůj majetek, která by se postupně uzavírala, a na druhé straně by vznikala a rychle se rozrůstala vrstva lidí téměř nebo naprosto nemajetných.

Ze srovnání procentuálního zastoupení jednotlivých sociálních vrstev společnosti je vidět, že v polovině 17. století na panství převládali velcí držitelé půdy.

[52] *Tamtéž*, s. 58, 59.

[53] Může se zdát, že tento údaj je chybný, jelikož v tabulce nad textem je průměrná výměra selských statků uvedena jako 37 strychů, avšak toto je průměrná výměra pouze pro selské vrstvy na vesnici, souhrnná průměrná výměra pro vsi i město Horšovský Týn je skutečně cca 38 strychů.

[54] *Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský*. Praha 2002.

[55] SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

I když se tento jev udržel až do vzniku tereziánského katastru, lze sledovat postupné vyrovnávání podílu malých a velkých držitelů půdy (tab. 1). Došlo k nepatrnému poklesu zastoupení velkých sedláků. Ale podíl středních sedláků značně vzrostl, hlavně na úkor sedláků malých. Zastoupení velkých a malých chalupníků zůstalo téměř stejné. Avšak podíl domkářské vrstvy výrazně vzrostl. Tento nárůst dokazuje i to, že ještě v polovině 17. století byli domkáři mezi malými hospodáři (myšleno velcí chalupníci, malí chalupníci a domkáři) zastoupeni 41 %, ale v období vzniku tereziánského katastru už tvořili více jak polovinu stejné skupiny. Při zaměření pozornosti jen na držitele půdy lze zjistit, že se jejich těžiště přesunulo ze skupiny malých do vrstvy středních sedláků, čímž je možné podložit tvrzení, že v průběhu 18. století docházelo ke zvětšování výměry usedlosti.^[56]

TABULKA. Č. 1. SOCIÁLNÍ SKLADBA VŠECH HOSPODÁŘŮ A DRŽITELŮ PŮDY NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN PODLE BERNÍ RULY A TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU (V PROCENTECH)

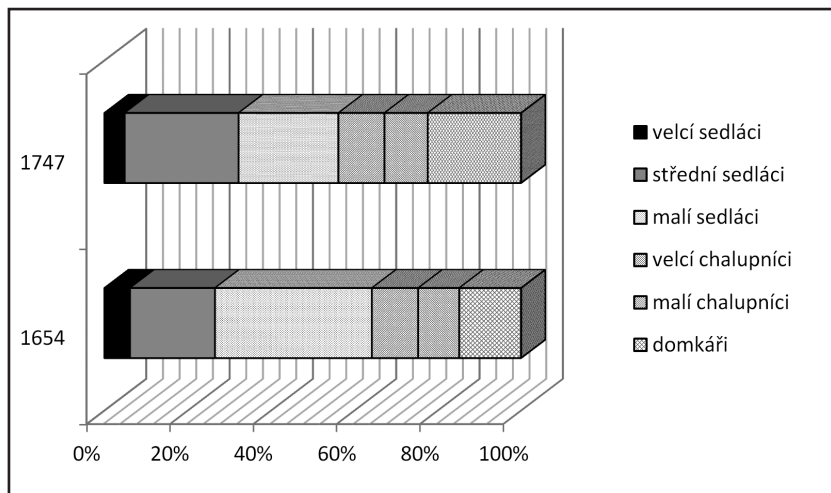
Sociální skupina	Všichni hospodáři		Držitelé půdy	
	berní rula	tereziánský katastr	berní rula	tereziánský katastr
velcí sedláci	6	5	7	6
střední sedláci	20	27	24	35
malí sedláci	38	24	44	31
velcí chalupníci	11	11	13	14
malí chalupníci	10	10	12	14
domkáři	15	23	x	x
celkem	100	100	100	100

Zdroj: *Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský*. Praha 2002; SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

Všechna tato data podporují teorii o polarizaci vesnické sociální struktury na panství Horšovský Týn. Ve vybrané lokalitě začaly vznikat větší rozdíly mezi jednotlivými složkami společnosti. Lze tak usuzovat hlavně z markantního propadu zastoupení malých sedláků. Jelikož se výměra pozemků těchto hospodářů pohybovala mezi 20 – 39 strychy, dalo by se říct, že na panství Horšovský Týn (jinde už by tomu tak být nemuselo) tvořili jakousi „nejstřednější“ vrstvu – přechodnou složku mezi chalupníky a sedláky. Při sledování nárůstu podílu jednak středních sedláků, jednak velkých i malých chalupníků se zdá, že někteří malí sedláci dokázali svůj majetek rozmnožit a zařadili se tím do vyšší vrstvy, kdežto jiní nebyli

[56] SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

GRAF Č. 1. ZASTOUPENÍ JEDNOTLIVÝCH SOCIÁLNÍCH VRSTEV V POLOVINĚ 17. A POLOVINĚ 18. STOLETÍ

Zdroj: 1654 – *Berní rula*. Sv. 24, Díl 2, *Kraj Plzeňský*. Praha 2002; 1747 – SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

schopni zajistit svému statku dostatečnou prosperitu a klesli mezi chalupníky. Pro větší ilustraci sociálních poměrů v popsané době je přiložen graf 1.

Shrneme-li základní tendence sociálního vývoje na panství Horšovský Týn, dá se konstatovat, že zastoupení sedláků ve venkovské společnosti značně pokleslo. Zatímco v polovině 17. století tvořili asi dvě třetiny všech hospodářů, o necelých sto let později se na počtu všech hospodářů podíleli už jen 56 %. Tento pokles současně provází dosti patrný nárůst počtu nemajetných vrstev – domkářů (i když zdaleka není ještě tak prudký). Krom obou těchto trendů lze při bližším pohledu sledovat i třetí jev, kterým je zvětšování rozdílů mezi jednotlivými sociálními skupinami. Tedy jakási další kategorizace na chudé a bohaté, s čímž souvisí i uzavírání se společenských vrstev.

Rovněž zajímavé je zaměřit se podrobněji na sociální strukturu jednotlivých vesnic. Jak je uvedeno výše, rozdíly v sociální stratifikaci nebyly jen mezi jednotlivými regiony Čech, ale také uvnitř jednotlivých panství. V případě dominia Horšovský Týn to umocňuje fakt, že šlo o panství opravdu velké (v době své největší rozlohy čítalo bezmála 90 lokalit, z toho 2 města), skládající se z několika různých celků. I když se v článku podrobněji rozebírá „pouze“ 60 lokalit, i to je rozloha dosti značná. Rozdíly mezi vesnicemi jsou lépe patrné, jestliže se lokality rozdělí do tří skupin podle toho, zda v nich převládali větší hospodáři (tj. všichni sedláci), menší hospodáři (tj. velcí chalupníci, malí chalupníci

a domkáři) nebo jestli je poměr těchto dvou skupin přibližně vyrovnaný (srvn. Příloha 2 a 3).

V první řadě je nutné upozornit, že v přehledech nejsou uvedeny vesnice Sedlec, Oplotec, Vránov a Věvrov. Je to z toho důvodu, že výtah z tereziánského katastru uvádí jen části těchto obcí, takže porovnání s berní rulou není dost dobře možné. Vesnice Hlohová je v přehledech uvedena, protože výtah z katastru uvádí jen jednu její usedlost, která náležela ke statku Bílý Mlýn. Vzhledem k tomu, že krom této nemovitosti se v Hlohové nalézalo ještě dalších víc jak 30 usedlostí, zdají se data být dostatečně prokazatelná.^[57]

Z tabulek v příloze 2 je zřetelné, kolik a jakých hospodářů v daných lokalitách v polovině 17. století žilo. Vyplyvá z nich, že ve více jak dvou třetinách vybraných vesnic, tj. ve 40 lokalitách (68 %), převládali velcí hospodáři. V dalších devíti vesnicích (18 %) byl poměr velkých a malých hospodářů srovnatelný a v sedmi lokalitách (14 %) – zde figuruje i město Horšovský Týn – žili spíše malí hospodáři.

Konkrétní situaci v jednotlivých vesnicích lze porovnat se stavem v polovině 18. století (příloha 3). Zde je nutné ještě upozornit na to, že ačkoli jsou tabulky označeny k roku 1747, jedná se spíše o stav ve 20. letech 18. století, kdy byly prováděny vizitace, z nichž katastr vznikl. Tudíž stav domkářů v tereziánském katastru může být podhodnocený. Mezi polovinou 17. století a sestavením tereziánského katastru poklesl počet vesnic s vyšším počtem velkých hospodářů ze dvou třetin v polovině 17. století na 53 % (tj. ze 40 na 29 lokalit). Naopak podíl vsí s přibližně stejným zastoupením malých a velkých hospodářů rapidně stoupl až na 30 % (z devíti na 17 lokalit). Zároveň vzrostl i podíl lokalit, kde hospodáři lo více malých hospodářů, a to ze 14 % (7 lokalit) na 17 % (10 lokalit).

Pokud jde o jednotlivé lokality, při pohledu na tabulky i procentuální statistiky je patrné, že vesnic s převládajícím počtem velkých hospodářů dosti ubylo. Konkrétně se jednalo o Čečovice, Hradišťany, Všekary, Horšov, Staňkov, Podražnici, Jeníkovice, Mrchojedy, Třebnici, Březí a Němčice, které se všechny přesunuly mezi vesnice s přibližně stejným poměrem velkých a malých hospodářů. Krom tohoto úbytku k jiným změnám v první kategorii vesnic nedošlo. Naopak vesnic, kde tvořili většinu malí hospodáři, mírně přibylo. Vyjma lokalit, které v této kategorii figurovaly už dříve, se v polovině 18. století navíc objevily vsi Mířkov, Hlohová a Luženičky, jež měly v předešlém období přibližně stejný počet malých a velkých hospodářů. Nejvýraznějších změn tudíž doznala poslední, dalo by se říci přechodná kategorie. Vesnicemi, které v této kategorii zůstávaly permanentně, byly pouze Neuměř, Svinná, Výrov, Poděvousy a Dolní Metelsko.

Všechny popsané změny dokládají buďto vyrovnávání v počtu velkých a malých hospodářů tam, kde původně dominovali velcí, nebo postupné převládání malých hospodářů tam, kde byly původně počty velkých a malých hospodářů vyrovnané. Neznamená to ale, že by došlo k oslabení selské vrstvy. Ta zůstávala

[57] *Tamtéž.*

konstantní (maximálně docházelo k přesunu mezi malou a střední selskou skupinou). Všechny tyto změny souvisely právě s nárůstem počtu domkářů, příp. malých chalupníků.^[58] Jasně to tedy potvrzuje jednotný směr obecného vývoje venkovských sociálních struktur, pouze tempo tohoto vývoje a jeho nosné skupiny byly odlišné.

Jinak vyzní ale srovnání se situací v polovině 19. století. K tomu je naopak vhodnější porovnávat zastoupení domkářů, protože z berní ruly a tereziánského katastru je zřejmé, že počet všech složek selské vrstvy zůstával v podstatě neměnný. Vzhledem k charakteru dostupných pramenů nelze přesně určit, zdali docházelo k nárůstu pouze domkářů, nebo zda se početní vzestup týkal i malých chalupníků, jako tomu bylo v předešlém období. Obecně se předpokládá, že se zvyšoval počet nemajetných obyvatel (pouze s domkem, bez polností). Lze tedy předpokládat, že mezi domy, které přibýly v období mezi sestavením tereziánského katastru a vydáním Sommerovy topografie,^[59] se nenacházely žádné nemovitosti, k nimž by patřily i polnosti. Vezme-li se v úvahu, že dostat se v první polovině 19. století k nějakému většímu pozemku bylo značně obtížné, je to také dosti pravděpodobné. Postup srovnání byl následující. Celkový počet usedlostí každé vesnice z tereziánského katastru byl odečten od stejného údaje v Sommerově topografii. Výsledný rozdíl by měl udávat nárůst počtu domkářů. Komplikované je ale určit, kdy tento nárůst začal. Vycházela jsem z údajů z tereziánského katastru (tedy asi z poloviny 18. století), ale stav domkářů v tomto pramenu může být značně podhodnocený, protože vznikl na základě vizitací z 20. let 18. století.

K zachycení následného vývoje lze využít Popisu království českého Františka Palackého,^[60] který zachycuje situaci těsně před rokem 1850. Také tentokrát byl postup stejný – po odečtení dat ze Sommerovy topografie od dat uvedených Palackým byl získán nárůst počtu domkářů během poslední dekadý první poloviny 19. století (srov. Přílohu 4)

Údaje dokládají, že nárůst počtu domkářů od poloviny 18. století do 30. let 19. století byl na panství Horšovský Týn opravdu prudký. Průměrně asi o 14 domkářů na jednu vesnici. Oproti nárůstu počtu domkářských domácností od poloviny 17. století do vzniku tereziánského katastru, kdy se jejich počet stěží zdvojnásobil, došlo v druhé polovině 18. a na začátku 19. století k téměř pětinasobnému zvýšení počtu domkářů. Nárůst početnosti domkářských domácností pokračoval i v průběhu 40. let 19. století, i když jen průměrně o jednoho domkáře na vesnici (celkem přibýlo na panství 77 dalších domkářských domácností). To může být ovlivněno krátkým časovým úsekem. V důsledku tohoto vývoje se domkáři stali nejpočetnější sociální vrstvou na vesnici. Zatímco v polovině 17. století tvořili jen

[58] *Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský.* Praha 2002; SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

[59] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, Band 7.

[60] František PALACKÝ, *Popis království českého.*

GRAF Č. 2. VÝVOJ POČTU DOMKÁŘŮ OD POLOVINY 17. DO POLOVINY 19. STOLETÍ

Zdroj: 1654 – Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský. Praha 2002; 1747 – SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321; 1839 – Johann Gottfried SOMMER, Das Königreich Böhmen, Band 7; 1848 – František PALACKÝ, Popis království českého.

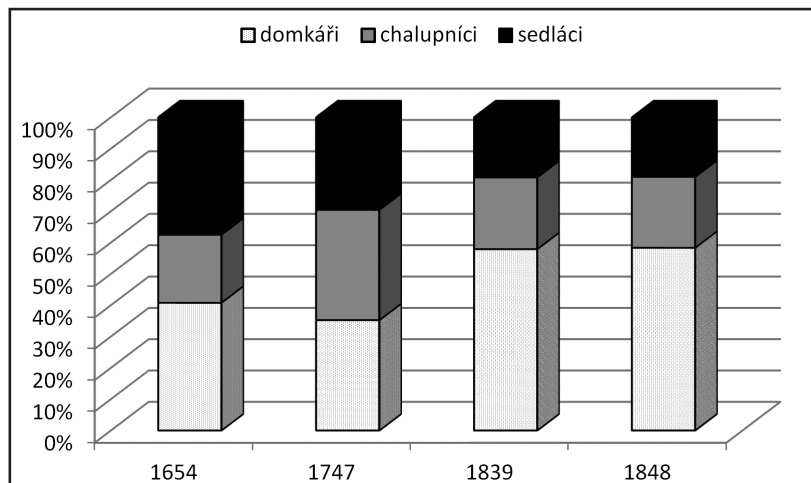
necelou sedminu (15 %) všech hospodářů ve sledovaných lokalitách, v polovině 19. století už měli většinové zastoupení (60 %).

Podíl jednotlivých sociálních vrstev se od poloviny 17. až do poloviny 19. století podstatně změnil, přitom jsou patrné rozdíly mezi městem Horšovský Týn (graf č. 3) a vesnicemi (graf č. 4). Výrazné změny v sociální stratifikaci se objevují zvláště v oblastech, které nebyly primárně zaměřeny na agrární výrobu, ale kde se naopak prosazovala spíše řemesla a s nimi spojená protoindustrializace.^[61] Vzhledem k tomu, že právě městské prostředí se specializovalo více i na jiná odvětví, než na zemědělství, vykazuje město Horšovský Týn jinou sociální strukturu, než ostatní sledované lokality.

Už sociální situace v polovině 17. století, která byla pro výzkum výchozí, se v Horšovském Týně rapidně lišila od okolních vesnic. Podíl domkářů zde byl dosti vysoký už v této době – 41 % – ačkoli na vesnicích byl počet domkářů ve stejné době minimální (pouhých 9 %). V konkrétních číslech to znamená, že ve městě Horšovský Týn existoval v polovině 17. století přibližně stejný počet domkářských domácností (62) jako ve všech ostatních sledovaných lokalitách dohromady (66). Zajímavé je rovněž to, že ačkoli ve všech vesnicích lze v průběhu doby sledovat výrazný nárůst počtu domkářské vrstvy (do poloviny 18. století na 20 %, v první

[61] Např. Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*; Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo*, s. 197–378; Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí*.

GRAF Č. 3. PODÍL JEDNOTLIVÝCH SOCIÁLNÍCH VRSTEV NA CELKOVÉM POČTU HOSPODÁŘŮ VE MĚSTĚ HORŠOVSKÝ TÝN OD POLOVINY 17. DO POLOVINY 19. STOLETÍ

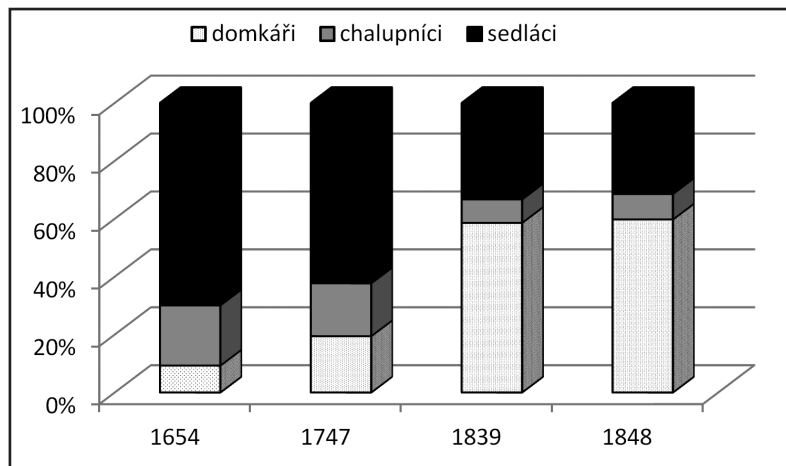
Zdroj: Srvn. Graf č. 2.

polovině 19. století na 60 %), ve městě Horšovský Týn tomu tak nebylo. Naopak zde se zastoupení domkářů v polovině 18. století dokonce propadlo ze 41 % na 35 %. Jejich absolutní počet se ale nesnížil. Tento propad způsobil značný početní nárůst vrstvy chalupnické, což je jediná změna, kterou je možné u této střední vrstvy ve městě Horšovský Týn pozorovat. Ve druhé polovině 18. století došlo ve městě Horšovský Týn k opětovnému zvýšení počtu domkářů (jejich počet se téměř ztrojnásobil) a v polovině 19. století tato vrstva tvořila 58 % městského obyvatelstva.

V případě selské vrstvy se dá sledovat jak ve městě Horšovský Týn, tak v ostatních lokalitách postupné zmenšování jejího zastoupení v sociální stratifikaci. Avšak v celkovém počtu selských domácností ke změnám téměř nedocházelo. Ve městě Horšovský Týn se po celou sledovanou dobu nacházelo 57 selských domácností. Přesto, v souvislosti s početním nárůstem domkářů a chalupníků, se zastoupení selské vrstvy v městské společnosti postupně snížilo z 37 % v polovině 17. století až na 19 % v polovině 19. století. Obdobný stav byl i ve vesnických lokalitách, pouze s tím rozdílem, že kvůli prudšímu nárůstu zastoupení domkářské vrstvy ve venkovské společnosti došlo logicky také k prudšímu poklesu podílu selské vrstvy, a to ze 70 % v polovině 17. století na 31 % v polovině 19. století.

Od poloviny 18. do počátku 19. století je vysoký nárůstu počtu domkářů patrný na celém panství. Také v letech 1839–1848 lze pozorovat sice celkový vzestup počtu domkářů, ale se zajímavými rozdíly v rámci panství, což lze doložit srovnání

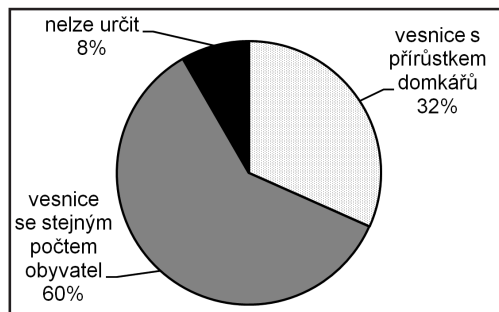
GRAF Č. 4. PODÍL JEDNOTLIVÝCH SOCIÁLNÍCH VRSTEV NA CELKOVÉM POČTU HOSPODÁŘŮ V OSTATNÍCH SLEDOVANÝCH VESNICÍCH OD POLOVINY 17. DO POLOVINY 19. STOLETÍ

Zdroj: Srvn. Graf č. 2.

dat získaných z prací Sommera a Palackého. I když z celkového počtu 60 lokalit chyběly pro pět z nich potřebné údaje. Ve 36 vesnicích k žádným změnám v počtu obyvatel (tedy i v počtu domkářů) nedošlo. Ve zbylých 19 to bylo odlišné. Nejvýraznější změnu doznala obec Medná, kde počet domkářů stoupl z 15 na 25 domácností. Následují Honezovice, v nichž se počet hospodářů rozrostl o čtyři domkáře, a nakonec město Horšovský Týn, kde přibýly tři domkářské domácnosti. V pěti vesnicích se hospodáři rozrostli o další dva domkáře a po jednom domkáři se rozšířily řady hospodářů u dalších jedenácti vesnic. Do tohoto přehledu nebyly

GRAF Č. 4. SKLADBA VESNIC PODLE ZMĚN V POČTU DOMKÁŘŮ V LETECH 1839–1848

Zdroj: SOMMER, Das Königreich Böhmen; PALACKÝ, Popis království českého.

zahrnuty tři vesnice (Výrov, Mračnice, Dolní Kamenice), u nichž je sice možné srovnání Palackého údajů s tereziánským katastrem, ale nikoli se Sommerovou topografií.

Závěr

Sledování změn sociální stratifikace a její zkoumání je velice důležité, protože tvoří základnu pro další konkrétnější poznání chování venkovské společnosti. Pokud totiž chceme studovat jakékoli trendy týkající se venkovského obyvatelstva, nelze je sledovat jen obecně, ale je nutné zaměřit se na jednotlivé sociální kategorie odděleně. A to z toho důvodu, že tyto kategorie jsou velmi odlišné (nejen majetkově) a chování jejich příslušníků se dosti liší, takže veškeré popsané trendy a změny pak ve světle jednotlivých sociálních kategorií dostanou poněkud jiný rozměr. Dokazují to např. různé studie věnované sňatkovému věku, který se výrazně lišil nejen dle pohlaví, nebo oblasti, ale právě také podle sociálních (majetkových) vrstev.^[62] Přitom studií týkajících se změn sociální stratifikace venkovské společnosti, která tvořila až do 19. století rozhodující vrstvu obyvatelstva, zůstává zatím jen málo.

I na příkladu změn sociální stratifikace venkovského obyvatelstva na panství Horšovský Týn od poloviny 17. do poloviny 19. století bylo možno pozorovat rozrůznění dolních vrstev venkovského obyvatelstva. Došlo zde k vytvoření vlastní oblastní hierarchie, která měla svá pravidla, své bohaté elity i své nemajetné chudáky. V této hierarchii docházelo ke změnám jednak v průběhu doby, jednak se lišila ve vztahu ke konkrétní lokalitě. Nejvýraznější rozdíly bylo možno pozorovat mezi městem Horšovský Týn a ostatními vesnicemi panství. Ačkoli rozdíly mezi jednotlivými sociálními kategoriemi na venkově se mohou jevit z hlediska celé společnosti jako nepodstatné či pozornost nezasluhující, zřejmě se významně odrazily v sociální situaci venkova. Pro osudy jednotlivců měly i drobné nuance životní význam a ovlivňovaly, či přímo rozhodovaly, o jejich životě. Navíc právě sociální sféra byla nejdynamičtější, pokud jde o reakci na obecné společenské, hospodářské a ekonomické jevy. Proměny sociální stratifikace venkovského obyvatelstva jsou tedy alespoň do určité míry odrazem proměn celé společnosti. Tato provázanost je oboustranná. Jestliže změny ve společnosti výrazně ovlivňovaly sociální poměry na venkově, mohla se pak měnit i sociální stratifikace venkovského lidu (za předpokladu, že tyto změny měly obecný, nikoli pouze regionální charakter), jakožto většinové vrstvy společnosti, která zajišťuje výrobní sílu, odrazit i na fungování celé společnosti.

[62] Blíže např. Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*. Praha 1997, s. 60, 61; Alice VELKOVÁ-KLÁŠTĚRSKÁ, *Výběr partnera a svatební věk dědiců venkovských usedlostí a jejich sourozenců na Štáhlavsku v 18. a na počátku 19. století*. In *Historická demografie* 22, 1998, s. 151, 152.

SUMMARY

This study is focused on a social situation in the countryside between the 17th and 19th century, which is explained on the example of the West Bohemian domain Horšovský Týn. Its origins are connected with the establishing of Prague bishop's institution. Than it was held and later owned by aristocracy. The last owners were Trauttmansdorfs. For the research of social stratification of rural society the exact categorization of rural inhabitants is very important. The borders between social categories were not fixed, but they were influenced by different factors. That is reason why the great attention is given the characterization of the particular social components. Except for social categories, which are mentioned in literature (free house-owners, serfs – farmers, crofters, landless house-owners, landless and houseless people), special categorization of house-owners to created. Based on the research of the sources three main social classes – farmers, crofters and landless house-owners – are divided more into the six classes according to the land holding into: large farmers, middles farmers, small farmers; large crofters, small crofters and landless house-owners. The research of transformation in percentage value of these social classes reflects the social situation in domain Horšovský Týn. The rural households' and area grew during the 18th century. Hand in hand with this fact, social differentiation deepened and social classes became enclosed. The numerical increase of landless house-owners at the expense of farmers especially is the main social change, which was possible to observe in both 18th and 19th centuries. It proved to be the most intensively in the 2nd half of 18th century. From 1747 to 1839 the number of landless house-owners increased by 15 households for one village. It means that in the mid 17th century there were 15 % landless house-owner's of all rural households in domain Horšovský Týn. But in the mid 19th century there were already 60 % landless house-owner's households in all villages (including town Horšovský Týn) of this domain. On the other hand farmers kept 2/3 of all rural households (64 %) in the mid 17th century. However their percentage value was only 30 % all house-owners in domain Horšovský Týn in the mid 19th century.

PŘÍLOHA Č. 1. ROZDĚLENÍ MAJITELŮ NEMOVITOSTÍ NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN PODLE BERNÍ RULY (PODLE ROZLOHY POZEMKŮ VE STRYŠÍCH)

Lokalita	Sedláci				Chalupníci				Zahradníci	
	Počet	Výměra			Počet	Výměra			Počet	Výměra
		max.	min.	průměr		max.	min.	průměr		průměr
Horšovský Týn	75	112	7	41	24	19	-	6	53	-
Doubrava	6	45	28	35,5	-	-	-	-	-	-
Malý Malahov	7	40	30	34	-	-	-	-	1	-
Čečovice	7	54	22	33	1	18	18	18	-	-
Hradišňany	5	32	24	30	-	-	-	-	-	-
Lšelín	11	33	25	32	-	-	-	-	-	-
Dolní Kamenice	-	-	-	-	10	9	6	7	-	-
Štichov	10	32	20	26	1	12	12	12	-	-
Neuměř	1	40	40	40	3	19	15	17	-	-
Všekary	8	60	30	34	1	15	15	15	-	-
Mířovice	-	-	-	-	1	7	7	7	-	-
Kvíčovice	13	30	30	30	2	15	9	12	-	-
Sedlec	4	23	15	19,5	9	14	5	8	-	-
Blížejov	1	72	72	72	-	-	-	-	-	-
Honezovice	21	44	38	38	2	8	7	7,5	-	-
Chřebřany	9	36	20	30	1	12	12	12	1	6
Medná	9	30	24	29	-	-	-	-	2	1
Mířkov	12	33	22	25	3	19	12	16	10	-
Křakov	8	90	30	49,5	1	12	12	12	-	-
Srby	22	56	20	37,5	2	10	6	8	-	-
Svinná	5	44	25	36	2	18	6	12	-	-
Roudná	5	44	20	37	2	9	8	8,5	-	-
Horšov	3	50	25	34	-	-	-	-	-	-
Horní Metelsko	6	50	33	40,5	-	-	-	-	-	-
Kocourov	10	63	27	38	-	-	-	-	-	-
Oplotec	16	54	15	29	2	12	7	9,5	6	4
Hora Sv. Václava	4	14	14	14	1	6	6	6	2	2,5
Polžice	18	87	43	49	1	3	3	3	-	-
Mašovice	17	70	30	43	-	-	-	-	-	-
Hlohová	14	34	24	30	8	12	9	11	10	-

Lokalita	Sedláci				Chalupníci				Zahradníci	
	Počet	Výměra			Počet	Výměra			Počet	Výměra
		max.	min.	průměr		max.	min.	průměr		průměr
Vránov	7	36	20	31,5	1	12	12	12	3	-
Staňkov	11	30	15	27	-	-	-	-	2	-
Podražnice	3	38	28	33	-	-	-	-	1	-
Semošice	16	60	27	48	-	-	-	-	8	-
Borovice	15	60	20	30	-	-	-	-	-	-
Černovice	7	30	30	30	-	-	-	-	2	-
Nemněvice	9	32	27	31	-	-	-	-	-	-
Bukovec	13	30	15	24	-	-	-	-	2	-
Ostromeč	15	36	36	36	-	-	-	-	1	-
Jeníkovice	5	46	40	43	-	-	-	-	-	-
Velký Malahov	16	45	45	45	-	-	-	-	-	-
Věvrov	7	200	47	73	2	7	-	3,5	-	-
Semněvice	15	78	33	52	-	-	-	-	3	3
Mrchojedy	4	100	46	65,5	-	-	-	-	1	-
Buková	13	55	40	42	-	-	-	-	-	-
Mezholezy	13	58	36	41	-	-	-	-	-	-
Třebnice	13	60	46	47	-	-	-	-	5	-
Luženice	10	66	21	50	-	-	-	-	1	-
Luženičky	5	60	50	55	2	8	8	8	1	-
Bozdíš	5	70	36	51	-	-	-	-	4	-
Březí	6	90	36	54	-	-	-	-	2	-
Němčice	4	70	30	50	-	-	-	-	-	-
Mračnice	8	60	45	47	-	-	-	-	1	5
Drahotín	12	36	16	19	14	14	6	9	11	1
Hvožďany	4	16	15	15,5	9	14	12	12	1	3
Načetín	15	20	14	16	1	12	12	12	1	2
Výrov	2	50	50	50	-	-	-	-	1	-
Poděvousy	7	42	30	34	5	8	5	6	-	-
Dolní Metelsko	5	44	20	37	2	9	8	8,5	2	-
Chrastavice	18	60	18	35,5	-	-	-	-	2	-
vesnice – celkem	535	200	14	37	89	19	-	10	87	0,8

Zdroj: Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský. Praha 2002.

Poznámka: poslední řádek uvádí celkový stav pouze pro vesnice (tj. vyjma města Horšovský Týn), hodnota ve sloupcích, kde je uvedena průměrná výměra, je zaokrouhlena, celková průměrná výměra je vypočtena na základě celkového počtu všech hospodářů z dané vrstvy a celkového počtu strychů, které drželi.

PŘÍLOHA Č. 2A. LOKALITY S PŘEVLÁDAJÍCÍM POČTEM VELKÝCH HOSPODÁŘŮ NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN K ROKU 1654 (PODLE ROZSAHU POZEMKŮ VE STRYŠÍCH)

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Doubrava	-	3	3	-	-	-	6
Malý Malahov	-	1	6	-	-	1	8
Čečovice	-	2	5	1	-	-	8
Hradištiny	-	-	5	-	-	-	5
Lšelín	-	-	11	-	-	-	11
Štichov	-	-	10	1	-	-	11
Všekary	1	-	7	1	-	-	9
Kvíčovice	-	-	13	1	1	-	15
Blížejov	1	-	-	-	-	-	1
Honezovice	-	1	20	-	2	-	23
Chřebřany	-	-	9	1	1	-	11
Medná	-	-	9	-	2	-	11
Křakov	1	4	3	1	-	-	9
Srby	-	9	13	1	1	-	24
Horšov	-	1	2	-	-	-	3
Roudná	-	2	3	-	2	-	7
Horní Metelsko	-	3	3	-	-	-	6
Kocourov	2	1	7	-	-	-	10
Polžice	1	17	-	-	1	-	19
Mašovice	1	8	8	-	-	-	17
Staňkov	-	-	9	2	-	2	13
Podražnice	-	-	3	-	-	1	4
Semošice	4	7	5	-	1	7	24
Borovice	1	-	14	-	-	-	15
Černovice	-	-	7	-	-	2	9

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Nemněvice	-	-	9	-	-	-	9
Bukovec	-	-	10	3	-	2	15
Ostromeč	-	-	15	-	-	1	16
Jeníkovice	-	5	-	-	-	-	5
Velký Malahov	-	16	-	-	-	-	16
Semněvice	6	6	3	-	2	1	18
Mrchojedy	2	2	-	-	-	1	5
Buková	-	13	-	-	-	-	13
Mezholezy	-	4	9	-	-	-	13
Třebnice	1	12	-	-	1	4	18
Luženice	2	7	1	-	-	1	11
Březí	3	1	2	-	-	2	8
Němčice	2	1	1	-	-	-	4
Mračnice	1	7	-	-	1	-	9
Chrastavice	1	8	8	1	-	2	20

Zdroj: Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský. Praha 2002.

**PŘÍLOHA Č. 2B. LOKALITY S PŘEVLÁDAJÍCÍM POČTEM MALÝCH HOSPODÁŘŮ
NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN K ROKU 1654 (PODLE ROZSAHU POZEMKŮ
VE STRYŠÍCH)**

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Horšovský Týn	19	12	26	21	12	62	152
Dolní Kamenice	-	-	-	-	10	-	10
Mířovice	-	-	-	-	1	-	1
Hora Sv. Václava	-	-	-	4	2	1	7
Drahotín	-	-	5	10	14	8	37
Hvoždany	-	-	-	13	1	-	14
Načetín	-	-	2	14	1	-	17

Zdroj: Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský. Praha 2002.

PŘÍLOHA Č. 2C. LOKALITY S PŘIBLIŽNĚ STEJNÝM POČTEM VELKÝCH A MALÝCH HOSPODÁŘŮ NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN K ROKU 1654 (PODLE ROZSAHU POZEMKŮ VE STRYŠÍCH)

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Mírkov	-	-	12	3	-	10	25
Hlohová	-	-	14	6	3	9	32
Luženičky	1	4	-	-	2	1	8
Bozdíš	1	3	1	-	1	3	9
Výrov	-	2	-	-	-	1	3
Poděvousy	-	1	6	-	5	-	12
Dolní Metelsko	-	2	3	-	2	2	9
Svinná	-	2	3	1	1	-	7
Neuměř	-	1	-	3	-	-	4

Zdroj: Berní rula. Sv. 24, Díl 2, Kraj Plzeňský. Praha 2002.

PŘÍLOHA Č. 3A. LOKALITY S PŘEVLÁDAJÍCÍM POČTEM VELKÝCH HOSPODÁŘŮ NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN K ROKU 1747 (PODLE ROZSAHU POZEMKŮ VE STRYŠÍCH)

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Doubrava	-	5	1	-	-	1	7
Malý Malahov	-	6	1	-	-	-	7
Lšelin	-	7	4	-	-	6	17
Štichov	-	1	9	1	-	3	14
Kvíčovice	-	11	2	1	3	4	21
Blížejev	1	-	-	-	-	-	1
Honezovice	1	19	1	1	1	7	30
Chřebřany	-	2	7	1	1	2	13
Medná	-	1	8	-	2	-	11
Křakov	3	3	2	-	2	2	12
Srby	-	15	6	1	1	4	27
Roudná	-	4	-	-	1	-	5
Horní Metelsko	-	5	1	-	-	2	8
Kocourov	2	2	6	-	-	3	13
Polžice	1	17	-	-	1	3	22

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Mašovice	5	10	2	-	-	2	19
Semošice	2	12	1	-	1	1	17
Borovice	1	-	14	-	1	-	16
Černovice	1	5	1	1	1	1	10
Nemněvice	-	7	2	-	-	2	11
Bukovec	2	7	4	-	-	4	17
Ostromeč	-	14	1	-	-	2	17
Velký Malahov	1	13	1	1	-	-	16
Semněvice	6	9	-	1	2	1	19
Buková	-	9	4	-	-	3	16
Mezholezy	1	8	4	-	-	1	14
Luženice	-	7	2	1	-	3	13
Mračnice	-	6	2	-	1	-	9
Chrastavice	1	8	9	-	-	9	27

Zdroj: SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

**PŘÍLOHA Č. 3B. LOKALITY S PŘEVLÁDAJÍCÍM POČTEM MALÝCH HOSPODÁŘŮ
NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN K ROKU 1747 (PODLE ROZSAHU POZEMKŮ
VE STRYŠÍCH)**

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Horšovský Týn	5	17	35	39	29	68	193
Dolní Kamenice	-	-	-	3	7	1	11
Mířovice	-	-	-	-	1	-	1
Mířkov	-	2	12	3	8	9	34
Hora Sv. Václava	-	-	1	4	1	-	6
Hlohová	-	1	12	8	11	3	35
Luženičky	-	5	-	1	4	6	16
Drahotín	-	1	13	13	4	11	42
Hvoždany	-	-	3	10	2	1	16
Načetín	-	-	5	11	1	-	17

Zdroj: SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

PŘÍLOHA Č. 3C. LOKALITY S PŘIBLIŽNĚ STEJNÝM POČTEM VELKÝCH A MALÝCH HOSPODÁŘŮ NA PANSTVÍ HORŠOVSKÝ TÝN K ROKU 1747 (PODLE ROZSAHU POZEMKŮ VE STRYŠÍCH)

Lokalita	Sedláci			Chalupníci		Domkáři všichni	Celkem
	velcí (nad 60)	střední (40–59)	malí (20–39)	velcí (10–19)	malí (do 10)		
Čečovice	3	1	3	1	1	4	13
Hradištany	-	-	5	3	1	1	10
Neuměř	1	2	1	-	3	1	8
Všekary	1	6	2	-	1	6	16
Svinná	-	-	5	2	2	2	11
Horšov	1	-	2	-	-	2	5
Staňkov	-	1	13	-	-	11	25
Podražnice	2	-	1	-	-	3	6
Mrchojedy	-	2	2	-	1	3	8
Třebnice	-	2	12	-	3	8	25
Jeníkovice	-	5	-	-	-	2	7
Bozdíš	1	3	1	-	3	3	11
Březí	3	2	1	-	-	6	12
Němčice	1	3	1	-	-	3	8
Výrov	-	2	-	-	-	3	5
Podévousy	-	4	6	2	3	2	17
Dolní Metelsko	-	-	4	4	1	1	10

Zdroj: SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321.

PŘÍLOHA Č. 4. POČET DOMŮ V JEDNOTLIVÝCH LOKALITÁCH NA PANSTVÍ
HORŠOVSKÝ TÝN PODLE TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU, SOMMEROVY
TOPOGRAFIE A PALACKÉHO POPISU ČECH

Lokalita	1747		1839		1848	
	Celkem hospodáři	Z toho domkáři	Celkem hospodáři	Nárůst domkáři	Celkem hospodáři	Nárůst domkáři
Horšovský Týn	193	68	297	104	300	3
Doubrava	7	1	22	15	22	-
Malý Malahov	7	-	20	13	20	-
Čečovice	13	4	38	25	39	1
Hradištiny	10	1	30	20	30	-
Lšelín	17	6	25	8	26	1
Dolní Kamenice	11	1	.	.	26	c15
Štichov	14	3	34	20	36	2
Neuměř	8	1	22	14	22	-
Všekary	16	6	35	19	35	-
Mířovice	1	-	6	5	.	.
Kvičovice	21	4	35	14	36	1
Sedlec	3	-	41	38	41	-
Blížejev	1	-
Honezovice	30	7	49	19	53	4
Chřebřany	13	2	26	13	26	-
Medná	11	-	15	4	25	10
Mířkov	34	9	51	17	52	1
Křakov	12	2	25	13	26	1
Srby	27	4	46	19	48	2
Svinná	11	2	16	5	16	-
Roudná	5	-	11	6	11	-
Horšov	5	2	20	15	20	-
Horní Metelsko	8	2	17	9	18	1
Kocourov	13	3	18	5	18	-
Oplotec	10	1	40	30	40	-
Hora Sv. Václava	6	-	22	16	22	-
Polžice	22	3	36	14	36	-
Mašovice	19	2	23	4	23	-
Hlohová	35	3	75	40	76	1

Příloha 4 – dokončení

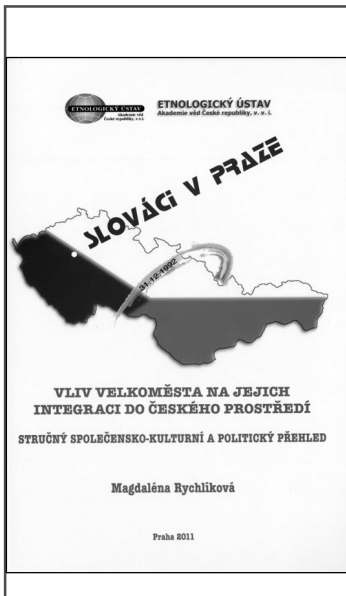
Vránov	15	4	26	11	26	-
Staňkov	25	11	54	29	54	-
Podražnice	6	3	19	13	20	1
Semošice	17	1	30	13	30	-
Borovice	16	-	23	7	23	-
Černovice	10	1	19	9	19	-
Nemněvice	11	2	20	9	20	-
Bukovec	17	4	29	12	29	-
Ostromeč	17	2	23	6	23	-
Jeníkovice	7	2	19	12	19	-
Velký Malahov	16	-	25	9	25	-
Věvrov	6	-	16	10	18	2
Semněvice	19	1	28	9	28	-
Mrchojedy	8	3	17	9	17	-
Buková	16	3	20	4	20	-
Mezholezy	14	1	25	11	25	-
Třebnice	25	8	42	17	42	-
Luženice	13	3	39	26	41	2
Luženičky	16	6	30	14	30	-
Bozdíš	11	3	16	5	16	-
Březí	12	6	19	7	20	1
Němčice	8	3	17	9	17	-
Mračnice	9	-	.	.	19	c 10
Drahotín	42	11	60	18	61	1
Hvožďany	16	1	25	9	25	-
Načetín	17	-	22	5	23	1
Výrov	5	3	.	.	19	c14
Poděvousy	17	2	39	22	39	-
Dolní Metelsko	10	1	19	9	19	-
Chrastavice	27	9	48	21	50	2

Zdroj: 1747 – SOA Plzeň pracoviště Klášter. Velkostatek Horšovský Týn. Výtah z tereziánského katastru pro panství Horšovský Týn (1838), K 321; 1839 – Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, Band 7, Prag 1839; 1848 – František PALACKÝ, *Popis království českého*, Praha, 1848.

Vysvětlivky:

. – údaj není znám

c – celkem od roku 1747 do roku 1848

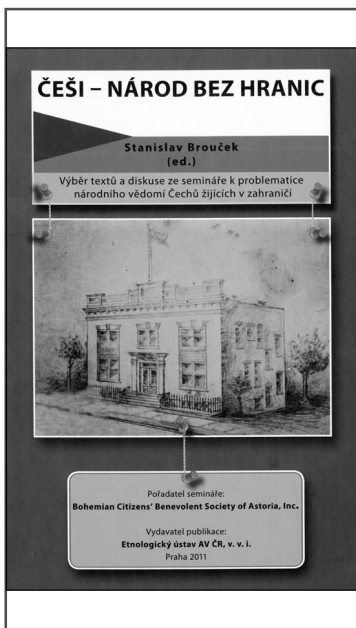
**Magdaléna Rychlíková:
Slováci v Praze. Vliv velkoměsta na jejich
integraci do českého prostředí. Stručný
společensko-kulturní a politický přehled.**

*Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. Praha 2011. 113 s.,
jmenný rejstřík, anglické resumé.*

*Výšlo v rámci výzkumného záměru AV0Z90580513
Za podpory grantu SUS DIV World, CIT3-CT-2005-513438*

Kniha popisuje vývoj slovenské komunity v Praze od 19. století do současnosti. Podává přehled pražských slovenských organizací jak občanských, tak náboženských. Důraz je položen na vývoj slovenské komunity po rozdělení Československa koncem roku 1992. Práce vysvětluje specifickou situaci Slováků v Praze v porovnání s ostatními menšinami.

Cena s DPH: 228 Kč
ISBN 978-80-87112-55-7

Češi - národ bez hranic.

*Výběr textů a diskuse ze semináře k problematice
národního vědomí Čechů žijících v zahraničí .*

Ed. Stanislav Brouček.

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. Praha 2011. 238 s.,
příspěvky publikovány v češtině a angličtině.

Pořadatel semináře: Bohemian Citizens' Benevolent
Society of Astoria, Inc.

Výšlo v rámci výzkumného záměru AV0Z90580513

Sborník je dokumentem o výměně názorů lidí na jejich osobní vztah k češství, a to lidí různých povolání a životních zkušeností v různých koutech světa (USA, Kanady, Austrálie, Nového Zélandu, Francie, Rumunska, Srbska, Slovenska a České republiky). Závěr publikace obstarává generální diskuse o české identitě v zahraničí, beseda s Josefem Mašínem a také rozsáhlá a komentovaná bibliografie k české emigraci.

Cena s DPH: 285 Kč
ISBN 978-80-87112-49-6

Objednávky knih vyřizuje: gergelova@eu.cas.cz

KONFESIJNĚ SMÍŠENÉ SŇATKY V REFORMOVANÉM SBORU VE VELIMI A V ČESKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVI VŮBEC NA SKLONKU 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ

Markéta Pražáková Seligová

Denominationally mixed marriages in Reformed Choir in Velim and in the Czech Reformed Church in general at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century

ABSTRACT: The article focuses on the problem of denominationally mixed marriages in the Helvetic Church in Bohemia and Moravia at the turn of the nineteenth and the twentieth century. The problem is studied, on the one hand, for the whole Church on the basis of yearly reports of official performances for the years 1900–1914, and on the other for the Protestant parish Velim on the basis of the register of marriages for the years 1891–1914. Besides the share of denominationally mixed couples the article also pays attention to the numerical development of the Choir in Velim in the general context of development of the Helvetic church as such.

Historická demografie, 2012, 36:2:177–223

KEYWORDS: Reformed, Helvetic Church, denominationally mixed marriages

CONTACT: Mgr. Markéta Pražáková Seligová, PhD., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, U Kříže 8, 158 00, Praha 5, e-mail: Marketa.Seligova@seznam.cz

Úvod

Následující text se zabývá otázkou konfesijně smíšených sňatků v církvi helvetického vyznání v Čechách.^[1] Tato problematika nebyla dosud pro dobu po zrovnoprávnění evangelických církví (1861) systematicky pojednána a předložená studie nabízí zájemcům o studium konfesijních menšin v „dlouhém“ 19. století možnost prvotní orientace v problému.^[2] Proto je poměrně dost prostoru věnováno i vývoji početnosti reformované církve a analýze faktorů, které populační dynamiku reformované církve ovlivňovaly. Na úrovni vyšších organizačních jednotek církve (česká superintendence, senioráty) je problematika konfesijně heterogenních sňatků zpracována na základě dochovaných každoročních výkazů jednotlivých

[1] Článek vznikl s podporou grantu GA ČR, č. 404/08/0029 Intelektuální a lidová zbožnost v českých zemích v 19. století mezi nacionalismem a novou konfesionalizací.

[2] V této studii již nebylo možno přihlídnout k článku Š. Jiráskové o nábožensky smíšené farnosti Zdechovice, kde se autorka mj. zabývá i smíšenými sňatky. Viz Šárka JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*, HD 36, 2012, č. 1, s. 65–110.

seniorátů a české superintendence jako celku pro Evangelickou vrchní církevní radu ve Vídni (EVCR) z let 1900–1914. Pro jemnější analýzu byla dále zvolena farnost Velim, kde měl helvetský sbor tradici už od raných dob tolerančních: téma smíšených sňatků zde bylo zpracováno jednak na základě analýzy evangelických matrik z let 1891–1914, jednak na základě výkazů velimského faráře pro EVCR (podobně jako u vyšších organizačních jednotek církve).^[3]

V 19. století vytvořili čeští evangelíci kompaktní obyvatelstvo určitého regionu, nýbrž větší či menší ostrůvky „obklíčené“ většinovým katolickým prostředím. V každodenním životě tak evangelík přicházel soustavně do styku se svými katolickými sousedy, což v praxi vytvářelo do značné míry nábožensky tolerantní ovzduší. Logickým důsledkem permanentního styku evangelíků s katolíky pak byly – navzdory nevoli duchovenstva na katolické a ještě spíše na protestantské straně – častá konfesijně smíšená manželství.

S občanským zrovnoprávněním osob, které se po roce 1781 přihlásily k některému ze státem tolerovaných vyznání, musela být nutně řešena i otázka smíšených manželství resp. konfesijní příslušnosti potomků z takových manželství vzešlých. Toleranční patent zavedl v tomto bodě jasnou zásadu, že v případě manželství katolíka s evangeličkou mají být potomci obojího pohlaví vychováváni v katolické víře a v případě manželství evangelíka s katoličkou mají synové následovat konfesi otce a dcery konfesi matky.^[4] Tato zásada se uplatňovala po celou dobu toleranční a byla při uzavření sňatku provázena povinným potvrzováním reversu na výchovu dětí ze strany příslušníka tolerovaného vyznání. Je otázka, zda a nakolik bylo analogické pravidlo (vyznání synů je dáno vyznáním otce a vyznání dcer vyznáním matky) respektováno též v případě sňatků příslušníků dvou různých tolerovaných vyznání (v českých zemích připadalo v úvahu manželství luterána s příslušnicí reformované církve či naopak helveta s luteránkou); není mi známo, že by takovou situaci nějaký oficiální dokument upravoval, což je srozumitelné z důvodu jednak naprosté marginality takových případů, jednak pochopitelné nezainteresovanosti státu v této věci.

Změnu postavení dosud pouze tolerovaných církví přineslo vydání Protestantského patentu 8. dubna 1861, který formálně povznášel obě (doposud pouze trpěné) protestantské církve do postavení státem plně uznaných konfesí a zároveň rušil veškeré státní zásahy do jejich vnitřních i vnějších záležitostí. Liberální opatření pak byla prohloubena v květnu 1868 přijetím zákona o interkonfesijních vztazích, který rušil reversy na výchovu dětí, zavedené v toleranční době, a zrovnoprávňoval v tomto ohledu oba manžele.^[5]

[3] NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87; SOA Praha, evangelická fara Velim, č. 15, matrika oddaných, 1891–1918.

[4] Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999, s. 34.

[5] Ke sňatkovému zákonodárství viz podrobněji Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962, s. 117–144 a Marie MACKOVÁ, *Sňatek ve světle Všeobecného občanského*

V praxi však byly poměry v 60. letech 19. století ovlivněny silnou vlnou tzv. druhé konfesionalizace, která byla reakcí zejména duchovenstva a církevních intelektuálních elit na antiklerikalismus a všeobecný odklon společnosti od náboženství pod vlivem jednak liberalismu, jednak nacionalismu, který v jistém smyslu představoval sekularizovanou formu náboženství.^[6] Konfesionalismus se uplatnil především v katolictví, ale v menším měřítku rovněž u církví evangelických. Dříve a intenzivněji ovlivnil v podobě novoluterství církev augšpurského vyznání (dále a. v.) a s jistým zpožděním a menší intenzitou pak i reformované, což souviselo s větší početností a kompaktností sborů helvetského vyznání (dále h. v.) a tudíž menším pocitem ohrožení a marginality na jejich straně.^[7] Nepočtení čeští luteráni daleko více trpěli svou rozptýleností ve většinové společnosti a jistým komplexem méněcennosti, luteránští duchovní byli konec konců i podstatně citlivější na početní úbytek a na náboženskou vlažnost svých oveček. Mladá generace zapálených konfesionalistů, která se dostávala do čela církve a. v. v 60. letech, se snažila vnitřní disciplinací a ostřejším věroučným vymezením nejen vůči katolíkům, ale především vůči svým evangelickým spolubratřím helvetského vyznání, vytvořit luteránské milieu, které by bylo relativně uzavřené vůči vnějšímu světu a v jehož rámci by člověk trávil své dny „od kolébky až do hrobu“.^[8]

Tyto tendence měly za následek všestranné vzájemné vyhraňování se mezi církví a. v. a církví h. v. jak v rovině názorové, tak v rovině sociální praxe, což se projevilo odmítavým postojem církevních elit k míšení obou konfesijních skupin prostřednictvím sňatků. Zejména luteráni pociťovali mezikonfesijní sňatky jako existenční ohrožení a z tohoto hlediska byly sňatky s helvety stejně nebezpečné a nežádoucí jako sňatky s katolíky. Tento odmítavý postoj ke konci 19. století spíše sílil, což koresponduje se skutečností, že se u českých luteránů projevovала podstatně nižší populační dynamika než u celku populace i konkurenční helvetské konfese.^[9]

zákoníku. In „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13. a 14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, s. 67–73.

[6] Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století.* Ústí nad Labem 2006, s. 472–480.

[7] V roce 1880 se hlásilo k augšpurskému vyznání v Předlitavsku 32 tisíc Čechů, z nich jen asi 13 tisíc žilo v Čechách. Představovali zde necelou pětinu početního stavu reformovaných (67 tisíc osob). Na Moravě byl poměr z pohledu luteránů podstatně příznivější: na 40 tisíc helvetů připadalo 19 tisíc luteránů. Srov. Jiří JUST aj., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí.* Praha 2008, s. 221–222.

[8] Jiří JUST aj., *Luteráni v českých zemích*, s. 221n.

[9] V letech 1891–1910 vzrostl počet členů východního seniorátu (jazykově českého) evangelické církve a. v. jen o 6,8 %, zatímco populace českých zemí jako celek vzrostla za stejné období o téměř 16,3 %, reformovaní se rozrostli o 17, 2 % a jazykově němečtí luteráni (západní seniorát

Jednou věcí ovšem je hledisko vůdců skupiny, v daném případě farářů evangelických církví, a druhou věcí je dopad postojů těchto elit na řadové členy obou evangelických konfesi. Podle všeho přijímali řadoví evangelíci tlaky pastorů na disciplinaci uvnitř sborů a na určitou názorovou a sociální izolaci příslušníků církve velice vlně. Svědčí o tom i podíly konfesijně smíšených sňatků, které byly koncem 19. a počátkem 20. století navzdory letitému působení konfesionalisticky naladěných farářů velmi vysoké: ze všech sňatků, v nichž alespoň jeden ze snoubenců byl protestant, tvořily třetinu až polovinu.^[10]

Neskrývané rozhořčení, jaké ze strany evangelických farářů, praktikujících jinak každodenně tolerantní soužití s příslušníky jiných vyznání, provázel každý konfesijně smíšený sňatek, je vysvětlitelné velice otcovským vztahem pastorů ke svým ovečkám a frustrací farářů z rozkladu těchto tradičních vztahů. Z tohoto hlediska byl každý čin některého z členů sboru, který nezohledňoval zájmy církve a vůli pastora, chápán jako zrada a osobní útok na autoritu faráře. Kromě toho byly ve hře i ekonomické důvody: ztráta každého člena sboru znamenala další ztenčení už tak skromných farářských příjmů, neboť farář přicházel o salár a o štolu spojené s dotyčnou odpadlou osobou.^[11]

V případech menších sborů, jakými byly často hlavně sbory a. v. (nezřídka měly jen kolem 400 členů), skutečně mohla znamenat ztráta každé duše pro faráře a jeho rodinu existenční problémy. Přitom právě v rámci malých sborů byla pravděpodobnost smíšených sňatků daleko vyšší, neboť možnosti výběru partnera mezi souvěrci byly silně omezené. Jak vyplývá z korespondence mezi faráři a. v., pastoři byli podle všeho často svým ovečkám prostředníky při hledání vhodného partnera, jen aby zabránili riziku, že se dotyčný nebo dotyčná ocitne v osidlech katolíka (popř. helveta).

Při výběru partnera začal však nejpozději po polovině 19. století hrát roli ještě jeden faktor, jehož síla rychle rostla spolu s tím, jak faktor náboženský ustupoval do pozadí: národnost. Nacionalismus vedl k faktickému rozdělení augšpurské církve v Čechách na německou a početně méně významnou českou část (západní seniorát sdružoval sbory jazykově a etnicky německé, východní seniorát pak sbory jazykově a etnicky české) a vrhal české luterány do ještě větší izolace. Čeští luteránští duchovní se tak ocitli v dvojím ohni: konfesionalizace je věroučně i sociálně izolovala jak od katolíků, tak od reformovaných, a nacionalismus jim

církve a. v.) dokonce o 67,1 %. Srov. luteránský Kalendář *Hus* (ročník 1891 a 1910) a Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha 2004, s. 160–161.

[10] O. Matějka udává podíly sňatků, kdy alespoň jeden ze snoubenců byl evangelík, pro čtyři vybrané roky poslední dekády 19. a dva vybrané roky první dekády 20. století: 1893 – 33,9 %, 1895 – 43,7 %, 1897 – 51,3 %, 1899 – 43,3 %, 1903 – 39,4 %, 1905 – 37,9 %. Srov. Jiří JUST aj., *Luteráni v českých zemích*, s. 249.

[11] *Tamtéž*, s. 247–254.

odcizoval i německy mluvící souvěrce. Ani konfesijní ani národnostní směřování s jiným elementem prostřednictvím sňatků nebylo žádoucí.

Z tohoto hlediska byli v lepší situaci reformovaní, jejichž sbory bývaly v průměru větší (vedle malých sborů se čtyřmi pěti stovkami členů nebyly ojedinělé ani velké sbory s více než třemi tisícovkami duší) a především jich bylo podstatně více. Navíc reformovaná církev helvetského vyznání byla jazykově prakticky ryze česká, žádné německojazyčné sbory se v Čechách nikdy neustavily. Co se konfesijně smíšených sňatků týče, lze oprávněně předpokládat, že se jí týkaly v o něco menší míře než českojazyčných sborů evangelické církve augšpurského vyznání.

Prameny, metody

Problematicke konfesijně smíšených sňatků z historicko-demografického hlediska prozatím mnoho pozornosti věnováno nebylo. Touto otázkou se v rámci své studie o konfesijní skladbě obyvatelstva na tzv. státních statcích k roku 1802 podrobněji zabývala Alice Velková, která analýzu pramene vzešlého z jednorázové dotazníkové akce doplnila rozbořem matrik tří farností na Poděbradsku, kde byl k roku 1802 zaznamenán největší podíl nekatolického obyvatelstva.^[12] Rozbor matrik však autorka z logiky věci omezuje na období kolem roku 1802 (1786–1825) a výzkum se tak týká doby toleranční, kdy byly sňatky konfesijně heterogenních párů i sňatky evangelíků zaznamenávány do katolických matrik. Studie tak sleduje podíl konfesijně smíšených sňatků v rámci všech sňatků, které se ve farnosti odehrály. O tuto možnost však po roce 1849 v podstatě přicházíme a prakticky ztrácíme možnost dospět k údajům, které by byly porovnatelné se závěry A. Velkové.

Klademe-li si otázku, nakolik byly konfesijně smíšené sňatky běžné na přelomu 19. a 20. století, je třeba upozornit na několik problémů, na něž narážíme při hledání odpovědi. Po té, co byly tzv. Protestantským provizoriem z 30. ledna 1849 zavedeny evangelické matriky coby veřejné listiny (dosavadní nekatolické matriky z doby toleranční tento veřejný status neměly, sloužily jen pro vnitřní potřeby tolerančních sborů a oficiální záznamy o narozeních, sňatcích a úmrtích evangelíků činil katolický farář do katolické matriky), došlo k oddělení evidence narození, sňatků a úmrtí pro katolické a evangelické obyvatelstvo. Evangelický

[12] Alice VELKOVÁ, *Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802*. In *Historická demografie* 29, Praha 2005, s. 109–137. Autorka shledává, že na Poděbradsku byly v prvních dvou generacích po vydání Tolerančního patentu smíšené sňatky uzavírány vcelku běžně (tvořily asi čtvrtinu všech uzavřených sňatků) s tím, že postupně přibývalo zejména sňatků, kdy si bral katolík helvetku. Taková manželství byla pro udržení početního stavu evangelické populace nevýhodná (z těchto manželství vycházeli výlučně katoličtí potomci) a tak postupně klesal podíl sňatků dvou osob helvetského vyznání, rostl podíl katolických ženichů i podíl čistě katolických manželství. Autorka vyslovuje předpoklad, že i po roce 1825 podíl katolických sňatků stále narůstal a ubývalo ryze helvetských rodin. Tím se patrně snižoval i podíl smíšených sňatků.

farář se tak plně ujal registrace těchto událostí, týkajících se členů sboru, v jehož čele stál. Vzhledem k minoritnímu charakteru evangelického živlu však jednotlivé evangelické sbory při srovnatelném počtu duší zasahovaly podstatně větší území a zahrnovaly mnohem větší počet lokalit než bylo běžné u katolických farností. Hranice určité evangelické farnosti, pokrývající území hned několika (nezřídka více než deseti) katolických farností, se navíc s hranicemi katolických farních obvodů nijak nekryly, stejně jako se nekryly s hranicemi územních jednotek státní správy (hejtmanství a soudních okresů). Z této skutečnosti pramení dvojí obtíž: jednak je problematické vztáhnout zjištěné počty oddaných (a samozřejmě i narozených a zemřelých) k populační základně, a to jak evangelické, tak především celkové, jednak lze jen těžko zjistit počty sňatků, týkající se „ostatní“ populace na teritoriu příslušného evangelického sboru.

Pro většinu let z posledního desetiletí 19. a prvních dvou desetiletí 20. století (do roku 1918) máme k dispozici počty členů jednotlivých evangelických sborů v českých zemích, které od roku 1891, kdy začal vycházet, zveřejňoval luteránský kalendář *Hus*.^[13] Otištěné údaje zjevně vycházejí z oficiálních výkazů evangelických církví, které byly postupovány Evangelické vrchní církevní radě ve Vídni.^[14] Jak ovšem srovnání s dochovanými tabulkovými přehledy ukázalo, kalendář sice uvádí počty duší až na malé výjimky správně, ale s dvouletým zpožděním, takže např. údaje z výkazu za rok 1903 jsou otištěna v *Husu* k roku 1905. Toto dvouleté zpoždění ve vrocení vykázaných čísel je patrné i v tom, jak kalendář zaznamenává události typu zřízení nových sborů či kazatelských stanic resp. zrušení stanic nebo evangelických škol.^[15] Svou logiku toto prodlení má: výkazy za určitý rok byly superintendencemi zpracovány přirozeně až roku následujícího, nejdříve na

[13] Srov. luteránský kalendář *Hus*; pro 90. léta je k dispozici mezerovitě (roč. 1891, 1892, 1893, 1896, 1898), počínaje rokem 1900 vycházel každoročně až do roku 1918, kdy byl přejmenován na *Komenský*. Kalendář uváděl pro církve augsburského vyznání, církve helvetského vyznání a pro bratrskou církev v Čechách a na Moravě organizační schéma včetně aktuálního výčtu představitelů jednotlivých organizačních úrovní (superintendencí, seniorátů). Pro jednotlivé sbory udával aktuální počty duší, jméno faráře popř. i vikáře (u evangeliků takto označován duchovní, který pomáhal faráři), školu resp. školy v rámci sboru a jména učitele/učitelů.

[14] Evangelická vrchní církevní rada (K. k. evangelische Oberkirchenrat) byla jako nejvyšší církevní úřad celé evangelické církve obou vyznání zřízena na základě tzv. Protestantského patentu z 8. 4. 1861 na místo dosavadní evangelické konsistoře obou vyznání ve Vídni. Rada byla zprostředkujícím orgánem mezi církví a ministerstvem kultu a vyučování, mezi církví a generální synodou a synodálním výborem. Vykonávala dohled nad superintendenty a naopak byla povinna podávat ministerstvu zprávy o evangelických záležitostech a dobrozdání v personálních otázkách. Radové – paritně ze světského a duchovního stavu – byli jmenováni císařem na doživotí a placeni ze státních prostředků.

[15] Např. Poděbradský sbor h. v., který byl oficiálně povolen 19. 3. 1895, by měl být v kalendáři uveden již v roce 1896, ale není tomu tak. Poděbrady tu stále figurují jako kazatelská stanice sboru v Libici nad Cidlinou, kterou do ustavení samostatného sboru byly. Až kalendář pro rok 1898 (pro rok 1897 není kalendář k dispozici) uvádí Poděbrady jako samostatný farní sbor s 579

jaře, kdy se sešla hlášení z jednotlivých seniorátů. Vycházel-li kalendář začátkem kalendářního roku, což je pravděpodobné, mohly se tyto údaje ocitnout až ve vydání z ledna dalšího roku. Tedy např. výkaz za rok 1903 byl sestaven v průběhu roku 1904 a *Hus* otiskl data z něj převzatá začátkem roku 1905. Pro účely této studie jsem údaje z kalendáře *Hus* samozřejmě korigovala na základě výkazů pro Evangelickou vrchní církevní radu, a to i pro roky, pro něž výkazy k dispozici nejsou: je-li ve výkazech aktuální stav k 31. 12. roku X, údaje z kalendáře z roku X jsem vždy chápala jako aktuální pro rok X-2.

Počty duší z kalendáře *Hus* však byly vzaty v potaz jen tehdy, pokud k určitému roku nejsou k dispozici zmíněné výkazy. Ty jsou uloženy ve fondu Evangelické vrchní církevní rady ve Vídni a vedle počtu členů jednotlivých sborů resp. seniorátů resp. superintendentcí poskytují i další cenné a dosud nevyužité údaje, mimo jiné i k problematice konfesijně smíšených sňatků.^[16] Uvádějí totiž pro jednotlivé sbory, senioráty a superintendence roční úhrny sňatků, v rámci nichž byl alespoň jeden ze snoubenců členem evangelické církve, a to s rozdělením na 1) evangelické páry („evangelischer Paare“), 2) konfesijně smíšené páry, které oddával evangelický farář („gemischter Paare vor dem evang. Pfarrer“ tj. „sňatky smíšené před evangelickým farářem uzavřené“), a 3) konfesijně smíšené páry, které byly oddány jinde („gemischter Paare vor einem enderen Forum“ tj. „sňatky smíšené před jiným forem uzavřené“). Vedle sňatků uzavřených v katolickém kostele mohou, i když v podstatně menší míře, přicházet v úvahu i sňatky občanské. Ve zmíněném fondu je takový „Tabulečný přehled“ („Tabellarische Uebersicht“) dochován pro období 1900–1916. Protože fond EVCR v Národním archivu je pouze částí celého fondu písemností vzniklých z činnosti Evangelické vrchní církevní rady ve Vídni, a sice částí, která se týká českých zemí (působnost Rady se jinak vztahovala na celé Předlitavsko) a která se do Prahy dostala v rámci československo-rakouské archivní rozluky po roce 1920, není vyloučeno, že výkazy pro některé roky zůstaly ve Vídni.

Jak již bylo zmíněno, prakticky neřešitelným problémem je zjistit, jaké množství sňatků bylo uzavíráno v rámci všeho obyvatelstva na předpokládaném teritoriu určité evangelické farnosti. Potíž spočívá v tom, že jen některé katolické farnosti z těch, které se na sledovaném území rozprostíraly, se „vešly“ do evangelického farního obvodu celé, většina zasahovala na území evangelické farnosti jen svou částí. Ve sledované době navíc nutno počítat s tím, že zde vedle církevního sňatku byla i alternativa sňatku civilního, které někteří snoubenci mohli využít.

Ostatně ani údaje, které máme o evangelických sňatcích k dispozici z superintendentních výkazů a z evangelických matrik samotných, neodrážejí výhradně ty sňatky, které se odehrály v rámci evangelické farnosti. Co se matrik týče, jde

členy a až v tomto roce lze zaznamenat úbytek počtu členů sboru v Libici n. C. a v Hořátku, na jejichž úkor poděbradský sbor vznikl.

[16] NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87.

spíše o evidenci sňatků členů daného sboru, jež mohly být uzavírány i jinde než v domácím chrámu Páně a před jiným evangelickým duchovním než byl místní farář (takové sňatky jsou v matrice zaznamenány, ale nejsou číslovány). Zachyceny matrikou jsou tak i konfesijně smíšené páry, které se nechaly oddat evangelickým duchovním. V každém případě evangelické matriky evidují jen sňatky uzavřené před evangelickým farářem, nikoliv ty, které členové sboru uzavřeli s osobou katolického vyznání v katolickém kostele. Tyto smíšené sňatky evangelickým matrikám unikají a v tomto smyslu nelze brát evangelické matriky beze zbytku jako evidenci všech svateb v rámci sboru.

Údaj jiného druhu poskytují každoroční výkazy české superintendence h. v. pro Evangelickou vrchní církevní radu ve Vídni. Jde v zásadě o přehled „stavu duší a úředních úkonů“ v jednotlivých farních, seniorátních a superintendentních obvodech. Mezi vykázané evangelické či konfesijně smíšené páry oddané evangelickým duchovním tak v určité farnosti nejsou zahrnuty ty, které neoddaval místní farář (tedy sňatky matrikou nečíslované), ale na druhou stranu výkaz poskytuje v matrikách chybějící údaj o počtu smíšených sňatků, které byly uzavřeny v katolickém svatostánku (popř. v jiné církvi či před civilním úřadem), kdy jedním ze snoubenců byl člen místního evangelického sboru. Pokud bychom se tohoto údaje pokoušeli dobrat výhradně prostřednictvím matrik, stáli bychom v podstatě před neřešitelným problémem (evangelík příslušný k místnímu evangelickému sboru nemusel např. s osobou katolického vyznání vstoupit do manželství nutně jen v blízkých katolických farnostech, ale i ve vzdálených, kde by nebyla ani teoretická šance ho vypátrat). Data výkazů tak velmi vhodným způsobem doplňují údaje matrik a lze tak na základě obou pramenů přiblížit, jaký byl podíl konfesijně smíšených sňatků v rámci evangelické populace, a modelově se pro jeden evangelický farní obvod pokusit vztáhnout počty evangelických sňatků k celku obyvatelstva.

Evangelický sbor ve Velimi

Evangelický reformovaný sbor ve středočeské Velimi, ustavený tajnými nekato-liky z Velimi a okolí v roce 1783, patřil se svými zhruba třemi tisícovkami členů mezi velké sbory h. v. a navíc fungoval v blízkém sousedství dalších významných reformovaných sborů, zejména kolínského a libického.

Při studiu konfesijně smíšených sňatků byla pozornost zaměřena na závěrečnou etapu dlouhého 19. století, konkrétně poslední desetiletí 19. století a první dvě desetiletí 20. století (do počátku 1. světové války). Takové časové vymezení spoluurčila již zmíněná okolnost, že pro období 1900–1916 jsou k dispozici údaje o evangelických sňatcích a o početnosti evangelických sborů z každoročních výkazů české superintendence h. v., zasílaných Evangelické vrchní církevní radě do Vídně. Tyto údaje lze pro 90. léta 19. století ještě doplnit údaji o velikosti evangelických sborů zveřejňovanými luteránským kalendářem *Hus*.

Ve sledovaném období se velimský sbor rozprostíral na poměrně širokém teritoriu na severozápad od Kolína. Příslušníci sboru žili ve venkovských lokalitách na území zhruba 150 čtverečních kilometrů, které by se dalo vymezit z východu tokem Labe, ze severu dnešním dálničním tahem D 11, z jihu železniční tratí Zásmyky – Kolín a ze západu říčkami Bečvárkou a Výrovkou. Ve sledované době spadala velimská farnost pod čáslavský seniorát, vedle pražského, poděbradského a chrudimského jeden ze čtyř seniorátů české superintendence evangelické reformované církve.^[17]

Ve Velimi vznikl první toleranční kostel v roce 1784, tato stavba byla pak v roce 1854 nahrazena trojlodním kostelem se čtyřbokou věží. Původní fara z roku 1785 se přestala jako příbytek faráře užívat v roce 1872, kdy byla dostavena reprezentativnější patrová budova v novogotickém slohu. Velimský sbor měl po roce 1863 k dispozici nejen chrám Páně v samotné Velimi, ale i kazatelskou stanici v Pečkách. Stanice sice již v roce 1877 zanikla, ale roku 1907 byla obnovena a šest let na to povýšena na filiální sbor. Ve Velimi byla hned na počátku existence sboru rovněž zřízena škola, která fungovala (od roku 1866 v nové budově) až do svého zrušení v roce 1913; další školu zřídil sbor v Předhradí.^[18]

Farářem velimského sboru byl v posledním desetiletí 19. a v prvním desetiletí 20. století J. E. Szalatnay z Nagy Szalatna, který zároveň stál v čele celé české superintendence reformované církve. Funkce superintendanta velimského faráře nepochybně velice zaměstnávala a často ho nutila opouštět své působíště. Pro zajištění všech potřeb sboru byl z toho důvodu jmenován i vikář (právě velimští vikáři se vedle samotného faráře často objevují v matrice v roli oddávajících). V roce 1907 se druhým farářem ve Velimi stal Jaroslav Řepa, který byl v roce 1911 po Szalatnayově smrti zvolen farářem sboru.

Pohyb evangelického obyvatelstva ve farnosti Velim a v reformované církvi v Čechách

Počet členů sboru se během sledovaného období 1891–1914 nevyvíjel zcela rovnoměrně: v první polovině 90. let došlo k významnému početnímu propadu v řádu několika stovek duší a k podobně dramatickému úbytku došlo v letech 1910–1911.

[17] V čele čáslavského seniorátu stál v letech 1892–1904 Julius Fleischer, farář ve Chvaleticích, v letech 1905–1916 Jan Pelíšek, farář v Semteši. V posledních dvou válečných letech (a posledních dvou letech existence církve) byl seniorem zvolen Viktor Szalatnay, farář v Kutné Hoře. Představitelem české superintendence h. v. byl většinu sledovaného období velimský farář J. E. Szalatnay, po jeho smrti (jednalo se o doživotní úřad) v roce 1911 byl na místo superintendanta zvolen kolínský farář Čeněk Dušek.

[18] Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha 2009, s. 495–496.

Pro dobu před rokem 1900 nejsou k dispozici superintendetní výkazy o počtu duší v jednotlivých sborech, a tak jsme odkázáni na údaje kalendáře *Hus*, který však, jak již bylo řečeno, přetiskuje data výkazů s jistým zpožděním. Podle *Husa* (tab. 1) tvořilo v letech 1891, 1892 a 1893 velimský sbor 3247, 3273 resp. 3265 členů, v roce 1896 pak náhle jen 2736 členů. Pro léta 1894 a 1895 není kalendář k dispozici, takže pro dva po sobě jdoucí roky údaj o početnosti sboru, bohužel, chybí. Nevíme proto, zda v té době počet duší ještě rostl nebo zda právě tehdy došlo k prudšímu poklesu. Pokud ovšem vezmeme v potaz pravidelné prodlení, které vznikalo při zveřejňování údajů v kalendáři, můžeme předpokládat, že sbor měl v letech 1889–1891 přes 3000 členů, že léty, pro které údaj chybí, jsou pak roky 1892 a 1893 a že početní propad nastal nejpozději v roce 1894.

Uspokojivé vysvětlení početního úbytku členů sboru jsem nenalezla: příčina by mohla být v administrativně-organizačních zásazích ze strany superintendence, stejně tak jako ve faktickém odlivu duší ze sboru. Lze uvažovat o tom, že za zmenšením velimského sboru stojí ustavení farního sboru h. v. v blízkých Poděbradech: přestože poděbradský sbor vznikl na úkor sborů v Libici a v Hořátví a z velimské farnosti nebyla v této souvislosti žádná lokalita administrativně vyňata a přičleněna k novému sboru, mohlo dojít k dalším reorganizačním zásahům, které již na velimskou farnost nějaký dopad měly. Jednání o vytvoření sboru v Poděbradech probíhalo již v roce 1893 a je tedy možné, že reorganizační zásahy do sousedních farností lze situovat již do let 1893–1894, což by korespondovalo s poklesem počtu členů velimského sboru již v roce 1894. Nelze ale zcela pominout ani možnost skutečného odlivu duší ze sboru. Patrně by pak nešlo o vlnu masovějšího vystupování z církve (nic takového na úrovni helvetské církve jako celku v té době patrně nebylo), ale spíše vlnu vystěhovaleckou, kterou můžeme ostatně zaznamenat i po roce 1900. Ve sledované době byla míra vystěhovalectví vysoká obecně a zejména to platilo o zemědělských regionech, jakým byla i oblast střední Polabí.^[19]

Co se týče druhého výrazného početního úbytku z přelomu první a druhé dekády 20. století, můžeme se již opřít o superintendetní výkazy, které zároveň umožňují zjistit, z jakého důvodu se velikost sboru skokem zmenšila. První výrazný úbytek duší lze zaznamenat již v roce 1910, kdy se počet členů sboru náhle snížil o 253 osoby (tab. 3a). Narozením, konverzí a přistěhováním do kraje se během roku 1910 rozrostl sbor o 125 jedinců, což je přírůstek zcela srovnatelný s přírůstkem v jiných letech. Příčinou negativní bilance za rok 1910 je jednoznačně úbytek členů sboru stěhováním: zatímco počet osob, které zemřely či vystoupily z církve, je naprosto srovnatelný s jinými roky, počet osob, které se odstěhovaly (324) téměř desetkrát převyšuje též údaj z předešlých dvou let a je bezkonkurenčně nejvyšší za celé podchycené období. Podle superintendetního výkazu došlo k dalšímu silnému početnímu úbytku ve velimském sboru i v následujícím roce: do konce roku 1911 se počet členů sboru propadl na 2595, tj. o dalších 365

[19] Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965.

osob v porovnání s rokem 1910. Tentokrát se však nezdá, že by za deklarovaným úbytkem duší stála pokračující vlna stěhování z Velimska. Během roku 1911 se do farnosti přistěhovalo 47 helvetů a 28 členů sboru se odstěhovalo, takže touto cestou duší ve sboru naopak přibýlo. Pozitivní je zároveň jak bilance narozených a zemřelých (+ 21 osob), tak bilance přistoupivších k církvi a vystoupivších z církve (+ 4 osoby). Zdá se tedy, že deklarovaná negativní bilance je buď důsledkem početní chyby, což se nezdá příliš pravděpodobné, anebo jde o jednorázovou úřední korekci celkového počtu duší. V dochované korespondenci mezi jednotlivými faráři a senioráty resp. mezi seniory a superintendencí lze najít několik upozornění na dosavadní podstatné úřední nadhodnocení početnosti některých sborů, které vyplulo na povrch zejména v souvislosti se sčítáním obyvatelstva v roce 1910.^[20] Lze tedy uvažovat i o tom, že ve světle výsledků sčítání obyvatelstva mohl být na sklonku roku 1911 administrativně opraven údaj o počtu členů sboru.

Co se týče úbytku členů velimského sboru v letech 1910–1911, je možné díky výkazům české superintendence sledovat nejen, zda se jednalo o místní specifikum, nebo zda měl tento vývoj paralelu na úrovni seniorátů a celé české superintendence, ale i příčiny případného úbytku duší v rámci vyšších organizačních celků helvetské církve. Již pohled na situaci v čáslavském seniorátu, jehož součástí sbor ve Velimi byl, naznačuje, že šlo o širší jev (tab. 3b): seniorát, který se každoročně rozrůstal o přibližně 100–150 duší, vykázal za rok 1910 úbytek 495 osob, přičemž početní propad připadá plně na vrub stěhování (během roku se odstěhovalo nebývalých 770 osob, zatímco v jiných letech šlo v průměru o 150 osob). Ačkoliv byl počet odstěhovaných v rámci seniorátu až na výjimky vždy větší než počet přistěhovaných, byl propad o 694 duší v důsledku migrací v roce 1910 bezprecedentní. V roce následujícím nenajdeme po nějaké silnější vlně vystěhování ani stopy.

Podobný stav věcí zjišťujeme také v chrudimském seniorátu (tab. 3e), z něhož se v roce 1910 vystěhovalo rekordních 1539 členů církve h. v. a kde bilance migrací vyzněla silně negativně (–1305 duší). Rok 1910 je tak i v rámci chrudimského seniorátu rokem největšího početního úbytku (ubylo 1133 osob, zatímco v ostatních letech počet členů seniorátu spíše mírně rostl), ale najdeme zde ještě jednu výraznou vlnu odstěhování, která se odrazila v celkovém úbytku duší: jde o léta 1900–1901, kdy se ze seniorátu vystěhovalo úhrnem 1817 osob a kdy se počet duší v seniorátu snížil celkem o 1352 duší.

V poděbradském seniorátu se vystěhovalecká vlna té doby projevila také, ale s ročním zpožděním (tab. 3d): zatímco v roce 1910 se počet členů seniorátu zvýšil o 265 a příslušející sbory stěhování opustilo dohromady jen 125 osob, v roce 1911 se náhle počet vystěhovaných zvýšil více než osmkrát (1067 osob). Přestože jde o asi desetinásobek počtu osob, které obvykle každoročně opouštěly seniorát, celkový počet duší v seniorátu se v roce 1911 překvapivě nesnížil, neboť vysoký počet vystěhovaných byl kompenzován poměrně značným počtem přistěhovaných

[20] NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87.

(přistěhovalo se 807 jedinců, což je asi osmkrát více v porovnání s ostatními roky). V roce 1912 byl pak počet vystěhovalých naopak podprůměrný, stěhování se zjevně omezilo jen na rok 1911.

Jedině v pražském seniorátu na analogický vývoj nenarazíme (tab. 3c). V roce 1910 se odstěhovalo pouhých 149 osob a celkově počet duší nepatrně vzrostl. Žádný zvýšený počet vystěhovalých nezaznamenáme ani v roce následujícím. Nicméně i v pražském seniorátu byly migrace faktorem, který nejcitelněji ovlivňoval každoroční bilanci. Vlny vystěhování jsou zde však rozptýleny spíše v první polovině sledovaného období (koneckonců počínaje rokem 1912 tento údaj pro pražský seniorát chybí) a zahrnují jeden, nejvýše dva po sobě jdoucí kalendářní roky: první vlnou, kterou můžeme zaznamenat, je emigrace v letech 1900–1901 (během těchto dvou let trvale odešlo ze seniorátu bezmála 2000 duší; počet členů seniorátu se nicméně snížil jen v roce 1900, v roce 1901 díky imigraci, která o 344 osob převýšila tohotočasný počet vystěhovalých, se pražský seniorát celkově rozrostl o 610 duší). Po té následují ještě dvě emigrační vlny v letech 1904 (774 osob) a 1906 (760 osob), vedoucí k citelnějšímu snížení celkového počtu příslušníků seniorátu (za rok 1904 o 639 duší, za rok 1906 o 412 duší).

Na úrovni celé české superintendence (tab. 3f) se nicméně rok 1910 jednoznačně jeví jako rok silného vystěhovalectví členů církve h. v. a v tomto kontextu se zdá, že vystěhovalci mohli směřovat jednak do českých regionů, kde helvetské sbory nepůsobily, nebo ještě spíše mimo Čechy a české země. První vystěhovalickou vlnu lze, jak ostatně naznačují údaje z jednotlivých seniorátů, zaznamenat už v letech 1900–1901. V roce 1900 přišly všechny české helvetské sbory celkově o 2500 duší v důsledku vystěhovalectví (2801 se odstěhovalo a jen 301 přistěhovalo) a celková bilance byla výrazně negativní (během roku ubylo 1624 duší). V roce 1901 pak sice bylo vystěhovalectví nadále poměrně silné (vystěhovalo se 1770 osob), ale nebývale velký byl i příliv přistěhovalců (1330 osob), takže úhrnná bilance je nakonec pozitivní (české helvetské sbory se celkově rozrostly o 452 duše).

V roce 1910 přišla česká superintendence v důsledku vystěhovalectví o 2583 duše a bilance migrací vyznívá velmi negativně (–1907 osob). Proto i celkový úbytek duší v rámci superintendence je citelný (963 osoby), zatímco ve většině dalších let sledovaného období počet duší rostl, často o 700–800 duší za rok. Ostatně podobnou situaci můžeme sledovat i v roce 1911, který se z hlediska migrací jeví jako pokračování resp. doznívání vystěhovalické vlny z roku 1910 (vystěhovalo se výrazně nadprůměrných 1704 osob), ale ještě silnější příliv přistěhovalců (1718 osob) vedl k tomu, že celkově se počet příslušníků církve zvýšil o 895 duší.

Předěšlé řádky upozorňují na klíčovou roli migrací ve vývoji počtu duší jednotlivých farností, seniorátů i české superintendence jako celku. Závažnost tohoto faktoru je ovšem třeba posoudit ve světle dalších faktorů, jako byl přirozený pohyb helvetského obyvatelstva (bilance mezi počtem narozených a počtem zemřelých ve sborech) a konverze resp. změna církevní příslušnosti (bilance mezi počtem osob, které se nově přihlásily do církve h. v., a těch, které z ní vystoupily).

V rámci velimského sboru převyšoval počet narozených v letech 1900–1914 počet zemřelých každoročně, a to v průměru 1,5krát. Zároveň platí, že v tomto poměru byly v meziročním srovnání jen nepatrné výchyly. Obdobná byla i situace v celém čáslavském seniorátu, kde v průměru na jednoho zemřelého připadá ve sledovaném období rovněž 1,5 narozeného. Víceméně konstantní jsou proporce mezi narozenými a zemřelými i v ostatních seniorátech, ovšem vitalita helvetského obyvatelstva zde byla nepatrně nižší: v pražském a poděbradském seniorátu připadlo na jednoho zemřelého člena církve 1,4 narozeného a v chrudimském seniorátu činil tento poměr 1:1,3. V úhrnu připadalo na jednoho zemřelého příslušníka české superintendence 1,4 narozených. Populační dynamika byla tedy ve sborech příslušejících do čáslavského seniorátu (včetně velimského) vůbec nejvyšší, ovšem rozdíly mezi jednotlivými českými helvetskými sbory nebyly v tomto směru velké.

Podstatně různorodější vliv měl v jednotlivých seniorátech příliv nových duší prostřednictvím přistupování k církvi resp. odpadlictví od církve h. v., ale lze konstatovat, že jak na úrovni seniorátů, tak celé superintendence nelze sledovat nějaké zřetelné vlny přistupování k církvi či odstupování od církve a že počty odpadlíků na straně jedné i počty přistoupivších na straně druhé kolísají po celé období jen mírně. V rámci české superintendence připadá ve sledovaném období každoročně na jednoho odpadlíka asi 1,7 přistoupivších. I když přistoupivší převažují nad odstoupivšími ve všech seniorátech, jednotlivé senioráty se na této průměrné hodnotě podílejí různým způsobem. Nejvyšší dynamiku v tomto směru vykazoval pražský seniorát: tam na jednoho odpadlíka připadalo v průměru 2,1 nově přistoupivších členů církve. Zatímco počty odpadlíků byly v podstatě rovnoměrně rozloženy po celém sledovaném období, v případě přistupování k církvi lze zaznamenat určitý nárůst po roce 1905. Na opačném pólu nacházíme seniorát chrudimský, kde byl počet odpadlíků a nově přistoupivších členů církve prakticky vyrovnaný (v průměru připadalo na jednoho odstoupivšího 1,02 přistoupivších). Chrudimský seniorát ztrácel duše prostřednictvím konverzí ve zvýšené míře spíše v druhé polovině sledovaného období, u přílivu do církve podobná tendence patrná není. Mezi těmito dvěma póly nacházíme poděbradský a čáslavský seniorát. V poděbradském seniorátu připadalo na jednoho odpadlíka 1,7 nových duší (pohyb oběma směry, z církve i do církve, se jeví v meziročním srovnání jako víceméně konstantní) a v čáslavském seniorátu 1,6 nových duší (v případě přílivu do církve zde lehce vyčnívá rok 1902). V samotném velimském sboru se v tomto ohledu projevoval celkový trend, a to navíc mimořádně výrazným způsobem: poměr mezi odpadlíky a těmi, co k církvi přistoupili, byl 1:2,3, což ještě zastínilo situaci v pražském seniorátu. Růst sboru prostřednictvím konverzí byl tedy podstatně dynamičtější než u čáslavského seniorátu jako celku. Lze spekulovat o tom, že autorita a charisma J. Szaltnaye, velimského faráře a českého superintendenta v jedné osobě, přispívala k soudržnosti sboru a pevnosti jeho členů ve víře a zároveň do určité míry lákala katolíky do lůna reformované církve.

Jako faktor, schopný nejdynamičtěji spoluutvářet početnost sborů a vyšších organizačních jednotek, se z tohoto úhlu pohledu jeví migrace. Jde však o faktor, který počty duší ovlivňoval v opačném smyslu než přirozený pohyb a konverze, neboť vzhledem k celkové převaze vystěhovaných nad přistěhovanými počty duší snižoval. Ve velimském sboru připadal v letech, pro která máme k dispozici pramenný údaj,^[21] na jednoho přistěhovaného v průměru 1,7 vystěhovaného. Z tohoto hlediska nepatřil sbor ve Velimi mezi helvetské komunity, které by prostřednictvím migrací přicházely o enormně více duší, než získávaly. Už na úrovni čáslavského seniorátu, jehož součástí velimský sbor byl, lze vykázat ještě markantnější disproporci mezi počtem přistěhovaných a počtem vystěhovaných (na jednoho přistěhovaného tam připadalo 2,2 vystěhovaného). I čáslavský seniorát byl však v tomto směru zastíněn, a to chrudimským seniorátem, kde byl poměr mezi vystěhovanci a přistěhovanci 3,5:1. Poměry ve velimské farnosti korespondují spíše se situací v pražském seniorátu, kde na jednoho imigranta připadalo 1,8 emigrantů. Pražský seniorát spolu s poděbradským však představovaly tu část české superintendence, kde byly ve sledovaném období průměrné počty vystěhovaných na jednoho přistěhovaného nejnižší a v porovnání se superintendencí jako celkem tedy podprůměrné (na jednoho přistěhovaného tam připadlo pouze 1,2 vystěhovaného). Na úrovni české superintendence jako celku pak činil poměr mezi přistěhovanými a vystěhovanými 1:2,1.

V předchozích řádcích jsme se pokusili vystihnout, jak mohly dobově zohledňované faktory (tj. ty, které se vídeňská Vrchní evangelická církevní rada snažila postihovat prostřednictvím povinných kolonek v každoročních formulářích) ovlivňovat početní růst resp. úbytek jednotlivých organizačních jednotek helvetské církve, a zároveň do tohoto kontextu vřadit sbor ve Velimi. Je ovšem nutné zdůraznit, že jsme nepracovali s absolutními počty duší, ale spíše zkoumali – na úrovni celé superintendence, jednotlivých seniorátů a samotné velimské farnosti – potenciál faktoru přirozené měny, faktoru konverzí a faktoru migrací působit na růst resp. pokles počtu příslušníků církve. O skutečných objemech osob, které se zde narodily a zemřely, vystoupily z církve a vstoupily do církve, přistěhovaly se a vystěhovaly se, řeč nebyla, stejně tak se nejednalo o podíly jednotlivých vyjmenovaných případů na celkovém počtu duší. Lze očekávat, že počty narozených a zemřelých byly vesměs v přímé závislosti na velikosti seniorátu či sboru, ale u konvertitů ani

[21] V souvislosti se změnou předtištěných formulářů, do kterých se výkazy za jednotlivé sbory, senioráty a celou superintendenci vyplňovaly, přicházíme o údaj o počtech vystěhovaných resp. přistěhovaných. Nové formuláře, které se začaly používat v roce 1912, příslušné kolonky nemají a tak jen někteří z vyhotovitelů výkazů tento údaj z vlastní iniciativy doplnili. Ovšem nikdy ne pravidelně pro všechny po sobě následující roky a navíc není jasné, nakolik jsou uvedená čísla úplná. Protože však údaj o počtu přistěhovaných a zároveň údaj o počtu vystěhovaných buď vždy zároveň chybí, nebo je zároveň k dispozici, bylo možné propočítat poměr migrujících jednoduše pro všechny roky, kdy je příslušný údaj k dispozici. Srov. tabulky 1a, 1b, 1c, 1d, 1e, 1f.

migrantů už taková souvislost samozřejmá není. Proto také byl na všech úrovních nalezen v podstatě stejný poměr mezi počtem narozených a počtem zemřelých, ale dosti rozmanité relace mezi počtem přistoupivších k církvi a vystoupivších z církve resp. počtem přistěhovaných a vystěhovaných.

I když se přistupování k církvi jeví z určitého pohledu jako faktor, který neza-
nedbatelně ovlivňoval početnost sborů, nelze pustit ze zřetele, že se v rámci celé
superintendence jednalo o pouhou sedminu objemu narozených, odpadlíci pak
ve sledovaném období 1900–1916 představovali pouhou osminu počtu zemřelých.
I u pražského seniorátu, v jehož rámci byly objemy odstoupivších od církve
resp. přistoupivších k církvi zdaleka největší (a to jak absolutně, tak vzhledem
k celkovému počtu příslušníků seniorátu), tvořili nově přistoupivší členové jen
čtvrtinu počtu narozených a odpadlíci pouze šestinu počtu zemřelých. A ve vý-
voji početnosti ostatních seniorátů hrály konverze oběma směry ještě podstatně
menší roli: nově přistoupivší k církvi tvořili v poděbradském seniorátu osminu
počtu narozených, v čáslavském seniorátu jedenáctinu a v chrudimském senio-
rátu pouhou dvanáctinu. V samotné velimské farnosti byl podíl přistoupivších
na početním růstu sboru ještě méně významný než v případě celého čáslavského
seniorátu: jednalo se jen o 1/13 počtu narozených. Odpadlíci od církve pak činili
devitinu zemřelých v chrudimském seniorátu, desetinu zemřelých v poděbradském
seniorátu a pouze dvanáctinu zemřelých v čáslavském seniorátu. Ve Velimi vy-
stoupila v letech 1900–1916 z církve dokonce jen 1/21 osob, které za stejné období
coby příslušníci církve zemřely. Z tohoto srovnání plyne, že ve velimské farnosti
sehrály konverze ve vývoji početnosti sboru podstatně menší roli než jinde, i když
vzájemný poměr mezi přistoupivšími a odstoupivšími svědčí výrazněji než jinde
ve prospěch přistoupivších.

Migrace pro růst početnosti sborů byly skutečně významné. Nevíme, bohužel,
kam stěhující se z farností směřovali; musíme připustit variantu, že přinejmenším
část z nich se přestěhovala do regionů, kde rovněž působil helvetský sbor, jehož
členy se pak stali. V tom případě by týž člověk v jedné farnosti figuroval mezi vy-
stěhovanými a v jiné farnosti mezi přistěhovanými. Ale i kdyby všichni, kdo jsou
vedeni jako přistěhovaní, přicházeli z jiné farnosti české superintendence – což je
jistě extrémní výklad – stále by se jednalo jen o necelou polovinu lidí, kteří byli za
stejně období vedeni jako vystěhovaní (v celé superintendenci připadá na jednoho
přistěhovaného 2,1 vystěhovaných). Všichni ostatní museli směřovat mimo působ-
nost českých helvetských sborů (buď do českých regionů, kde žádné h. v. sbory
nepůsobily, nebo do jiných zemí monarchie popř. do ciziny, často i do zámorí).

V rámci celé superintendence představovali přistěhovaní v letech 1900–1911
více než čtvrtinu počtu narozených. Stejný poměr mezi osobami přistěhovanými
a narozenými nacházíme v letech 1900–1912 v seniorátu poděbradském a více
než šestinu narozených představují přistěhovaní v letech 1900–1912 v seniorátu
chrudimském a v letech 1900–1911 v seniorátu čáslavském. V pražském seniorátu
tvořil přistěhovaní v období 1900–1911 dokonce více než třetinu narozených.

Vystěhovalectví se na početnosti sborů podílelo ještě markantněji, jak vyplývá z více než dvojnásobné převahy vystěhovalých nad přistěhovalými: v letech 1900–1911 připadalo v rámci celé superintendence 14707 vystěhovalých na 18921 zemřelých, poměr je tedy jeden vystěhovalí na 1,3 zemřelého. V chrudimském a čáslavském seniorátu je tento poměr 1:1,6, v poděbradském seniorátu připadají na jednoho emigranta dva zemřelí. V pražském seniorátu byl dokonce podíl zemřelých a vystěhovalých v podstatě stejný. Velimský sbor je v tomto kontextu srovnatelný pouze s pražským seniorátem, kde byl vliv migrací na počet duší největší: ve velimské farnosti byl v letech 1900–1911 poměr mezi přistěhovalými a narozenými 1:2,5 a dokonce se zde setkáváme se situací, že počet vystěhovalých byl celkově o něco vyšší než počet zemřelých (na jednoho zemřelého připadalo 1,1 vystěhovalého resp. na jednoho emigranta 0,9 zemřelého).

Úroveň sňatečnosti

Obraťme nyní pozornost k samotné otázce sňatků v helvetské církvi. Informace o sňatcích, jak už bylo řečeno, podávají nejen vlastní matriky oddaných, ale i výkazy pro Evangelickou vrchní církevní radu ve Vídni, jichž bylo v předešlém textu prozatím využito pro přiblížení populační dynamiky v superintendenci české, jednotlivých seniorátech a samotné velimské farnosti. Výkazy umožňují nahlédnout otázku konfesivně smíšených sňatků z poněkud jiného úhlu pohledu, než nabízejí matriky, a doplňují související údaje, které samotné matriky neposkytují. Navíc lze s pomocí výkazů zasadit problematiku smíšených sňatků do širšího kontextu a sledovat i míru sňatečnosti v církvi h. v.

V období, pro něž máme k dispozici superintendentní výkazy, dosahovala hrubá míra sňatečnosti v českých zemích 7,2 – 8 sňatků na 1000 obyvatel středního stavu za rok: v pětiletí 1900–04 se jednalo o 8 sňatků, v letech 1905–09 o 7,7 sňatků a v letech 1910–14, která zahrnovala už i několik válečných měsíců, pak o 7,2 sňatků.^[22] V rámci helvetského obyvatelstva v Čechách připadalo ve stejné době (válečné roky 1915 a 1916 nejsou zahrnuty) na 1000 členů české superintendence průměrně 9 sňatků ročně s tím, v prvním pětiletí se jednalo spíše o 8–10 sňatků za rok a od roku 1905 spíše o 9–10 sňatků ročně (tab. 4f). Míra sňatečnosti se tak jeví o něco vyšší než je tomu celkově, ale nutno podotknout, že uvedené počty v sobě zahrnují z jedné třetiny i sňatky smíšené, kdy jeden ze snoubenců nebyl příslušníkem církve h. v. Máme-li se pokusit o stanovení míry sňatečnosti čistě uvnitř helvetské komunity, je případnější sledovat roční úhrn evangelíků, kteří uzavírali sňatek. Ten se pohyboval mezi 14 a 17 osobami na 1000 příslušníků církve. V takovém případě se dá usuzovat na míru sňatečnosti o něco nižší (a vlastně odpovídající zemskému průměru), t. j. asi 7–8 sňatků za rok, které

[22] *Demografická příručka*. Vyd.1, Praha 1982, s. 314; Ludmila FIALOVÁ aj., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 392.

by byly uzavřeny, kdyby byli snoubenci výhradně evangelíky. Smíšené sňatky připadají na 1000 příslušníků české superintendence v průměru tři za rok.

Co se míry sňatečnosti týče, nejvíce se průměrným hodnotám z celé superintendence přibližoval seniorát poděbradský (tab. 4d): při zahrnutí i smíšených sňatků tam v meziročním srovnání úroveň sňatečnosti oscilovala mezi 7,5 až 9 sňatky na 1000 členů církve h. v., přičemž průměr činil 8,3 sňatku na 1000 příslušníků seniorátu. Snoubenců helvetské konfese bylo ročně v průměru 14 z tisíce příslušníků seniorátu, což by míru sňatečnosti ryze uvnitř helvetské církve snižovalo na 7 sňatků za rok. Konfesijně smíšených párů napočítáme v průměru 2,6 na 1000 duší za rok.

Vzhledem k superintendenci jako celku vykazoval pak podprůměrnou úroveň jednak seniorát čáslavský a především seniorát chrudimský. V čáslavském seniorátu (tab. 4b) se v období 1900–14 pohybovala míra sňatečnosti mezi 6,5 až 9 sňatky na 1000 příslušníků seniorátu za rok: zřetelně vyšší sňatečnost nacházíme ve dvou vlnách (v letech 1901–04 a 1913–14), ale v průměru bylo na tisíc osob uzavíráno necelých 8 sňatků za rok. Z příslušníků helvetské církve vstupovalo ročně do manželství průměrně 13 osob, takže míra sňatečnosti nezohledňující snoubence z řad katolíků popř. dalších jedinců jiné konfesijní příslušnosti by se pohybovala spíše kolem 6,5 sňatku na 1000 členů církve za rok. Sňatků konfesijně smíšených připadalo v čáslavském seniorátu ročně 2,6 na 1000 duší.

V chrudimském seniorátu napočítáme pouze 1,5 smíšeného sňatku na 1000 příslušníků církve h. v. za rok (tab. 4e). I celková míra sňatečnosti zde byla nižší: pohybovala se meziročně na úrovni 6,5–8 sňatků s tím, že roční průměr za celé sledované období činil 7,2 sňatků na 1000 duší. Z 1000 helvetů rok se co rok rekrutovalo 12–13 osob, které vstupovaly do manželství, takže míra sňatečnosti čistě v rámci helvetské komunity se mohla pohybovat kolem 6,5 sňatků na 1000 osob za rok.

Od poměrů jinde se silně liší situace v pražském seniorátu, kde se setkáváme s nebývale vysokou mírou sňatečnosti, vysoce překračující průměr (tab. 4c). Počty sňatků zde oscilovaly mezi 9–17 na 1000 duší za rok, od roku 1905 se jednalo spíše o 13–17 sňatků na 1000 příslušníků seniorátu ročně. Průměrná hodnota činila téměř 13 sňatků na 1000 duší. Ženichů a nevěst vzešlo z každé tisícovky helvetů v průměru 21–22 ročně, což by uvnitř helvetské komunity zakládalo pozoruhodně vysokou míru sňatečnosti (10–11 sňatků na 1000 členů církve h. v.). I sňatků smíšených napočítáme mnoho: 3–6 na 1000 příslušníků seniorátu ročně, průměrně pak téměř 5 na 1000 helvetů za rok.

Setkáváme se zde se situací, kdy je v seniorátu, zahrnujícím asi čtvrtinu všech českých helvetů (např. v roce 1905 spadalo pod pražský seniorát 25,7 % členů české superintendence h. v.) uzavřeno 37 % všech sňatků, v nichž alespoň jeden ze snoubenců byl příslušníkem církve h. v. Jednak lze vzhledem k migrační atraktivitě Prahy usuzovat, že zde uzavíralo sňatek mnoho přistěhovalých, jednak vysoká míra sňatečnosti v pražském seniorátu poukazuje na praxi, kterou

můžeme v poměrně velkém rozsahu zaznamenat i ve velimské farnosti: některé páry, příslušející jinak do velimské farnosti a tedy čáslavského seniorátu, se nechaly oddat v Praze, nejčastěji v evangelickém chrámu Páně u sv. Klimenta. Tyto sňatky velimská matrika sice zaznamenává, ale nečísluje, což zřetelně naznačuje, že je velimský farář neinterpretuje jako případy pod farnost spadající. Tento závěr potvrzují i výkazy za uplynulý kalendářní rok, které velimský farář postupoval čáslavskému seniorovi: důsledně jsou vykázány výhradně sňatky v matrice číslované, tedy ty, které byly uzavřeny v samotné Velimi před velimským farářem nebo jeho zástupcem. Doplňme, že silnou tendenci vstupovat do manželství v Praze nalézáme ve Velimi i u konfesijně smíšených párů, kdy oba snoubenci jsou rovněž místní anebo rozhodně mimopražští.^[23] Lze uzavřít, že nebývale vysoké počty oddaných v pražském seniorátu byly evidentně důsledkem popularity Prahy resp. pražské farnosti h. v. jako místa oddavek.

Sňatky konfesijně smíšených párů

Už uvedený průměrný roční počet konfesijně smíšených sňatků na 1000 duší dává v kontextu celkové míry sňatečnosti v reformované církvi tušit, jaký byl podíl těchto případů na celkovém objemu sňatků: v rámci celé superintendence představovaly smíšené sňatky v letech 1900–1914 třetinu (32,6 %) ze všech 11 194 sňatků, v nichž se alespoň jeden ze snoubenců hlásil k církvi h. v. (tab. 4f). Dvě třetiny případů pak připadaly na sňatky dvou evangelíků. Výkazy dále rozlišují, kolik konfesijně smíšených párů uzavřelo manželství v evangelické církvi a kolik jinde (nejčastěji asi v katolickém kostele, ale v úvahu připadají i svatostánky jiných povolených církví či civilní úřad): v celé superintendenci bylo ve sledovaném období sedm z deseti smíšených párů (70,7 %) oddáno evangelickým farářem. Zbytek, t. j. 29,3 % konfesijně smíšených sňatků, bylo uzavíráno „před jiným fórem“, což je zajímavý údaj proto, že právě tyto případy evangelické matriky nepodchycují. Pokud sledujeme podíl konfesijně smíšených párů prostřednictvím matrik, musíme tedy počítat s tím, že jedna čtvrtina až jedna třetina těchto případů uniká.

V jednotlivých seniorátech české superintendence byly poměry co do podílu konfesijně smíšených sňatků vesměs blízké celkovému průměru: největší podíl (a také největší počet – více než dvojnásobně převyšující počty ročně oddaných smíšených párů v jiných seniorátech) nacházíme v seniorátu pražském: 39 % (tab. 4c). Lze ale vyslovit odůvodněný předpoklad, že stejně jako u čistě evangelických

[23] Např. v roce 1910 velimská matrika zaznamenává, ale nečísluje sňatek helveta Karla Němečka z Kamhájku (okr. Kolín) s katolickou Boženou Komárkovou z Chocenic (okr. Kolín), který byl uzavřen 22. ledna 1910 evangelickém chrámu Páně v Praze (jako oddávající je uveden František Kalda, evangelický reformovaný farář v Praze, „delegovaný evangelickým reformovaným farním úřadem ve Velimi“).

párů významná část těchto smíšených párů nepocházela z farností příslušejících pod pražský seniorát. O jak velkou část jde, nelze z výkazů zjistit, takže nevíme, zda se u konfesijně smíšených párů těšily sňatky v Praze stejné nebo dokonce větší oblibě než u párů ryze helvetských. V každém případě nadprůměrný podíl konfesijně smíšených párů v pražském seniorátu nijak nevyovídá o větší inklinaci tamních příslušníků reformované církve vybírat si partnera mimo církve h. v. Že tendence brát si jinověrce nemusela být větší než jinde, můžeme usuzovat z údajů o tom, kde byly smíšené páry oddány: do seniorátu nepřislušející smíšené páry se totiž mohly objevovat pouze mezi těmi, které byly oddány před reformovaným farářem,^[24] zatímco v rubrice smíšené páry oddané před jiným fórem jsou patrně vykázaný pouze sňatky člena některého ze sborů pražského seniorátu s příslušníkem jiné církve. A protože podíl konfesijně smíšených párů oddaných mimo církve h. v. byl v seniorátu pražském průměrný (31,8 %) a zhruba srovnatelný s dalšími senioráty, o vyšším sklonu reformovaných v Praze a okolí volit si partnera s jinou konfesijní orientací spekulovat nemůžeme.

Lehce nadprůměrný byl podíl ročně oddaných smíšených párů i v čáslavském seniorátu (34,5 %), kde však byly svatby dvou do seniorátu nepřislušejících osob marginální záležitostí (tab. 4b). Také samotná velimská farnost vykazuje ve srovnání s celou superintendencí nadprůměrný podíl těchto případů (34,6 %) a zcela tak zapadá do situace v čáslavském seniorátu (tab. 4a). Na úrovni čáslavského seniorátu oddával více než dvě třetiny (68,9 %) smíšených párů evangelický farář a jen necelá třetina (31,1 %) uzavřela sňatek mimo reformovanou církev; podíl smíšených párů, oddaných uvnitř církve h. v., tak v podstatě koresponduje s tímž údajem pro celou superintendenci, je jen nepatrně nižší. To ve velimském sboru tvořily konfesijně smíšené páry, které vstoupily do manželství „před jiným fórem“, podstatně významnější procento (38,2 %). V kombinaci s údajem o nadprůměrném podílu smíšených sňatků vůbec to ponouká k výkladu, že ve velimském sboru nepanovaly vůči sňatkům s osobou jiné konfesijní příslušnosti a dokonce sňatkům uzavřeným mimo církve, žádné větší předsudky.

Jen mírně podprůměrný podíl sňatků helveta resp. helvetky s příslušníkem resp. příslušnicí jiné církve (31,3 %) nacházíme ve sledovaném období v seniorátu poděbradském (tab. 4d). Silně podprůměrný byl však v poděbradském seniorátu podíl smíšených párů, které uzavíraly sňatek mimo evangelickou církev (22 %).

Od poměrů v uvedených třech seniorátech, kde sňatky dvou evangelíků představovaly ve sledovaném období 61–69 %, se výrazně odlišovala situace v seniorátu chrudimském (tab. 4e): tam tvořily páry dvou evangelíků v průměru 79,5 % všech oddaných párů za rok a na smíšené páry připadá jen 20,5 %. Pokud se však

[24] Např. kdyby se pár, o němž je řeč v poznámce 21, nechal oddat v některém z katolických kostelů v Praze, sňatek by se patrně neobjevil ve výkazu pražského seniorátu (nebyl by pro to žádný důvod), ale vykázal by jej velimský farář v rubrice smíšených párů oddaných před jiným fórem, neboť jeden ze snoubenců byl členem h. v. sboru ve Velimi.

už někdo z příslušníků reformované církve rozhodl pro sňatek s jinověrcem, bylo zde stejně pravděpodobné jako v jiných seniorátech, že manželství uzavře před evangelickým farářem (69 %).

Konfesionálně smíšené sňatky ve velimské farnosti z pohledu matriky

Studium matrik oddaných konkrétní evangelické farnosti mimo jiné poskytuje i možnost kriticky zhodnotit spolehlivost údajů v dochovaných výkazech české superintendence h. v. pro Vrchní evangelickou církevní radu ve Vídni, jichž bylo využito v předešlých odstavcích: je možné posoudit, nakolik jsou podklady z velimské farnosti (které byly následně zahrnuty do údajů za čáslavský seniorát a posléze i celou českou superintendenci) přesné.

Konfrontace s matričními zápisy^[25] ukazuje, že výkazy za velimskou farnost vesměs operovaly se správnými daty, nicméně občas došlo k chybě typu opomenutí jednotlivého případu nebo zanesení případu do nesprávné kolony. V období 1900–1916, pro které máme výkazy k dispozici, je možno nalézt celkem osm chyb v sedmi letech. Za rok 1906 bylo vykázáno pět konfesionálně smíšených sňatků, ve skutečnosti jich bylo toho roku ve Velimi uzavřeno šest. Za rok 1908 vykázal velimský farář 15 sňatků dvou evangelíků, korektní údaj by měl být ovšem 14. Hned pro následující rok byl chybně udán počet oddaných smíšených párů: ve skutečnosti jich nebylo pět, jak uvádí výkaz, nýbrž šest. Za rok 1911 byl chybně udán jak počet oddaných evangelických párů (bylo jich 17, nikoliv 18), tak smíšených párů (v matrice jich napočítáme 9, nikoliv 8, jak je uvedeno ve výkazu). A chyba se vloudila i do výkazu za rok 1913: o dva je tu snížen počet konfesionálně smíšených sňatků, jichž bylo toho roku uzavřeno 7.

Další nepřesnosti se objevují v zařazení sňatků, které mezi sebou uzavírali příslušník(-ice) reformované církve a příslušník(-ice) církve augsburského vyznání. Tyto sňatky byly sice dosti řídkým jevem (mezi léty 1900–1914 došlo k šesti takovým případům, a ty tvořily jen 1,8 % všech zaznamenaných sňatků), ale jejich vykazování činilo velimskému faráři očividné potíže, které mohly zrcadlit určité rozpaky, zda chápat takový pár jako konfesionálně smíšený či nikoliv. Vídeňská rada i orgány helvetské církve nepochybně posuzovaly pár helveta s luteránkou či luterána s helvetkou jako pár dvou evangelíků, ale jednotliví faráři mohli mít mít v této věci zmatek. Nejednotné nakládání s těmito případy mohla působit okolnost, že obě církve byly organizačně odděleny a již po léta se vůči sobě věroučně vyhraňovaly.

V případech zjištěných šesti velimských sňatků, uzavřených mezi členy dvou různých protestantských církví, šlo vždy o sňatek příslušnice reformované církve s mužem jiného evangelického vyznání (v pěti případech byl ženichem luterán,^[26]

[25] SOA Praha, evangelická farnost Velim, č. 15, matrika oddaných, 1891–1918.

[26] Jedním z ženichů – luteránů byl i 26letý Josef Václav Lukášek, evangelický farář a. v. v mo-

v jednom případě příslušník Bratrské církve^[27]). Ačkoliv byly všechny tyto sňatky uzavřeny před velimským farářem, čtyři z nich byly vykázány jako sňatky dvou evangelíků, dva však jako sňatky konfesijně smíšených párů (1900, 1905).

Zmíněné chyby se v průběhu sledovaného období mezi sebou částečně eliminovaly, takže v konečném součtu počet evangelických sňatků v matrice (do nich započítány i všechny sňatky helveta s členem jiné evangelické církve) a počet evangelických sňatků ve výkazech souhlasí.^[28] Konfesijně smíšených párů pak lze v matrice napočítat v letech 1900–1916 o tři více než kolik uvádějí za stejné období výkazy v kolonce smíšených párů oddaných evangelickým farářem.^[29] Problematiku konfesijně smíšených sňatků v období 1891–99, pro které superintendentní výkazy k dispozici nejsou, můžeme posoudit jen z pohledu matriky (tab. 5). Během těchto devíti let bylo přímo ve velimské farnosti uzavřeno 199 sňatků a dalších 8 sňatků, které matrika zaznamenává (leč nečísluje), bylo uzavřeno v jiné evangelické farnosti. Vezmeme-li v úvahu celkových 207 sňatků, v nichž figuruje alespoň jako jeden ze snoubenců člen reformovaného sboru ve Velimi, tvoří sňatky 34 konfesijně smíšených párů 16,4 %. Smíšené páry ze tří čtvrtin představují dvojice katolíka s helvetkou (26 případů) a z jedné čtvrtiny dvojice helveta s katoličkou (8 případů), což ukazuje na větší sklon příslušnic církve h. v. vybírat si partnera mezi jinověrci (ten se pak v letech 1900–1916 v poněkud menší míře projevuje i na úrovni celé superintendence). Oněch 34 konfesijně smíšených párů vstoupilo do manželství převážně ve Velimi, ale dva z nich v Praze (v kostele sv. Klimenta, který patřil pražskému reformovanému sboru, resp. v kostele sv. Michala, jenž byl již sto let v užívání německého evangelického sboru). Porovnáme-li tendenci smíšených párů uzavírat manželství v jiné evangelické farnosti než ve Velimi se sklonem k témuž u evangelických párů, ukazuje

ravském Pozdýchově (okr. Holešov), který 1. 5. 1900 uzavřel sňatek s místní 21letou helvetkou Annou Hülovou, dcerou soukromníka a majitele domu v Pečkách. Partnerku jiného evangelického vyznání si tedy neváhali vybírat ani evangeličtí faráři, což by mohlo svědčit o ústupu konfesionalismu a naopak sílení unifikčních tendencí v evangelických církvích. SOA Praha, evangelická farnost Velim, č. 15, matrika oddaných, 1891–1918.

[27] Ochránovská Jednota bratrská (Unitas fratrum) byla v Předlitavsku oficiálně povolena v roce 1880 pod názvem Evangelická církev bratrská. V českých zemích se počet jejích členů v prvním desetiletí 20. století pohyboval kolem tisícovky. V roce 1914, kdy se objevuje Bratr coby ženich ve velimské matrice, měla tato církev necelých 1300 členů. Srov. kalendář *Hus* (i v případě Bratrské církve lze předpokládat, že jsou údaje v kalendáři zveřejňovány se zpožděním, takže např. údaje z ročníku 1902 se týkají kalendářního roku 1900).

[28] V roce 1900 a 1905 po jednom evangelickém sňatku ve výkazu chybělo, v roce 1908 a 1911 naopak výkazy udávaly v porovnání se skutečností o jeden tento sňatek více.

[29] V roce 1900 a 1905 uváděly výkazy po jednom smíšeném páru navíc (jde o chybně vykázané páry helvety a luterána, které měly být zařazeny mezi páry evangelické); v letech 1906, 1909 a 1911 však uváděly o jeden a v roce 1913 dokonce o dva méně, než by bylo podle matričních záznamů na místě.

se, že tato tendence nebyla u smíšených dvojic o nic menší; spíše naopak: mezi 173 evangelickými páry (v tom i 3 páry, tvořené osobou augsburského vyznání a osobou helvetského vyznání) nalezneme jinde uzavřených sňatků šest, což je procentuálně vyjádřeno méně (3,5 %) než dva takové případy mezi smíšenými dvojicemi (5,9 %).^[30]

Pro léta 1900–16 však víme, že počet konfesijně smíšených sňatků v matrikách nebyl úplný a že podstatná část smíšených párů (ta, která uzavřela sňatek mimo evangelické sbory vůbec) matrikám unikala. V průměru se v rámci celé superintendence h. v. jednalo o 30 % z počtu smíšených sňatků, které byly uzavřeny „před evangelickým farářem“. Vyjdeme-li z této zkušenosti pro první a část druhé dekady 20. století, můžeme i pro 90. léta analogicky předpokládat, že další necelá třetina konfesijně smíšených párů matrikou podchycena není a že je potřeba zjištěný počet případů vynásobit koeficientem 1,3, abychom se dobrali skutečného počtu konfesijně heterogenních párů, které mohly z velimského sboru v 90. letech vzejít. Ve velimské farnosti by se pak počet konfesijně smíšených sňatků zvýšil ze zjištěných 34 na 44–45 a celkový podíl těchto případů by se v letech 1891–99 pohyboval kolem 21 %. Hypoteticky by pak v tomto období připadalo na velimský sbor 19–20 sňatků dvou osob evangelického vyznání a 3–4 sňatky osoby evangelického vyznání s jinověrcem.

Od roku 1900 již máme možnost zkombinovat výpověď matricy s údaji výkazů pro C. k. vrchní evangelickou církevní radu. Oba prameny pokrývají období do roku 1916, nicméně válečná léta 1915 a 1916 jsou natolik specifická, že nemělo smysl je do komparace zahrnovat (ostatně očividné změny v životě reformovaných sborů lze postřehnout již krátce po rozpoutání války, tedy v druhé polovině roku 1914). Ve snaze postihnout vývojové tendence jsem roli konfesijně smíšených sňatků ve velimském sboru sledovala po jednotlivých pětiletích (1900–04, 1905–09, 1910–14). A už z prvotního srovnání vyplývá, že zejména relativní podíl smíšených sňatků během sledovaných 15 let narůstal.

V prvním pětiletí matrica zaznamenala celkem 118 sňatků, z čehož 9 nebylo označeno pořadovým číslem, neboť byly uzavřeny v jiném evangelickém sboru. Více než tři čtvrtiny záznamů (76,3 %) se týkaly čistě evangelických párů (mezi ně započítány i tři sňatky luterána s helvetkou), necelá čtvrtina pak párů konfesijně smíšených (23,7 %). V rámci 28 smíšených sňatků, které v letech 1900–04 matrica zachytila, připadaly dvě třetiny (19) na sňatek příslušnice velimského reformovaného sboru s katolíkem a třetina (9) na sňatek velimského helveta s katolíčkou. Ovšem jen 25 konfesijně smíšených párů bylo oddáno ve velimském sboru; 3 páry

[30] I u evangelických párů, které se rozhodly pro uzavření sňatku mimo velimskou farnost, vede v oblíbě Praha: tři páry se vzaly u sv. Klimenta, dva v druhém pražském reformovaném sboru na Královských Vinohradech a jeden dokonce v augsburském chrámu Páně, nejspíš u sv. Salvátora.

vstoupily do manželství v Praze.^[31] Z výkazů velimské farnosti ze stejné doby však plyne, že vedle těchto matrikou podchycených smíšených sňatků (výkaz jich celkově uvádí 26 místo korektních 25) uzavřelo dalších 15 členů velimského sboru sňatek s osobou katolického vyznání „před jiným fórem“, tj. s největší pravděpodobností v katolickém kostele. Pokud zohledníme i tyto případy, celkový počet smíšených sňatků, v nichž figuroval člen velimského sboru h. v., vzroste na 43 a jejich podíl na 32,3 %.

V letech 1905–09 celkový počet matrikou zaznamenaných sňatků mírně klesl, ale počet smíšených sňatků zůstal stejný jako v předchozím pětiletí, takže jejich procentuální zastoupení stoupl: z celkových 105 sňatků bylo smíšených 28 (26,7 %). Každý šestý smíšený sňatek podchycený matrikou však byl uzavřen mimo velimský sbor (tři Praze, po jednom pak v Kšelicích a v Lysé nad Labem),^[32] takže z hlediska velimského faráře bylo nutné vyřadit těchto pět párů u výkazů celkově 23 smíšených párů (výkazy pro čáslavský seniorát nicméně udávají o jeden pár méně). Vedle toho výkazy informují o dalších 12 konfesijně smíšených párech, v nichž jako jeden ze snoubenců figuroval člen velimského sboru. Tyto páry uzavřely sňatek mimo evangelickou církev vůbec. Připočítáme-li je k 28 smíšeným párům podchyceným matrikou, celkový počet těchto případů se vyšplhá na 40 a jejich podíl na celkovém počtu sňatků v rámci sboru vzroste na 34,5 %. Mezi 28 smíšenými páry, které zná velimská evangelická matrika, opět převažovaly sňatky katolíka s helvetkou (16 případů) nad sňatky helveta s katoličkou (12 případů), ovšem méně zřetelně než v předešlém pětiletí (57,1 %).

V poslední sledované etapě (1910–14) se z pohledu matriky nezměnil v porovnání s předcházejícím pětiletím celkový počet sňatků (105), ale v rámci nich se zvýšil počet (34) a tedy i podíl (32,4 %) smíšených sňatků. Mezi těmito konfesijně heterogenními páry mírně převažují stejně jako v letech 1905–09 páry katolíka a helvetky (58,8 %) nad páry helveta a katoličky. Matrikou podchycené konfesijně smíšené páry se však ještě ve větší míře než v předcházejícím období braly mimo velimskou farnost: každý bezmála čtvrtý pár uzavřel sňatek nejčastěji v Praze (5 případů) nebo v jiném evangelickém sboru (po jednom případě v Hořátcích, Kolíně a na Kladně).^[33] Velimský farář se však ve výkazech pro čáslavský

[31] Šest evangelických párů, které uzavřely sňatek v jiném evangelickém sboru než ve Velimi, představoval pouze necelých 7 % z celkového počtu 90 evangelických párů, oddaných v letech 1900–04. Mimo farnost, v jiném evangelickém sboru se tak bral pouze každý 17. evangelický pár, zatímco mezi konfesijně smíšenými páry každý devátý.

[32] Z evangelických novomanželských dvojic, kterých lze v letech 1905–09 v matrice napočítat 75 (v tom i dva páry luterána s helvetkou), se vzalo mimo velimskou farnost sedm, tedy zhruba každý desátý pár. Nejčastější alternativou k Velimi jako místu svatby byla Praha (6 případů), jeden pár se nechal oddat v reformovaném sboru v Hořátcích.

[33] U sezdaných evangelických párů naopak tendence vstupovat do manželství mimo velimskou farnost v tomto období citelně klesla: z 71 dvojic (v tom i jeden pár příslušníka Bratrské

seniorát dopustil chyby, když místo celkových 26 vykázal za uvedené pětiletí jen 23 konfesijně smíšených párů oddaných evangelickým farářem. Zároveň však díky výkazům víme, že na 19 konfesijně heterogenních párů matrice uniká, neboť sňatek uzavřely mimo evangelickou církev. Po započítání i těchto dvojic, v nichž jedním ze snoubenců vždy byl člen nebo členka velimského sboru, se celkový počet konfesijně smíšených párů zvýší na 53 a jejich podíl na celkovém objemu sňatků v letech 1910–14 dosáhne dokonce 42,7 %.

Lze tedy shrnout, že trend ve vývoji velimského sboru h. v. ve sledovaném období směřoval ke zvyšování podílu konfesijně smíšených sňatků, a to z předpokládaných 21–22 % v 90. letech 19. století až po dvojnásobek v období krátce před vypuknutím první světové války. Jejich podíl v letech 1900–1914, pro která známe díky výkazům pro čáslavský seniorát i počty konfesijně smíšených sňatků, uzavřených členy velimského sboru mimo evangelické církve, činil 36,4 %. Zjištěnou tendenci dobře ilustruje i postupně klesající průměrný roční počet evangelických sňatků^[34] a naopak rostoucí průměrný počet konfesijně smíšených sňatků.^[35]

Pro období 1900–14 můžeme posoudit i otázku, nakolik ti příslušníci velimského sboru, kteří se rozhodli pro sňatek s katolíkem, vstupovali do manželství přímo ve Velimi a nakolik mimo farnost (ať už v jiném evangelickém sboru nebo v katolickém kostele). V průměru se jednalo téměř o každý druhý konfesijně smíšený pár (45,6 %). Podíl těch, kteří se svým katolickým partnerem uzavřeli manželství mimo velimský sbor, se v první dekádě 20. století pohyboval kolem 42 % (v letech 1900–04 šlo o 42 %, v letech 1905–09 o 42,5 %), v posledním pětiletí před válkou však vzrostl na 51 %. Výklad, že tento podíl cosi vypovídá o intenzitě vazeb místních helvetů ke svému sboru, je samozřejmě jen jednou z možných interpretací (ostatně u párů dvou evangelíků klesl podíl sňatků uzavřených mimo farnost v posledním pětiletí naopak na minimum).

Rodinný stav snoubenců

Při pohledu na matriční záznamy rovněž můžeme položit otázku, nakolik se rodinný stav helvetů, kteří uzavírali sňatek s partnerem stejného vyznání, lišil od rodinného stavu těch helvetů, kteří vstupovali do manželství s jinověrcem (tab. 6). Protože studovaný vzorek je malý, půjde jen o vystižení základních tendencí.

evangelické církve a místní helvetky) se pouze jedna nechala oddat v pražském reformovaném sboru.

[34] V letech 1900–04 připadalo 17,4 evangelických sňatků na rok, v letech 1905–09 pak vzalo ročně v průměru 15 evangelických párů a v letech 1910–14 již jen 14 párů.

[35] Ročně uzavřelo sňatek s osobou katolického vyznání v průměru 8,6 členů velimského sboru v letech 1900–04, 8 členů v letech 1905–09 a 10,6 členů v letech 1910–14.

Již při zběžném pohledu je patrné, že zatímco v 90. letech 19. století nebyly rozdíly mezi evangelickými páry a konfesijně smíšenými páry co do rodinného stavu snoubenců velké, po roce 1900 jsou očividnější a lze zjednodušeně říci, že se postupně prohlubují.

V letech 1891–1899 uzavřeli manželství z více než čtyř pětina dva svobodní jedinci, a to jak mezi evangelickými (82,1 %), tak mezi smíšenými páry (82,4 %). Naopak zcela marginální byl v prvním i druhém případě sňatek svobodného muže s vdovou (0,6 resp. 2,9 %). Každá sedmá dvojice byla tvořena u evangelických, i u smíšených párů ovdovělým ženichem, ale zatímco u ryze evangelických párů se vdovec ženil spíše se svobodnou ženou (12,1 %) než s vdovou (3,5 %), u konfesijně smíšených párů hrál důležitější roli sňatek s ovdovělou nevěstou (8,8 %) než se svobodnou (5,9 %).

V této periodě převládaly poměrem 3:1 případy, kdy si příslušnice reformované církve brala katolíka, nad případy, kdy se helvet ženil s katoličkou; ve většině těchto sňatků byla nevěsta–helvetka svobodná a taktéž její ženich–katolík se ženil poprvé. Pouze jeden svobodný katolík si vzal ovdovělou evangeličku. Ze tří ovdovělých katolických ženichů si pak svobodnou vzal jen jeden, vdovu reformovaného vyznání hned dva. I mezi osmi helvety, kteří uzavřeli sňatek s katoličkou, byli převážně mládenci a ti si brali zase svobodné dívky. Ze dvou vdovců se jeden oženil se svobodnou a druhý s ovdovělou ženou.

V období let 1900–1914 obecně se na straně evangelických párů zvýšil podíl sňatků uzavíraných dvěma svobodnými snoubenci, na straně konfesijně smíšených párů se podíl těchto případů naopak snížil asi na tři čtvrtiny a zvýšil se zejména podíl sňatků vdovce se svobodnou ženou. U evangelických párů podíl sňatků dvou svobodných osob, zdá se, postupně rostl (v letech 1900–04 činil 83,3 %, v následujícím pětiletí 85,7 % a v letech 1910–14 pak 87,3 %). Podíl případů, kdy si svobodný evangelík bral ovdovělou evangeličku, zůstával v podstatě stejný (2,2 % v letech 1900–04, 2,6 % v letech 1905–09 a 2,8 % v letech 1910–14), tendenci k mírnému poklesu mělo, zdá se, procento sňatků ovdovělých evangelických ženichů jak se svobodnou (z 10 % po roce 1900 na 10,3 % po roce 1905 resp. 8,4 % po roce 1910), tak s ovdovělou nevěstou (z 4,4 % na 1,3 % a následně 1,4 %). V posledním pětiletí se ve velimské matrice dokonce objevil jako ojedinělý sňatek svobodného evangelíka s rozloučenou evangeličkou.

U konfesijně smíšených párů vývoj tak jednoznačný není: po roce 1900 napřed podíl sňatků dvou svobodných snoubenců klesl na 75 %, v druhém pětiletí se pak vrátil na hodnoty, jaké měl v 90. letech (82,1 %), ale v letech 1910–14 činil podíl těchto případů už jen dvě třetiny. Zatímco počet sňatků svobodného katolíka se svobodnou evangeličkou zůstával v podstatě stejný a v závěru mírně klesl, počty sňatků svobodného helveta se svobodnou katoličkou postupně mírně narůstaly. Celkově naopak vzrostly podíly ostatních kombinací rodinného stavu snoubenců. V prvním pětiletí po roce 1900 se neobjevil žádný svobodný ženich, který by si vzal ovdovělou příslušnici jiného vyznání, zato v letech 1905–09 se podíl těchto

případů dostal na 10,7 %, aby pak v závěru sledovaného období klesl na 8,8 % (v obou pětiletích napočítáme tři tyto případy s tím, že letech 1905–09 šlo vždy o sňatek helveta s katoličkou a v letech 1910–14 naopak vždy o sňatek katolíka s helvetkou). Podíl sňatků dvou ovdovělých osob plynule klesal (z 7,1 % po roce 1900 na 3,6 % po roce 1905; v posledním pětiletí se mezi smíšenými páry tento případ nevyskytl vůbec). Zcela kolísavý je pak podíl sňatků vdovce se svobodnou: v letech 1900–04 tvořily tyto případy 17,9 % (čtyři z pěti těchto ovdovělých ženichů byli katolíci), v letech 1905–09 pak jen 3,6 % (v jediném sňatku tohoto druhu vstoupil do manželství katolík s helvetkou), ale v letech 1910–14 skoro čtvrtinu (23,5 %) všech konfesijně smíšených sňatků (z osmi bylo pět párů katolíka s evangeličkou a tři páry evangeličky s katolíkem).

Každopádně postupně rostl počet případů, kdy si svobodná helvetka vzala katolíka (zejména svobodného). Počet sňatků, kdy si katolík bral příslušnici reformované církve, zůstával v podstatě stále stejný, stejná zůstávala víceméně i proporce mezi svobodnými a ovdovělými ženichy katolického vyznání, mezi nimiž koncem sledovaného období vzrostla ochota volit si jako partnerku nejen svobodnou, ale i ovdovělou evangeličku. Nesmíme však zapomínat, že asi třetina konfesijně smíšených sňatků matrice uniká (ve výkazech, které o nich informují, však rodinný stav snoubenců není uveden). Páry, které se braly patrně zejména v katolickém kostele, přitom mohly mít skladbu podle rodinného stavu specifickou.

Intenzita sňatečnosti evangelického obyvatelstva v rámci celkového počtu obyvatelstva

Závěrem se pokusím vztáhnout počty sňatků, v nichž byl alespoň jeden ze snoubenců reformovaný evangelík, k celkové populační základně. Vyjdu při tom na straně jedné z lidnatosti lokalit na území evangelické farnosti Velim a z podílu evangelického obyvatelstva v jednotlivých lokalitách zjištěného při sčítání lidu konaném k 31. 12. 1910^[36] a na druhé straně z průměrného ročního počtu sňatků (ryze evangelických či smíšených) v desetiletí, zahrnujícím asi ve středu období sčítání lidu, tj. v letech 1905–1914.

Oficiální přehled lokalit, příslušných pod určitou evangelickou farnost, se nikde dohledat nepodařilo, přestože z kontextu různých materiálů plyne, že o příslušnosti určité lokality (patrně jen takové, kde žili nějakí evangelíci) k určité evangelické farnosti bylo úředně rozhodnuto.^[37] Na rozdíl od katolických farností, pro něž

[36] *Podrobný seznam míst pro Čechy (zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. 12. 1910)*. Vídeň 1916.

[37] Např. při formování nového sboru h. v. v Poděbradech byly v roce 1893 některé obce vyňaty z dosavadní příslušnosti ke sborům v Libici nad Cidlinou (Poděbrady, Malé a Velké Zboží) a v Hořátvi (Kluk, Polabec, Přední a Vrbová Lhota) a nově přiřazeny k poděbradskému sboru, což ukazuje na to, že příslušnost evangelíka k určitému sboru byla dána jeho bydlištěm, tj. že vždy

obvykle existuje seznam lokalit spadajících do farnosti k roku 1949, stručná historie farnosti a vývoj jejího farního obvodu,^[38] pro evangelické matriky taková pomůcka k dispozici není. Badatel je odkázán pouze na seznam lokalit, které se objevují v matričních zápisech. Na základě toho si lze učinit přibližnou představu o územním rozsahu farnosti, ale o zcela spolehlivou informaci o tom, které lokality pod farnost spadaly, se nejedná. I tehdy, pokud by takový oficiální seznam lokalit náležejících k určitému evangelickému sboru k dispozici byl, rozhodně to neznamená, že bude obsahovat všechny lokality na daném teritoriu; evangelíci totiž žili jen v některých obcích a v jiných nikoliv. Pokud tedy chceme vztáhnout počty evangelíků resp. počty evangelických sňatků (ať už ryze evangelických či konfesijně smíšených) k populační základně, musíme hypoteticky stanovit hranice farnosti tak, aby se uvnitř obvodu nacházely všechny lokality, které podle matriční evidence obýval některý člen sboru, a posléze vyjít z úhrnu počtu obyvatel všech obcí, které se na předpokládaném teritoriu evangelické farnosti nacházely, bez ohledu na to, zda se v nich evangelíci vyskytovali či nikoliv. Získají se tak pochopitelně jen přibližné údaje, ale jiná možnost není.

Počet obyvatel jednotlivých lokalit byl před rokem 1918 zjišťován v rámci pravidelných sčítání obyvatel, kdy bylo zjišťováno mimo jiné i náboženské vyznání přítomných osob. Zjištěná data byla podle jednotlivých kritérií (obyvatelstvo podle obcovací řeči, podle vyznání atd.) zpracována a zveřejněna jednak pro celky jednotlivých zemí monarchie, jednak byly na základě výsledků každého sčítání vydávány s odstupem tří až šesti let po termínu sčítání obyvatelstva statistické lexikony (v dobové terminologii seznamy míst), které obsahovaly základní data o obyvatelstvu za všechny obce (a místní části). V seznamech míst nalezneme rozdělení přítomného obyvatelstva jednotlivých sídel podle náboženství na katolíky, evangelíky, Židy a osoby hlásící se k jiné konfesi (do této kategorie byly podle všeho řazeny i osoby bez vyznání), což dovoluje jednak odhalit, zda vůbec evangelíci v dotyčné lokalitě žili, jednak jaké procento obyvatelstva dané lokality evangelíci tvořili.

Pro zjištění celkového počtu obyvatelstva, žijícího na hypoteticky stanoveném teritoriu velimské farnosti, jsem zvolila seznam míst, sestavený na základě sčítání z roku 1910. Pokud stanovíme obvod velimské farnosti h. v. podle výše uvedených kritérií, získáme teritorium, zahrnující 38 lokalit různé velikosti, z nichž rozhodně největší byly v roce 1910 průmyslové Pečky (téměř 4 tisíce obyvatel) a nejmenší malé vísky čítající kolem stovky obyvatel (např. Kutlíře či Kamhajak). Podle seznamu míst žilo na tomto území celkem 23 971 osob v 3 569 domech (tab. 2).

celá lokalita resp. evangelíci v ní žijící spadali pod jeden sbor a že o tom bylo rozhodnuto úřední cestou. Srov. NA, fond EVCR, inv. č. 1, kart. 3 (zde veškerá korespondence a agenda související se zřízením farnosti v Poděbradech).

[38] Srvn. např. Ivo HOLL aj., *Průvodce po archivních fondech*. Praha 1958, s. 232–312.

Podíl evangelického obyvatelstva v těchto lokalitách byl rovněž různý: nadpoloviční většinu (55 %) tvořili evangelíci pouze ve vsi Oseček s 322 obyvateli, více než 30 % připadalo na evangelické obyvatelstvo v dalších šesti lokalitách (Pňov, Baiervek, Velim, Předhradí, Klipec, Kamhajak). Mezi 20 a 30 % reformovaných se vyskytovalo ještě ve čtyřech obcích (Křečhoř, Vítězov, Sokoleč, Ohrada). Všechny lokality s více než pětinou obyvatelstva, hlásící se k evangelickému vyznání, najdeme ve východní části území farnosti, blíže k Labi. Hypotetické teritorium evangelické farnosti zahrnovalo naproti tomu i čtyři malé lokality, v nichž žádný evangelík k roku 1910 zaznamenaný nebyl (Blinka, Bošice, Nové Město, Cerhýnky); všechny spadaly do soudního okresu Kouřim. Celkový podíl evangelického obyvatelstva na tomto hypoteticky stanoveném území evangelické farnosti Velim činil necelých 11 %.

V desetiletí 1905–14 připadalo ve velimské farnosti na rok 14–15 oddaných párů dvou evangelíků a 8–11 oddaných párů konfesijně smíšených, tj. 23–25 sňatků, v nichž alespoň jeden ze snoubenců byl evangelík. Vztaženo k celkovému počtu obyvatel tak na 1000 obyvatel připadlo ročně 0,6 sňatku evangelického párů, 0,4 sňatku smíšeného páru a celkově asi 1 sňatek s alespoň jedním evangelickým snoubencem. Při statisticky podchycené míře sňatečnosti v českých zemích v letech 1900–1914 (7,2–8 sňatků na 1000 obyvatel) tedy zahrnoval každý osmý oddaný pár na sledovaném teritoriu alespoň jednoho evangelíka.

Závěr

Pro studium problematiky konfesijně smíšených sňatků na sklonku dlouhého 19. století lze vedle matrik využít i každoroční výkazy „stavu duší a úředních úkonů“, které jednotlivé protestantské církve sestavovaly pro Evangelickou vrchní církevní radu ve Vídni; pro církve helvetského vyznání (h. v.) se tyto výkazy dochovaly pouze pro léta 1900–1916. Z výkazů lze získat počty smíšených párů, které během roku uzavřely sňatek nejen v evangelickém sboru, ale také mimo něj (v jiné církvi popř. před civilním úřadem). Tento pramen rovněž umožňuje postihnout vývoj početnosti církve a podíl migrací a konverzí na populační dynamice jednotlivých sborů, seniorátů i celé církve.

Ve farnosti h. v. Velim, pro kterou byly oba druhy pramenů využity, lze sledovat během let 1891–1914 v podstatě pozvolný nárůst počtu duší, nicméně v první polovině 90. let a pak v letech 1910–11 došlo v početnosti sboru k výrazným propadům. Dochované výkazy pomáhají ozřejmit příčiny úbytku duší v letech 1910–11, které spočívaly především ve stěhování. Vystěhovalecká vlna nepostihla v té době jen velimskou farnost, ale v podstatě celou českou superintendenci církve h. v. (s výjimkou pražského seniorátu), a upozorňuje na významný vliv migrací na početní vývoj církve (na jednoho přistěhovalého připadaly ve sledovaném období více než dva vystěhovalí).

Konverzemí a přirozeným pohybem naproti tomu reformované sbory spíše rostly: na jednoho zemřelého připadalo v celé české superintendenci 1,4 narozených a na jednoho odpadlíka od církve připadalo 1,7 přistoupivších k církvi. Velimská farnost do těchto trendů zapadala, jen ve srovnání se situací v celé církvi se vystěhovalství podepisovalo na početnosti sboru o něco méně (na jednoho přistěhovalého připadalo 1,7 vystěhovalých) a příliv konvertitů do církve h. v. byl na úrovni sboru ještě markantnější než v celé superintendenci (na jednoho odpadlíka připadalo 2,3 přistoupivších k církvi). Zatímco objemy osob, kterých se týkaly konverze oběma směry (z církve i do církve), jsou relativně malé, migrace se na početním vývoji církve h. v. podílely již podstatněji: v celé superintendenci připadal jeden vystěhovalý na 1,3 zemřelého člena církve a ve velimském sboru dokonce objem vystěhovalých mírně převyšoval počet zemřelých.

Míra sňatečnosti v reformované církvi se jeví jako srovnatelná s mírou sňatečnosti v českých zemích ve stejné době, ovšem výjimečnou situaci můžeme zaznamenat v pražském seniorátu, kde na 1000 členů církve připadalo 13–17 sňatků (konfesijně homogenních i konfesijně smíšených) za rok. Příčinou byla podle všeho poměrně rozšířená praxe, kdy evangelické i smíšené páry vstupovaly do manželství v pražském evangelickém kostele, ačkoliv ani jeden ze snoubenců z Prahy nepocházel.

V letech 1900–1914 uzavřelo v rámci české superintendence helvetské církve sňatek 11 194 párů, z nichž třetina byly páry konfesijně smíšené (32,6 %). Z nich čtvrtina až třetina vstoupila do manželství mimo evangelickou církev (nejspíše v katolickém kostele), dvě třetiny až tři čtvrtiny před evangelickým farářem. Vyšší podíl smíšených sňatků (39 %) byl jen v pražském seniorátu, což bylo ovšem do značné míry dáno oblibou Prahy jako místa oddavek nejen u ryze evangelických párů, ale i u párů smíšených. Potvrdila to i analýza matriky velimského reformovaného sboru, kde smíšené páry uzavíraly sňatek v Praze stejně často nebo dokonce častěji než evangelické páry.

V matrice byly na rozdíl od výkazů pro EVCR zaznamenány pouze sňatky (ať už evangelické nebo smíšené), které byly uzavírány před evangelickým farářem (ať už místním nebo v jiné evangelické farnosti); chybí zde tedy ty smíšené páry, které vstoupily do manželství v katolickém kostele. Z porovnání s výkazy vyplývá, že matrice takto uniká zhruba třetina všech konfesijně smíšených párů. V 90. letech 19. století, pro která výkazy k dispozici nejsou a kdy jsme odkázáni pouze na matriku, napočítáme 16,4 % smíšených párů, z nichž ze tří čtvrtin jde o pár helvetky s katolíkem. Vyjdeme-li ze zkušenosti pro léta 1900–1914 a připočítáme-li k počtu těchto zjištěných smíšených párů další hypotetickou třetinu, která matrice uniká, dospějeme k podílu smíšených sňatků kolem 21 %.

Po roce 1900 relativní podíl smíšených sňatků narůstal: v letech 1900–04 napočítáme mezi oddanými páry evidovanými matrikou 23,7 % smíšených, a pokud vezmeme v potaz i páry oddané mimo evangelickou církev, které matrika nezachycuje, tvořily smíšené páry 32,3 %. V letech 1905–09 eviduje matrika 26,7 %

smíšených párů, po započítání 12 párů, oddaných mimo evangelickou církev, představovaly smíšené páry 34,5 %. V pětiletí 1910–14 se smíšené páry podílely z 32,4 % na celkovém počtu sňatků zaznamenaných v matrice, po zohlednění 19 párů podchycených jen výkazy, nikoliv matrikou, dospíváme k 42,7 % smíšených párů. Celkově v letech 1900–1914 připadalo na konfesijně smíšené páry 36,4 % všech sňatků, převažovaly mezi nimi asi z 60 % páry helvetky s katolíkem nad svazky helveta s katoličkou. Každý druhý smíšený pár vstupoval do manželství mimo velimskou farnost.

Co se rodinného stavu snoubenců týče, nejsou v 90. letech 19. století mezi evangelickými a smíšenými páry žádné zřetelné rozdíly: v obou případech vstupovali do manželství z 80 % oba svobodní. Sňatky svobodného muže s ovdovělou ženou i sňatky dvou ovdovělých osob byly marginální, významnější zastoupení měly jen sňatky vdovce se svobodnou nevěstou. Určitý rozdíl byl snad jen v tom, že ženili se ovdovělý helvet, bral si spíše svobodnou nevěstu, kdežto ovdovělí katolíci se ve větší míře ženili i s vdovami. V letech 1900–1914 se u evangelických párů ještě zvýšil podíl dvou svobodných snoubenců (asi 85 %), zatímco u smíšených párů podíl sňatků dvou svobodných osob mírně klesl (na asi 75 %). U konfesijně smíšených párů mírně rostl podíl sňatků svobodného s ovdovělou a naopak klesal podíl sňatků dvou ovdovělých osob. Asi z 15 % se u smíšených párů vyskytuje případ sňatku vdovce se svobodnou nevěstou.

Pokusíme-li se vztáhnout počty sňatků, zaznamenaných velimskou matrikou, k celkovému počtu obyvatel evidovaných na hypotetickém teritoriu velimské farnosti při sčítání v roce 1910 (evangelíci tvořili kolem 11 % z asi 24 tisíc lidí žijících na území farnosti), lze konstatovat, že v letech 1905–14 bylo ročně uzavřeno 14–15 sňatků dvou evangelíků a 8–11 sňatků konfesijně smíšených párů, celkově tedy 23–25 sňatků, kde byl alespoň jeden ze snoubenců evangelík. Na 1000 obyvatel tak připadal asi 1 takový sňatek za rok. Pokud by (tak jako v celých českých zemích) byla celková míra sňatečnosti i na tomto teritoriu 7,2–8 sňatků na 1000 obyvatel za rok, platilo by, že každý osmý sňatek zahrnoval alespoň jednoho evangelíka.

SUMMARY

The article focuses on the problem of denominationally mixed marriages in the Helvetic Church at the turn of the nineteenth and the twentieth century, on the one hand for the whole Church and on the other for one of the Choirs in Velim whose origin reaches back as far as the period of the Patent of Toleration. The investigation was based on the yearly reports of souls and official performances of each of the Reformed Choirs and the administrative units superordinated to them (seniorates and Czech Superintendency) for the Evangelical Upper Church Council in Vienna and, for the Choir of Velim, also on the register of marriages.

The topic is dealt with in the broader context of population dynamics of the Helvetian Church in this period. Even though the number of birth surpassed by half the number of deaths, in the parish of Velim as well as in the church as such was patent the decrease in the number of souls, especially in the year 1910. The records show that reason for this were waves of emigration. In contrast to conversions the outmigration to a great degree influenced, in the period under consideration, the numerousness of the Choirs.

Denominationally mixed marriages represented in the Helvetian Church about one third of all marriages concluded in this period. According to the records about two thirds of the mixed couples were married in evangelical choirs, but about one third outside of them, mostly in Catholic churches. In Velim it seems that at the beginning of the 1890s the percentage of the denominationally mixed marriages was gradually increasing, from about 21 % in the 1890s to about double share in the pre-war period. As for the familial status of the betrothed, in the 1890s there was no difference among Evangelical couples and mixed couples; in about 80% the bridegrooms and brides entered the marriage as singles. But after the year 1900 the percentage of single bridegrooms and brides even increased in the case of Evangelical couples, while in case of mixed couples slightly decreased and of importance were also marriages of widowers with until then unmarried woman.

TABULKA 1: ZÁKLADNÍ INFORMACE O SBORU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ
CÍRKVE VE VELIMI DLE EVANGELICKÉHO KALENDÁŘE HUS Z LET 1891–1918

Rok	Počet duší	Farář, vikář	Sídlo školy	Učitelé
1891	3247	J. E. Szalatnay, J. Marek (vik.)	Velim Předhradí	J. Choděra (řid.), K. Chobot, M. Potměšil (řid.), J. Marek
1892	3273	J. E. Szalatnay, J. Marek (vik.)	Velim Předhradí	J. Choděra (řid.), K. Chobot M. Potměšil (řid.), F. Marek
1893	3265	J. E. Szalatnay, J. Marek (vik.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), F. Marek
1896	2736	J. E. Szalatnay, V. Baše (vik.sup.), F. Šustr (vik.os.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), F. Marek
1898	2784	J. E. Szalatnay, F. Šustr (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), F. Marek
1900	2840	J. E. Szalatnay, V. Baše (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), F. Marek
1901	2873	J. E. Szalatnay, V. Bureš (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), F. Marek
1902	2873	J. E. Szalatnay, V. Bureš (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), F. Marek
1903	2956	J. E. Szalatnay, V. Bureš (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Volek M. Potměšil (řid.), J. Buldra
1904	2988	J. E. Szalatnay, V. Bureš (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Buldra M. Potměšil (řid.), J. Zemánek
1905	2968	J. E. Szalatnay, V. Bureš (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Buldra M. Potměšil (řid.), J. Zemánek
1906	3001	J. E. Szalatnay, V. Bureš (vik.sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Buldra M. Potměšil (řid.), J. Zemánek
1907	3037	J. E. Szalatnay, J. Řepa (vik. sup.)	Velim Předhradí	K. Chobot (řid.), J. Buldra M. Potměšil (řid.), J. Zemánek
1908	3064	J. E. Szalatnay, J. Řepa (vik. sup.)	Velim Předhradí	J. Buldra (řid.), uprázdněno M. Potměšil (řid.), J. Zemánek
1909	3102	J. E. Szalatnay, J. Řepa (II. farář)	Velim Předhradí	J. Buldra (řid.), J. Zemánek M. Potměšil (řid.), A. Wisner
1910	3145	J. E. Szalatnay, J. Řepa (II. farář)	Velim Předhradí	J. Buldra (řid.), J. Zemánek M. Potměšil (řid.), R. Matějka
1911	3213	J. Řepa	Velim Předhradí	J. Buldra (řid.), J. Zemánek M. Potměšil (řid.), R. Matějka
1912	2960	J. Řepa	Velim Předhradí	J. Buldra (řid.), J. Zemánek M. Potměšil (řid.), R. Matějka
1913	2595	J. Řepa	Velim Předhradí	J. Buldra (řid.), J. Zemánek M. Potměšil (řid.), R. Matějka
1914	2608	J. Řepa	Předhradí	M. Potměšil (řid.), R. Matějka
1915	2612	J. Řepa	neuv.	neuv.
1916	2641	J. Řepa	neuv.	neuv.
1917	2646	J. Řepa	neuv.	neuv.
1918	2635	J. Řepa	neuv.	neuv.

Vysvětlivky: vik. – vikář, vik. sup. – vikář suplující, vik. os. – vikář osobní, řid. – řídící učitel
Pramen: kalendář Hus 1891–1918

TABULKA 2: OBYVATELSTVO NA ÚZEMÍ EVANGELICKÉ FARNOSTI VELIM PODLE NÁBOŽENSTVÍ PODLE SČÍTÁNÍ 1910

Místní obec (osada)	Politický okres, soudní okres	Počet domů	Přítomné obyvatelstvo dle vyznání					Podíl evang. v %
			katol.	evang.	židov.	jiné	celkem	
Bečváry	Kolín, Kouřim	109	796	9	13	–	818	1,1
Blinka	Kolín, Kouřim	23	180	–	–	–	180	–
Bošice	Kolín, Kouřim	57	324	–	9	–	343	–
Břežany (Břežany)	Kolín, Kouřim	69	300	49	3	–	352	13,9
Břežany (Nové Město)	Kolín, Kouřim	4	33	–	–	–	33	–
Cehrenice (Cerhenice)	Kolín, Kouřim	214	1235	110	10	–	1355	8,1
Cerhenice (Radimek)	Kolín, Kouřim	11	46	9	–	–	55	16,4
Cerhýnky	Kolín, Kouřim	91	582	–	–	–	582	–
Dobřichov	Kolín, Kouřim	104	878	14	1	3	896	1,6
Hradenín	Kolín, Kouřim	67	336	6	6	–	348	1,7
Chocenice	Kolín, Kouřim	63	406	6	–	–	412	1,5
Chotutice	Kolín, Kouřim	129	819	10	7	–	836	1,2
Klipec	Poděbrady, Poděbrady	48	181	86	–	–	267	32,2
Krychnov	Kolín, Kouřim	49	255	12	–	–	267	4,5
Křečhoř (Kamhajek)	Kolín, Kolín	19	100	46	–	–	146	31,5
Křečhoř (Křečhoř)	Kolín, Kolín	74	402	140	5	–	547	25,6
Křečhoř (Kutlíře)	Kolín, Kolín	10	125	5	–	–	130	3,8
Libodřice	Kolín, Kouřim	110	590	6	2	–	598	1,0
Mančice	Kolín, Kolín	51	316	9	–	–	325	2,8
Milčice	Poděbrady, Poděbrady	43	343	16	4	–	363	4,4
Nová Ves (Nová Ves)	Kolín, Kolín	148	802	168	–	–	970	17,3
Nová Ves (Ohrada)	Kolín, Kolín	59	320	85	–	–	405	21,0
Oseček	Poděbrady, Poděbrady	61	145	177	–	–	322	55,0
Pečky	Poděbrady, Poděbrady	423	3617	206	48	9	3880	5,3
Plaňany	Kolín, Kouřim	204	1366	19	4	–	1389	1,4
Přov	Poděbrady, Poděbrady	87	235	209	2	–	446	46,9
Podousy	Kolín, Kouřim	30	142	3	–	–	145	2,1
Přebozy	Kolín, Kouřim	46	262	6	–	–	268	2,2

Příloha 2 – dokončení

Místní obec (osada)	Politický okres, soudní okres	Počet domů	Přítomné obyvatelstvo dle vyznání					Podíl evang. v %
			katol.	evang.	židov.	jiné	celkem	
Předhradí	Poděbrady, Poděbrady	58	177	91	–	–	268	34,0
Radim	Kolín, Kouřim	137	1007	18	–	1	1026	1,8
Ratěnice	Poděbrady, Poděbrady	141	722	68	9	1	800	8,5
Sokoleč	Poděbrady, Poděbrady	168	821	129	1	–	951	22,8
Svojšice (Svojšice)	Kolín, Kouřim	99	555	5	15	–	575	0,9
Velim (Baiervek)	Kolín, Kolín	87	348	219	–	–	567	38,6
Velim (Velim)	Kolín, Kolín	192	924	483	12	–	1419	34,0
Velké Chvalovice	Poděbrady, Poděbrady	124	724	33	7	–	764	4,3
Vítězov	Kolín, Kolín	61	306	100	–	–	406	24,6
Žabonosy	Kolín, Kouřim	99	509	8	–	–	517	1,5
Celkem	x	3569	21229	2560	158	14	23971	10,7

Pramen: *Podrobný seznam míst pro Čechy (zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. 12. 1910). Vídeň 1916.*

TABULKA 3A: POHYB OBYVATELSTVA V EVANGELICKÉ FARNOSTI VELIM V LETECH 1900–1916 PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Počet duší k 31. 12.	Přirůstek			Úbytek			Bilance				
		narození	přistoupili	přistěhovali	celkem	zemřeli	vystoupili	odstěhovali	celkem	deklarovaná ¹	stěhování ³	
												celkem ²
1900	2921	108	1	13	122	52	0	22	74	48	48	-9
1901	2956	80	9	27	116	57	0	24	81	35	35	3
1902	2988	98	8	29	135	60	3	40	103	32	32	-11
1903	2968	94	9	55	158	59	3	106	168	-20	-10	-51
1904	3001	84	7	39	130	63	5	29	97	33	33	10
1905	3037	95	3	8	106	47	1	22	70	36	36	14
1906	3064	86	2	15	103	54	5	17	76	27	27	-2
1907	3102	96	7	40	143	46	9	50	105	38	38	-10
1908	3145	81	11	36	128	50	1	34	85	43	43	2
1909	3213	83	1	69	153	49	1	35	85	68	68	34
1910	2960	76	6	43	125	49	5	324	378	-253	-253	-281
1911	2595	78	7	47	132	57	3	28	88	-365	44	19
1912	2608	83	3	neuv.	86	57	1	neuv.	58	13	28	-15
1913	2612	62	13	neuv.	75	51	2	neuv.	53	4	22	-18
1914	2641	76	10	1	87	49	3	7	59	29	28	-6

Zdroj: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87.

Pozn.: 1) Pramenem udaný rozdíl v počtu osob, které v průběhu kalendářního roku přibýly, a osob, které za stejné období ubyly.

2) Rozdíl mezi počtem osob, které v průběhu roku přibýly narozením, přistoupením a přistěhováním, a počtem osob, které v průběhu roku ubyly úmrtím, odstoupením a odstěhováním; pokud všechny tyto údaje pramen uvádí, měla by se hodnota shodovat s údajem v kolonce „bilance deklarovaná“ (pokud ne, ukazuje to chybu v součtech v prameni); pokud pramen neuvádí počty přistěhovaných a odstěhovaných, bilance zahrnuje jen narozené, zemřelé, odstoupivší a přistoupení, a bilance migrací je spočtena.

3) Bilance v počtu osob, které se přistěhovaly, a osob, které se odstěhovaly, propočítána jako rozdíl mezi deklarovaným nárůstem resp. úbytkem členů sboru na straně jedné a bilancí mezi narozenými, zemřelými, přistoupeními a odstoupivšími na straně druhé.

TABULKA 3B: POHYB OBYVATELSTVA V ČÁSLAVSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE
V LETECH 1900–1916 PODLE VÝKAZŮ PRO EYCR

Rok	Přirůstek			Úbytek				Bilance				
	narození	přistoupilí	přistěhovalí	celkem	zemřeli	vystoupilí	odstěhovali	celkem	deklarovaná ¹	celkem ²	stěhováním ³	
1900	16774	574	31	80	685	345	17	196	558	127	127	-116
1901	16840	498	48	86	632	308	19	239	566	66	66	-153
1902	17018	508	45	97	650	326	42	104	472	178	178	-7
1903	17131	504	54	109	667	338	33	174	545	113	122	-65
1904	17282	527	43	78	648	333	30	134	497	151	151	-56
1905	17398	515	36	80	631	334	36	145	515	116	116	-65
1906	17503	465	36	55	556	322	26	102	450	105	106	-47
1907	17632	507	51	65	623	291	27	156	474	149	149	-91
1908	17802	490	47	101	638	313	28	147	488	150	150	-46
1909	17916	440	44	119	603	326	24	143	493	114	110	-24
1910	17419	476	42	76	594	282	37	770	1089	-497	-495	-694
1911	16546	430	46	113	589	324	21	152	497	702	92	-39
1912	16648	420	45	neuv.	465	287	21	neuv.	308	613	157	456
1913	16704	403	52	65	520	312	24	101	437	56	83	-36
1914	16769	389	37	60	486	283	21	116	420	69	66	-56
1915	16841	328	36	56	420	286	16	44	346	72	74	12
1916	16758	202	16	neuv.	218	261	10	neuv.	271	-83	-53	-30

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EYCR), inv. č. 18, kart. 86, 87.

Pozn.: srvn. tabulku 3a

TABULKA 3C: POHYB OBYVATELSTVA V PRAŽSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE V LETECH 1900–1916
 PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Počet duší k 31. 12.		Přirůstek			Úbytek				Bilance		
	narození	přistoupilí	přistěhovalí	celkem	zemřeli	vystoupilí	odstěhovalí	celkem	deklarovaná ¹	celkem ²	stěhováním ³	
1900	19317	643	139	61	843	479	69	1181	1729	87	-1668	-1120
1901	19927	642	111	1118	1871	420	67	774	1261	610	610	344
1902	20106	598	105	64	767	417	73	98	588	179	179	-34
1903	20237	607	120	217	944	404	93	317	814	131	130	-100
1904	19598	611	128	152	891	459	74	997	1530	-639	-639	-845
1905	19773	603	124	132	859	447	77	160	684	175	175	-28
1906	19361	637	151	60	848	412	88	760	1260	-412	-412	-700
1907	19619	677	168	102	947	406	79	204	689	258	258	-102
1908	19932	721	187	149	1057	461	70	213	744	313	313	-64
1909	19960	652	159	154	965	451	89	170	710	28	255	-16
1910	20332	687	204	178	1069	424	96	149	669	372	400	29
1911	21034	667	166	483	1316	449	66	121	636	-1381	680	362
1912	22608	586	189	neuv.	775	442	61	neuv.	503	1574	272	1302
1913	22931	619	220	neuv.	839	416	91	neuv.	507	323	332	323
1914	23149	600	186	neuv.	786	440	80	neuv.	520	218	266	-48
1915	23267	420	180	neuv.	600	451	51	neuv.	502	118	98	20
1916	23361	324	109	neuv.	433	410	30	neuv.	440	94	-7	101

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87

Pozn.: srvn. tab. 3a

TABULKA 3D: POHYB OBYVATELSTVA V PODĚBRADSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE
V LETECH 1900–1916 PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Přirůstek			Úbytek			Bilance					
	Počet duší k 31.12.	narození	přistoupili	zeměři	vystoupili	odstěhovali	celkem	deklarovaná ¹	stěhováním ³			
										přistěhovali	celkem	
1900	18230	587	70	105	762	387	34	263	684	78	78	-158
1901	18415	612	66	59	737	406	45	101	552	185	185	-42
1902	18611	594	62	82	738	400	46	96	542	196	238	-14
1903	18829	552	60	75	687	344	42	83	469	219	218	-8
1904	18935	576	52	22	650	415	44	86	545	106	105	-64
1905	18931	514	63	59	636	438	42	150	630	-4	6	-91
1906	19173	577	70	139	786	378	57	109	544	242	242	30
1907	19398	578	65	118	761	403	38	95	536	225	225	23
1908	19531	568	58	96	722	413	41	135	589	73	133	-39
1909	19761	546	72	141	759	365	39	129	533	230	226	12
1910	20024	560	75	188	823	389	44	125	558	263	265	63
1911	20047	583	85	807	1475	363	22	1067	1452	100	23	-260
1912	20283	533	69	137	739	379	38	52	469	236	270	85
1913	20515	532	57	neuv.	589	373	42	neuv.	415	211	174	37
1914	20686	523	82	neuv.	605	359	31	neuv.	390	171	215	-44
1915	20749	369	42	neuv.	411	347	19	neuv.	366	63	45	18
1916	20683	225	37	neuv.	262	324	16	neuv.	340	-66	-78	12

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87

Pozn.: srvn. tab. 3a

TABULKA 3E: POHYB OBYVATELSTVA V CHRUDIMSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE
V LETECH 1900–1916 PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Počet duší k 31.12.	Přirůstek			Úbytek			Bilance				
		narození	přistoupilí	přistěhovalí	celkem	zemřeli	vystoupilí	odstěhovalí	celkem	deklarovaná ¹	celkem ²	stěhováním ³
1900	20497	645	50	55	750	450	82	1161	1693	-943	-943	-1106
1901	20088	596	50	67	713	413	53	656	1122	-409	-409	-589
1902	20270	598	41	93	732	417	68	65	550	182	182	28
1903	20503	571	42	112	725	393	48	54	495	233	233	58
1904	20659	637	62	58	757	420	53	128	601	156	156	-70
1905	20733	553	49	127	729	518	55	82	655	74	74	45
1906	20812	606	44	63	713	408	51	174	633	79	80	-111
1907	20729	568	44	90	702	454	51	271	776	-83	-74	-181
1908	20990	661	61	47	769	401	35	72	508	261	261	-25
1909	21115	605	53	53	711	451	39	96	586	125	125	-43
1910	19981	572	52	234	858	413	39	1539	1991	-1134	-1133	-1305
1911	20081	570	41	315	926	411	51	364	826	23	100	-49
1912	20290	587	54	29	670	414	47	-	461	209	209	29
1913	20468	575	38	neuv.	613	382	38	neuv.	420	178	193	-15
1914	20631	527	46	neuv.	573	377	29	neuv.	406	163	167	-4
1915	20638	444	36	neuv.	480	414	15	neuv.	429	7	51	-44
1916	20534	289	33	neuv.	322	382	26	neuv.	408	-140	-86	-18

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87.

Pozn.: srvn. tab. 3a

TABULKA 4A: SŇATKY V EVANGELICKÉ FARNOSTI VELIM V LETECH 1900–1916 PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Počet sňatků			Z úhrnu sňatků bylo v %			Ze smíšených sňatků bylo uzavřeno			Na 1000 členů sboru připadá za rok		
	oba evangelíci	smíšené sňatky uzavřené		oba evangelíci	smíšené sňatky uzavřené		ve Velimi	jinde	ve Velimi	jinde	sňatků	
		ve Velimi	jinde		ve Velimi	jinde					celkem	smíšených snoubenců
1900	9	5	3	17	52,9	29,4	17,6	62,5	37,5	5,8	2,7	8,9
1901	22	7	2	31	71,0	22,6	6,5	77,8	22,2	10,5	3,0	17,9
1902	16	3	4	23	69,6	13,0	17,4	42,9	57,1	7,7	2,3	13,1
1903	26	6	2	34	76,5	17,6	5,9	75,0	25,0	11,5	2,7	20,2
1904	11	5	4	20	55,0	25,0	20,0	55,6	44,4	6,7	3,0	10,3
1905	13	4	2	19	68,4	21,1	10,5	66,7	33,3	6,3	2,3	10,5
1906	12	5	2	19	63,2	26,3	10,5	71,4	28,6	6,2	2,3	10,1
1907	13	5	3	21	61,9	23,8	14,3	62,5	37,5	6,8	2,6	11,0
1908	15	3	4	22	68,2	13,6	18,2	42,9	57,1	7,0	2,2	11,8
1909	17	5	1	23	73,9	21,7	4,3	83,3	16,7	7,2	1,9	12,4
1910	15	1	3	19	78,9	5,3	15,8	25,0	75,0	6,4	1,6	11,5
1911	18	8	6	32	56,3	25,0	18,8	57,1	42,9	12,3	5,4	19,3
1912	10	4	3	17	58,8	23,5	17,6	57,1	42,9	6,5	2,7	10,4
1913	14	5	5	24	58,3	20,8	20,8	50,0	50,0	9,2	3,8	19,3
1914	14	5	2	21	66,7	23,8	9,5	71,4	28,6	8,0	2,7	13,3
1915	3	4	1	8	37,5	50,0	12,5	80,0	20,0	3,0	1,9	4,2
1916	5	1	0	6	83,3	16,7	0,0	100,0	0,0	2,3	0,4	4,2
1900–1914	225	71	46	342	65,8	20,8	13,5	60,7	39,3			

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87

TABULKA 4B: SňATKY OBYVATELSTVA V ČASLAVSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Počet sňatků			Z úhrnu sňatků bylo v %			Ze smíšených sňatků bylo uzavřeno			Na 1 000 členů seniorátu připadá za rok			
	oba evangelici	smíšené sňatky uzavřené		oba evangelici	smíšené sňatky uzavřené		v seniorátu	jinde	v seniorátu	jinde	sňatků		
		v seniorátu	jinde		v seniorátu	jinde					celkem	smíšených	snoubenců
1900	9	5	3	52,9	29,4	17,6	29,4	17,6	62,5	37,5	5,8	2,7	8,9
1901	22	7	2	71,0	22,6	6,5	22,6	6,5	77,8	22,2	10,5	3,0	17,9
1902	16	3	4	69,6	13,0	17,4	13,0	17,4	42,9	57,1	7,7	2,3	13,1
1903	26	6	2	76,5	17,6	5,9	17,6	5,9	75,0	25,0	11,5	2,7	20,2
1904	11	5	4	55,0	25,0	20,0	25,0	20,0	55,6	44,4	6,7	3,0	10,3
1905	13	4	2	68,4	21,1	10,5	21,1	10,5	66,7	33,3	6,3	2,3	10,5
1906	12	5	2	63,2	26,3	10,5	26,3	10,5	71,4	28,6	6,2	2,3	10,1
1907	13	5	3	61,9	23,8	14,3	23,8	14,3	62,5	37,5	6,8	2,6	11,0
1908	15	3	4	68,2	13,6	18,2	13,6	18,2	42,9	57,1	7,0	2,2	11,8
1909	17	5	1	73,9	21,7	4,3	21,7	4,3	83,3	16,7	7,2	1,9	12,4
1910	15	1	3	78,9	5,3	15,8	5,3	15,8	25,0	75,0	6,4	1,6	11,5
1911	18	8	6	56,3	25,0	18,8	25,0	18,8	57,1	42,9	12,3	5,4	19,3
1912	10	4	3	58,8	23,5	17,6	23,5	17,6	57,1	42,9	6,5	2,7	10,4
1913	14	5	5	58,3	20,8	20,8	20,8	20,8	50,0	50,0	9,2	3,8	19,3
1914	14	5	2	66,7	23,8	9,5	23,8	9,5	71,4	28,6	8,0	2,7	13,3
1915	3	4	1	37,5	50,0	12,5	37,5	50,0	80,0	20,0	3,0	1,9	4,2
1916	5	1	0	83,3	16,7	0,0	83,3	16,7	100,0	0,0	2,3	0,4	4,2
1900–1914	225	71	46	65,8	20,8	13,5	20,8	13,5	60,7	39,3			

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv.č.18, kart. 86, 87

TABULKA 4C: SŇATKY OBYVATELSTVA V PRAŽSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE PODLE VÝKAZŮ PRO EVCCR

Rok	Počet sňatků			Z úhrnu sňatků bylo v %			Ze smíšených sňatků bylo uzavřeno			Na 1000 členů seniorátu připadá za rok		
	oba evangeličtí	smíšené sňatky uzavřené		oba evangeličtí	smíšené sňatky uzavřené		v evang. sboru	jinde	celkem	sňatků		snoubenců
		v evang. sboru	jinde		v evang. sboru	jinde				celkem	smíšených	
1900	9	5	3	17	29,4	17,6	52,9	62,5	37,5	5,8	2,7	8,9
1901	22	7	2	31	22,6	6,5	71,0	77,8	22,2	10,5	3,0	17,9
1902	16	3	4	23	13,0	17,4	69,6	42,9	57,1	7,7	2,3	13,1
1903	26	6	2	34	17,6	5,9	76,5	75,0	25,0	11,5	2,7	20,2
1904	11	5	4	20	25,0	20,0	55,0	55,6	44,4	6,7	3,0	10,3
1905	13	4	2	19	21,1	10,5	68,4	66,7	33,3	6,3	2,3	10,5
1906	12	5	2	19	26,3	10,5	63,2	71,4	28,6	6,2	2,3	10,1
1907	13	5	3	21	23,8	14,3	61,9	62,5	37,5	6,8	2,6	11,0
1908	15	3	4	22	13,6	18,2	68,2	42,9	57,1	7,0	2,2	11,8
1909	17	5	1	23	21,7	4,3	73,9	83,3	16,7	7,2	1,9	12,4
1910	15	1	3	19	5,3	15,8	78,9	25,0	75,0	6,4	1,6	11,5
1911	18	8	6	32	25,0	18,8	56,3	57,1	42,9	12,3	5,4	19,3
1912	10	4	3	17	23,5	17,6	58,8	57,1	42,9	6,5	2,7	10,4
1913	14	5	5	24	20,8	20,8	58,3	50,0	50,0	9,2	3,8	19,3
1914	14	5	2	21	23,8	9,5	66,7	71,4	28,6	8,0	2,7	13,3
1915	3	4	1	8	50,0	12,5	37,5	80,0	20,0	3,0	1,9	4,2
1916	5	1	0	6	16,7	0,0	83,3	100,0	0,0	2,3	0,4	4,2
1900–1914	225	71	46	342	20,8	13,5	65,8	60,7	39,3			

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCCR), inv. č. 18, kart. 86, 87

TABULKA 4D: SŇATKY OBYVATELSTVA V PODĚBRADSKÉM SENIORÁTU EVANGELICKÉ REFORMOVANÉ CÍRKVE PODLE VÝKAZŮ PRO EVCR

Rok	Počet sňatků			Z úhrnu sňatků bylo v %		Ze smíšených sňatků bylo uzavřeno			Na 1000 členů sboru připadá za rok		
	oba evangelíci	smíšené sňatky uzavřené		oba evangelíci	smíšené sňatky uzavřené		v evang. sboru	jinde	celkem	sňatků	
		v evang. sboru	jinde		v evang. sboru	jinde				celkem	smíšených
1900	9	5	3	52,9	29,4	17,6	62,5	37,5	5,8	2,7	8,9
1901	22	7	2	71,0	22,6	6,5	77,8	22,2	10,5	3,0	17,9
1902	16	3	4	69,6	13,0	17,4	42,9	57,1	7,7	2,3	13,1
1903	26	6	2	76,5	17,6	5,9	75,0	25,0	11,5	2,7	20,2
1904	11	5	4	55,0	25,0	20,0	55,6	44,4	6,7	3,0	10,3
1905	13	4	2	68,4	21,1	10,5	66,7	33,3	6,3	2,3	10,5
1906	12	5	2	63,2	26,3	10,5	71,4	28,6	6,2	2,3	10,1
1907	13	5	3	61,9	23,8	14,3	62,5	37,5	6,8	2,6	11,0
1908	15	3	4	68,2	13,6	18,2	42,9	57,1	7,0	2,2	11,8
1909	17	5	1	73,9	21,7	4,3	83,3	16,7	7,2	1,9	12,4
1910	15	1	3	78,9	5,3	15,8	25,0	75,0	6,4	1,6	11,5
1911	18	8	6	56,3	25,0	18,8	57,1	42,9	12,3	5,4	19,3
1912	10	4	3	58,8	23,5	17,6	57,1	42,9	6,5	2,7	10,4
1913	14	5	5	58,3	20,8	20,8	50,0	50,0	9,2	3,8	19,3
1914	14	5	2	66,7	23,8	9,5	71,4	28,6	8,0	2,7	13,3
1915	3	4	1	37,5	50,0	12,5	80,0	20,0	3,0	1,9	4,2
1916	5	1	0	83,3	16,7	0,0	100,0	0,0	2,3	0,4	4,2
1900–1914	225	71	46	65,8	20,8	13,5	60,7	39,3			

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv.č.18, kart. 86, 87

TABULKA 4E: Sňatky obyvatelstva v Chrudimském seniorátu evangelické reformované církve podle výkazů pro EVCR

Rok	Počet sňatků			Z úhrnu sňatků bylo %			Ze smíšených sňatků bylo uzavřeno			Na 1000 členů sboru připadá za rok		
	oba evangeličtí	smíšené sňatky uzavřené		oba evangeličtí	smíšené sňatky uzavřené		v evang. sboru	jinde	sňatků celkem	smíšených	sňatků celkem	snoubenců
		v evang. sboru	jinde		v evang. sboru	jinde						
1900	9	5	3	52,9	29,4	17,6	62,5	37,5	5,8	2,7	8,9	
1901	22	7	2	71,0	22,6	6,5	77,8	22,2	10,5	3,0	17,9	
1902	16	3	4	69,6	13,0	17,4	42,9	57,1	7,7	2,3	13,1	
1903	26	6	2	76,5	17,6	5,9	75,0	25,0	11,5	2,7	20,2	
1904	11	5	4	55,0	25,0	20,0	55,6	44,4	6,7	3,0	10,3	
1905	13	4	2	68,4	21,1	10,5	66,7	33,3	6,3	2,3	10,5	
1906	12	5	2	63,2	26,3	10,5	71,4	28,6	6,2	2,3	10,1	
1907	13	5	3	61,9	23,8	14,3	62,5	37,5	6,8	2,6	11,0	
1908	15	3	4	68,2	13,6	18,2	42,9	57,1	7,0	2,2	11,8	
1909	17	5	1	73,9	21,7	4,3	83,3	16,7	7,2	1,9	12,4	
1910	15	1	3	78,9	5,3	15,8	25,0	75,0	6,4	1,6	11,5	
1911	18	8	6	56,3	25,0	18,8	57,1	42,9	12,3	5,4	19,3	
1912	10	4	3	58,8	23,5	17,6	57,1	42,9	6,5	2,7	10,4	
1913	14	5	5	58,3	20,8	20,8	50,0	50,0	9,2	3,8	19,3	
1914	14	5	2	66,7	23,8	9,5	71,4	28,6	8,0	2,7	13,3	
1915	3	4	1	37,5	50,0	12,5	80,0	20,0	3,0	1,9	4,2	
1916	5	1	0	83,3	16,7	0,0	100,0	0,0	2,3	0,4	4,2	
1900–1914	225	71	46	65,8	20,8	13,5	60,7	39,3				

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87

TABULKA 4F: Sňatky obyvatelstva v České superintendenci evangelické reformované církve podle výkazu pro EVCR

Rok	oba evangelíci		Počet sňatků		celkem		Z úhrnu sňatků bylo %			Ze smíšených sňatků bylo uzavřeno			Na 1000 členů superin. připadá za rok		
	oba evangelíci	smíšené sňatky uzavřené	v evangel. sboru	jinde	v evangel. sboru	jinde	smíšené sňatky uzavřené		v evangel. sbor	jinde	sňatků celkem	smíšených	snoubenců		
							oba evangelíci	celkem							
1900	9	5	3	17	52,9	29,4	17,6	37,5	62,5	5,8	2,7	8,9			
1901	22	7	2	31	71,0	22,6	6,5	22,2	77,8	10,5	3,0	17,9			
1902	16	3	4	23	69,6	13,0	17,4	57,1	42,9	7,7	2,3	13,1			
1903	26	6	2	34	76,5	17,6	5,9	25,0	75,0	11,5	2,7	20,2			
1904	11	5	4	20	55,0	25,0	20,0	44,4	55,6	6,7	3,0	10,3			
1905	13	4	2	19	68,4	21,1	10,5	33,3	66,7	6,3	2,3	10,5			
1906	12	5	2	19	63,2	26,3	10,5	28,6	71,4	6,2	2,3	10,1			
1907	13	5	3	21	61,9	23,8	14,3	37,5	62,5	6,8	2,6	11,0			
1908	15	3	4	22	68,2	13,6	18,2	57,1	42,9	7,0	2,2	11,8			
1909	17	5	1	23	73,9	21,7	4,3	16,7	83,3	7,2	1,9	12,4			
1910	15	1	3	19	78,9	5,3	15,8	75,0	25,0	6,4	1,6	11,5			
1911	18	8	6	32	56,3	25,0	18,8	42,9	57,1	12,3	5,4	19,3			
1912	10	4	3	17	58,8	23,5	17,6	42,9	57,1	6,5	2,7	10,4			
1913	14	5	5	24	58,3	20,8	20,8	50,0	50,0	9,2	3,8	19,3			
1914	14	5	2	21	66,7	23,8	9,5	28,6	71,4	8,0	2,7	13,3			
1915	3	4	1	8	37,5	50,0	12,5	20,0	80,0	3,0	1,9	4,2			
1916	5	1	0	6	83,3	16,7	0,0	0,0	100,0	2,3	0,4	4,2			
1900–1914	225	71	46	342	65,8	20,8	13,5	39,3	60,7						

Pramen: NA Praha, fond Evangelická vrchní církevní rada (EVCR), inv. č. 18, kart. 86, 87

TABULKA 5: SŇATKY V EVANGELICKÉ FARNOSTI VELIM PODLE KONFESE SNOUBENCŮ V LETECH 1891–1914 PODLE MATRIKY

Období	Evangelické páry						Konfesionálně smíšené páry						Všechny sňatky		
	ev.ref.+ev.ref.		jiný ev.+ev.ref.		celkem		ev.ref.+katolička		katoličk.+ev.ref.		Celkem		Velim	jiný ev.sbor	celkem
	Velim	jiný ev.sbor	Velim	jiný ev.sbor	Velim	jiný ev.sbor	Velim	jiný ev.sbor	Velim	jiný ev.sbor	Velim	jiný ev.sbor			
1891–99	abs.	164	6	3	–	167	6	2	26	–	32	2	199	8	207
	%	96,5	3,5	100	–	96,5	3,5	75	100	–	94,1	5,9	96,1	3,9	100
1900–04	abs.	81	6	3	–	84	6	9	16	3	25	3	109	9	118
	%	93,1	6,9	100	–	93,3	6,7	100	84,2	15,8	89,3	10,7	92,4	7,6	100
1905–09	abs.	68	7	2	–	70	7	10	13	3	23	5	93	12	105
	%	90,7	9,3	100	–	90,9	9,1	83,3	81,3	18,7	82,1	17,9	88,6	11,4	100
1910–14	abs.	69	1	1	–	70	1	9	17	3	26	8	96	9	105
	%	98,6	1,4	100	–	98,6	1,4	64,3	85	15	76,5	23,5	91,4	8,6	100
1900–14	abs.	218	14	6	–	224	14	28	46	9	74	16	298	30	328
	%	94	6	100	–	94,1	5,9	80	83,6	16,4	82,2	17,8	90,9	9,1	100

Zkratky: ev. ref. = reformovaný evangelík, jiný ev. = evangelík jiné konfese (luterán resp. bratr);

Pramen: SOA Praha, evangelická fara Velim, č.15, matrika oddaných, 1891–1918.

TABULKA 6: RODINNÝ STAV SNOUBENCŮ V EVANGELICKÉ FARNOSTI VELIM V LETECH 1891–1914 PODLE MATRIKY

Období	Konfese		Rodinný stav												Celkem sňatků		
			oba svobodní		vdovec + svobodná		svobodný + vdova		sv + rozloučená		oba vdovci						
			abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%					
1891–1899	ženich	nevěsta															
	ev.ref.	ev.ref.	142	83,5	21	12,4	1	0,6	–	–	–	–	–	–	6	3,5	170
	jiný ev.	ev.ref.	2	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
	ev.ref.	jiná ev.	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
	katal.	ev.ref.	22	84,6	1	3,8	1	3,8	–	–	–	–	–	–	2	7,7	26
1900–1904	ev.ref.	katal.	6	75	1	12,5	–	–	–	–	–	–	–	1	12,5	8	
	celkem		173	83,6	23	11,1	2	1	–	–	–	–	–	9	4,3	207	
	ev.ref.	ev.ref.	73	83,9	8	9,2	2	2,3	–	–	–	–	–	4	4,6	87	
	jiný ev.	ev.ref.	2	66,7	1	33,3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	
	katal.	ev.ref.	14	73,7	4	21,1	–	–	–	–	–	–	–	1	5,3	19	
1905–1909	ev.ref.	katal.	7	77,8	1	11,1	–	–	–	–	–	–	–	1	11,1	9	
	celkem		96	81,4	14	11,9	2	1,7	–	–	–	–	–	6	5,1	118	
	ev.ref.	ev.ref.	64	85,3	8	10,7	2	2,7	–	–	–	–	–	1	1,3	75	
	jiný ev.	ev.ref.	2	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	
	katal.	ev.ref.	15	93,8	1	6,2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16	
1910–1914	ev.ref.	katal.	8	66,7	–	–	3	25	0	0	0	0	0	1	8,3	12	
	celkem		89	84,8	9	8,6	5	4,8	0	0	0	0	2	1,9	105		
	ev.ref.	ev.ref.	62	88,6	5	7,1	2	2,9	1	1,4	–	–	0	0	70		
	jiný ev.	ev.ref.	–	1	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	1		
	katal.	ev.ref.	12	60	5	25	3	15	–	–	–	–	–	–	20		
1900–1914	ev.ref.	katal.	11	78,6	3	21,4	–	–	–	–	–	–	–	–	14		
	celkem		85	81	14	13,3	5	4,8	1	1	0,4	0	0	0	105		
	ev.ref.	ev.ref.	199	85,8	21	9,1	6	2,9	1	0,4	0	0	5	2,6	232		
	jiný ev.	ev.ref.	4	66,7	2	33,3	0	0	0	0	0	0	0	0	6		
	katal.	ev.ref.	41	74,5	10	18,2	3	5,5	0	0	0	0	1	1,8	55		
1900–1914	ev.ref.	katal.	26	74,3	4	11,4	3	8,6	0	0	0	0	2	5,7	35		
	celkem		270	82,3	37	11,9	12	3,7	1	0,3	0	0	8	2,4	328		

Zkratky: ev.ref. = reformovaný evangelik, jiný ev. = evangelik jiné konfese (luterán resp. bratr); katal. = katolik
 Pramen: Zdroj: SOA Praha, evangelická fara Velim, č.15, matrika oddaných, 1891–1918.

Redakce:

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
Redakce ČL
Na Florenci 3
110 00 Praha 1
tel.: +420 222828602
fax: + 420 222828511
e-mail: jiri.woitsch@post.cz

Informace o předplatném a objednávky:

Mediaservis s.r.o.
Zákaznické Centrum
Kounicova 2b
659 51 Brno
tel.: +420 541233232
zakaznickecentrum@
mediaservis.cz

Český lid
ETNOLOGICKÝ
ETHNOLOGICAL JOURNAL
ČASOPIS

EDITORIAL

Národopisné dílo Boženy Němcové –
úvodem k monometrickému číslu Českého lidu

STATI / ARTICLES

Daniela Stavělová
Tanec v literární tvorbě Boženy Němcové: fikce, nebo fakta?

Irena Štěpánová
Slovenské obrazy Boženy Němcové

Jaroslav Otčenášek
Pohádky a pověsti Boženy Němcové – adaptace lidových podání

Marie Bahenská
Liberální matka Božena Němcová?

Milena Secká
Lásky Ferdinanda Pravoslava Fingerhuta Náprstka. Kultura
a strava české vlastenecké společnosti 2. poloviny 19. století
pohledem Náprstkova deníku

Věra Svobodová
Společenské zpěvníky jako kulturní fenomén českého národního
obrození

ZPRÁVY / NEWS
LITERATURA / REVIEWS

3
ROČNÍK 99/2012

ČESKÝ LID : ETNOLOGICKÝ ČASOPIS : ETHNOLOGICAL JOURNAL
je jediný impaktovaný (IF 0,094) časopis pro etnologii a příbuzné obory
ve střední a východní Evropě.

Časopis vydává Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.

Informace o obsahu časopisu (od roku 2000), složení redakční rady a
pokyny pro autory jsou dostupné na <http://eu.avcr.cz/>

Časopis vychází 4x ročně, cena jednoho čísla je 75,- Kč, celoroční
předplatné činí 280,- Kč.

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ ALBÁNSKÉ POPULACE NA KOSOVU VE 20. STOLETÍ

Václav Štěpánek

Demographic Process in Albanian Population in Kosovo in 20th Century

ABSTRACT: Paper was based on archival research and props upon relevant literature, all Serbian, Albanian, and written in foreign languages, depicting Albanian ethnic population development in Kosovo within 20th century. We consider it to be the most crucial for any and all political processes, taking place in said region during 20th century. It reflects also demographic evolution of other Kosovo ethnics/nationalities, showing them in mutual interactions. In its second part Paper herein analysis both causes and consequences of Albanian demographic revolution.

Historická demografie, 2012, 36:2:225–264

KEYWORDS: Kosovo, Demographic Revolution

CONTACT: Doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D., Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Joštova 13, 602 00 Brno; e-mail: v.stepanek@interier.com.

Úvodem

V roce 1912 změnilo po více než 450 letech území označované v současnosti jako Kosovo^[1] svého vládce. Stalo se tak po vítězné válce koalice mladých balkánských států, které se v průběhu 19. století vydělily z mnohasetleté příslušnosti k osmanské říši. Toto území, které nikdy před tím nebylo historickým územním celkem s pevně stanovenými hranicemi, si mezi sebe rozdělily vítězné Srbské království a Království Černá Hora.

Kosovo mělo a dodnes má pro Srbsko jistý mytologizovaný význam, který je spojen zejména s ústřední událostí celé srbské historie, za níž je považována nešťastná bitva na Kosovském poli v roce 1389. Dodnes sice není zřejmé, byla-li

[1] Historicky se Kosovo skládá z několika geograficky vymezitelných celků, z nichž ten, po němž se celá oblast jmenuje, je velkou kotlinou, v jejímž centru se nachází hlavní město Priština. Západní část území, obklopená vysokými pohraničními horami, Šar planinou a pohořím Prokletije, se již ve středověku nazývala Metochii (Metohija). Kromě těchto dvou kotlin by bylo možno v dnešním Kosovu vydělit ještě několik dalších geografických celků – Kosovské Pomoraví, dolinu řeky Lab, označovanou někdy také jako Malé Kosovo, vysočinu Drenica, dělicí Kosovo od Metochie aj. Současná hranice dnešního státu Republika Kosovo byla vytýčena jugoslávskou komunistickou rozhraničovací komisí teprve v roce 1945 a dotvořena pak byla v roce 1955 připojením části území tzv. rašské oblasti s centrem v městečku Leposavić. V těchto hranicích a pod názvem Kosovo a Metochie fungovala tato oblast po druhé světové válce jako autonomní území Srbska, jedné z šesti jugoslávských federálních republik. Název Metochie, odkazující na skutečnost, že území takto nazývané bylo ve středověku „metochem“, tedy klášterním lénem řady velkých, nejenom v něm ležících pravoslavných klášterů, bylo v roce 1968 ústavní novelou vypuštěno. Pro účely tohoto článku budeme využívat pouze název Kosovo.

tato bitva srbskou porážkou, její výsledek také rozhodně neznamenal okamžitý konec srbské středověké státnosti. Nicméně smrt, kterou přinesla velké části srbské aristokracie a také knížeti Lazarovi, tehdejšímu vládci největšího ze srbských knížectví, v němž se v druhé půli 14. století změnil kdysi mocný středověký feudální stát, přispěla již bezprostředně po bitvě ke vzniku tzv. kosovské legendy a kosovského mýtu. Mýtu, jenž pak po další staletí tvořil pilíř, na němž stálo srbské národní vědomí. Mýtu na jedné straně transcendentálního, ukazujícího hrdinské rytíře, kteří si při biblické volbě mezi Královstvím Božím a královstvím pozemským, před níž je postavila historická situace, vybrali namísto pomíjejícího světské slávy věčný život v Boží milosti a šli proto vědomě do předem ztracené bitvy (jakkoli je z hlediska dobového tento obraz prakticky vyloučen^[2]), aby položili svůj život za ochranu křesťanské víry a vůbec křesťanské Evropy. Na straně druhé pak spočívajícího ve víře, že Kosovo, v bitvě ztracené (jakkoli ani to nebyl bezprostřední výsledek bitvy), bude opět osvobozeno a stane se centrem novodobé srbské státnosti. Tuto mytologickou rovinu doplňoval a doplňuje také fakt, že v této oblasti je zachována celá řada srbských středověkých klášterů a chrámů, včetně staletého sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve v klášteře nedaleko města Peć (alb. Peje), takže oblast je především srbskou pravoslavnou církví považována za „centrum srbské duchovnosti“. Není proto divu, že tehdejší srbská a černohorská mocenská i intelektuální elita považovala znovuzískání Kosova za vyvrcholení národně osvobozeneckých a obrozeneckých snah, a také za akt historické spravedlnosti. Takto je ostatně výsledek první balkánské války dodnes traktován ve většině srbských i černohorských učebnic historie.

Oba „srbské“ státy ovšem v roce 1912 získaly území, které se diametrálně odlišovalo od toho ve století čtrnáctém. Během staletí osmanské vlády se v něm totiž významně změnila etnická situace. A tento fakt srbskému politickému faktoru již na Kosovo nikdy neumožnil návrat úplný. Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezcizitelný domov i tehdy na něm již většinově žijící obyvatelstvo albánské. Navíc to bylo právě Kosovo, odkud vycházely albánské národně obrozenecké snahy o sjednocení „albánského etnického prostoru“ do jednoho státního celku.

Odkud se na Kosovu albánské obyvatelstvo vzalo? Jádrové albánské území sice leží západněji, v horských oblastech severní Albánie a přilehlém hraničním pásu Černé Hory, Albánci však evidentně žili menšinově v oblastech západního Kosova (tedy Metochie) i v dobách středověkého srbského státu a jejich podíl zde, jak dokládá turecký pramenný materiál, postupně vzrůstal. K výraznější albánské přítomnosti na Kosovu ale dochází nejspíš až v druhé půli 17. století poté, co část původně římskokatolických gegských^[3] severoalbánských kmenů přijala islám

[2] O tom u nás více viz Miroslav ŠESTÁK, *Bitva na Kosovském poli 15. /28. 6. 1389*. Slovanský přehled 75, 1989, č. 6, s. 449–466.

[3] V průběhu staletého, nicméně nestátotvorného vývoje albánského etnika došlo k vydělení

a takto v rámci muslimského teokratického osmanského státu zvýhodněna kolonizovala oblasti Kosova.^[4] Stalo se tak i v souvislosti s odchodem části srbského obyvatelstva během tzv. velkého stěhování Srbů koncem 17. století.^[5]

Na Kosovu tedy žilo v celé středověké i novodobé historii v podstatě pouze srbské a albánské obyvatelstvo. Další etnické komponenty zde byly vždy marginální. Jedná se především o islamizované slovanské obyvatelstvo,^[6] Tur-

dvou etnograficko-jazykových skupin – Gegů, žijících v horách na severu dnešní Albánie, ale také v Černé Hoře, Makedonii a právě na Kosovu, a Tosků, obývajících převážně jižní Albánii a severní Epir. Obě tyto skupiny se dále členily na kmeny (albánský fis), ty pak na bratrstva a velkorodiny.

[4] Většina národoveckých albánských historiků ovšem takovýto výklad odmítá s tím, že albánské obyvatelstvo v této oblasti mělo vždy většinu. Sukus těchto názorů viz např. Hivzi ISLAMI, *Demografika stvarnost Kosova*. In Dušan JANJIĆ – Škeljzen MALIĆI (edd.), *Sukob ili dijalog. Srpsko-albánski odnosi i integracija Balkana*. Subotica 1995, s. 38–39. Pro tato národně romantická tvrzení ovšem chybí pramenné podklady.

[5] Šlo o odchod podle maximalistických zpráv až 30 000 srbských (a také křesťanských albánských) rodin z Kosova a jižního Srbska, jejichž příslušníci se v průběhu velké vídeňské války (1683–1699) přidali na stranu habsburské říše a obávali se odplaty za svou nelояlnost Osmanům. Tito exulanti se pak usadili z největší části ve válkou vytlidněných a zpusťošených jižních Uhrách (dnešní Vojvodina).

[6] Slovanští muslimové žijí na Kosovu dodnes zejména v jeho jihozápadní části, v okolí města Prizren. V oblasti tzv. Gory (okres Dragaš) v hornatém cípu území sevřeném z jedné strany hranicí s Albánií a z druhé hranicí s Makedonií, se z rámce slovanského muslimského obyvatelstva Kosova vyděluje ještě specifická autochtonní etnická skupina, jež sama sebe nazývá Gorani. Slovanští muslimové jako celek hovoří jazykem, jenž lze zařadit mezi západomakedonské dialekty, který je však poznamenán příměsí srštiny. Školním systémem bylo toto etnikum vychovááno donedávna v srbské (tzv. ekavské) variantě bývalého srbocharvátského jazyka. V poslední době se slovanští muslimové na Kosovu začali z nezbytí v převážné většině ztotožňovat s bosňáctvím. Takto se začali od 90. let minulého století identifikovat slovanští muslimové v Bosně a Hercegovině a také v sousedním srbském a čerhorském území bývalého novopazarského sandžaku, kteří odmítli do té doby v Jugoslávii používané etnonymum „Muslim“. Výrazným znakem bosňáctví je ale především ijekavská varianta bývalého srbocharvátského jazyka, dnes nazývaná jako bosňáctina. Slovanští muslimové Kosova se tak vlastně učí „cizí“ jazyk a bezesporu procházejí krizí identity. Podle posledního relevantního sčítání obyvatelstva, uskutečněného v roce 1991, žilo na Kosovu 66 000 slovanských muslimů (včetně Goranů), v současnosti je toto číslo díky výrazné emigraci nižší (údaj o počtu obyvatelstva viz Miloš FŇUKAL – Michal ŠRUBAŘ, *Kosovo – proměny národnostní struktury v historické retrospektivě*. In Stanislav KRAFT aj., *Česká geografie v evropském prostoru. Sborník referátů z XXI. sjezdu České geografické společnosti*. České Budějovice 2007, s. 44). Z tohoto počtu se 16 562 osob seidentifikovalo jako Gorani. V roce 2001, po masové emigraci Goranů, jež následovala po změně mocenských poměrů na Kosovu po roce 1999, v Goře zůstalo zhruba 11 000 příslušníků této etnické skupiny. Celkový počet Goranů, včetně těch, žijících ve velkých městech Srbska a několika goranských obcích na albánské straně hranice, se odhaduje na 41 000. Viz Radivoje MLADENOVIC, *Govor šarplaninske župe Gora*. Srpski dialektološki zbornik 48, Beograd 2001, s. 43. O goranském obyvatelstvu v češtině viz Filip TESAŘ, *Kudy kam. Gorané, tradiční komunita, pod palbou modernity*. In Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, Brno 2006, sv. 1, s. 517–524.

ky,^[7] Romy,^[8] jakož i stále se zmenšující enklávu charvátskou.^[9] Srbské a v poslední třetině 19. století i albánské národní obrození si vytvořilo své národní ideologie o jednotném etnickém prostoru všech Srbů, resp. všech Albánců (hovoří se v této souvislosti o ideologii Velkého Srbska nebo Velké Albánie), které se začaly střetávat právě na Kosovu. Proto se tato oblast již koncem 19. století a po celé dvacáté století stává svědkem snahy o dominanci jednoho nebo druhého etnika.

Demografické posuny jsou v oblastech se smíšeným etnikem vždy velmi citlivé. Tím spíše, jedná li se o oblast, kterou obě v ní dominující etnika považují za své nezczizitelné území a již ve svých národních, resp. národně romantických ideologiích dodávají transcendentální charakter. Snaha o definitivní etnické ovládnutí území v takovém případě vede k politickým strategiím, které obvykle nelze nazvat demokratickými, jak ostatně známe i z českých zemí. Srbskoalbánský střet o Kosovo je bolestivou skutečností již více než sto let. Skutečností, při níž demografické procesy hrají roli velice výraznou. Přiblížit a osvětlit tyto procesy se pokouší předkládaná studie.

Demografický vývoj albánského obyvatelstva a Kosova mezi dvěma světovými válkami

Po všech velkých přesunech obyvatelstva v posledních bouřlivých čtyřiceti letech před vznikem Jugoslávie – Albánců z jižního Srbska na Kosovo, Srbů resp. Slovanů z Kosova do jižního Srbska, Albánců z Kosova do Makedonie a dále do

[7] Po celou dobu trvání osmanské říše se v oblasti pochopitelně usazovali také Turci. Vzhledem ke specifickému vývoji území dnešního Kosova v 18. a 19. století, kdy zde osmanská moc nedržela otěže vlády pevně ve svých rukách a správa oblasti byla často uzurpována představiteli silných begovských albánských rodin, které jen formálně uznávaly sultánskou svrchovanost, zde ale nebyl, na rozdíl od sousední Makedonie, počet usdlých Turků nijak velký. Turecké obyvatelstvo navíc vždy žilo převážně ve velkých kosovských městech.

[8] Problematika Romů na Kosovu je velice složitá. Jakkoli již od prvních sčítání obyvatelstva po druhé světové válce se v socialistické Jugoslávii mohli Romové svobodně přihlásit ke své národnosti, často se deklarovali podle svého náboženského vyznání: muslimové mezi nimi volili albánskou národnost, pravoslavní pak národnost srbskou. Na Kosovu se v novější době z romské populace vydělila i dvě svěbytná etnika – Aškaliové a balkánští Egypťané. V obou případech jde o albanizované Romy, kteří ovšem ovládají také romský a srbský jazyk. Většina Romů byla z Kosova po roce 1999 vyhnána.

[9] Charvátská menšina, jež na Kosovu donedávna žila, měla původ v koloniích, které zde zakládali ve 14. století dubrovniční kupci. Usazena byla nedaleko Přištiny, v městečku Janjevo a okolních obcích, a v několika vesnicích v okolí města Vitiny s centrem v obci Letnica. Podle sčítání z roku 1991 na Kosovu žilo ještě 8 062 Charvátů, již byli často označováni podle své největší kosovské lokality také jako Janjevci. V současnosti se zde k charvátskému etniku hlásí maximálně několik set obyvatel.

zbytku osmanské říše, které měly na svědomí Berlínský kongres v roce 1878, mladoturecká revoluce let 1908–1912 a události balkánských válek, žilo na Kosovu v roce 1913, poté, co se oblast i oficiálně stala součástí Srbského a Černohorského království, podle některých údajů 497 455 obyvatel.

Po první světové válce území připadlo do nově vzniklého Království Srbů, Charvátů a Slovinců (od roku 1929 Jugoslávie [a takto také vždy dále v textu]). Jaký byl tehdy počet obyvatelstva v hranicích dnešního Kosova a jaké bylo jeho etnické složení v podstatě ani nelze přesně zjistit. Srbské archivy sice poskytují různé údaje o počtu křesťanského a muslimského obyvatelstva, nicméně dobrat se skutečných čísel není jednoduché, neboť Kosovo netvořilo samostatný územní celek a je tak nutno použít přepočty z různých sumářů, ostatně jako i pro všechna předcházející sčítání. Jakkoli výše i níže uváděné počty obyvatelstva jdou až do jednotek, v žádném případě je nemůžeme označit jako přesné, a to nejen kvůli možným chybám při transponování, ale také vinou toho, že při prvním sčítání jugoslávského obyvatelstva v roce 1921 probíhalo na Kosovu kačacké povstání^[10] proti nové státní moci, a povstalci tedy jen stěží mohli být do sčítání zahrnuti.

Při prvním sčítání po „velké válce“, které se uskutečnilo v roce 1921, tedy lze s vědomím výše řečených omezení pro Kosovo po přepočtech dojít k počtu 439 010 obyvatel, což bylo o 58 445 lidí méně než v roce 1913.^[11] Z tohoto počtu činili téměř 66 % Albánci převážně islámského sunitského vyznání, ale marginálně také ti, kteří vyznávali „starou albánskou víru“, tedy katolicismus římského ritu. Konkrétně se mělo jednat o 288 907 osob „arnautského“ mateřského jazyka^[12] – otázka přímo na národnost při sčítání totiž nebyla položena. Ke slovanskému jazyku se při sčítání přihlásilo 114 095 osob, tedy téměř 26 % obyvatelstva. Jako muslimové se tehdy v dnešních kosovských hranicích vyjádřilo 329 502 obyvatel (v tomto počtu evidentně byli zahrnuti ti, kteří uvedli jako svůj mateřský jazyk turečtinu – 27 915, zbytek do počtu Albánců připadal na slovanské muslimy), k pravoslaví se přihlásilo 93 203 osoby, římskokatolickou víru vyznávalo 15 787 lidí.^[13]

Dnešní Kosovo spadalo po územních reformách v roce 1929 do tří bánovin, které dohromady zahrnovaly prakticky celé území dnešního jižního Srbska, Kosova, Makedonie a Černé Hory. Také při sčítání obyvatelstva v roce 1931 nebyla otázka národnosti zohledňována. V souladu se snahou jugoslávského krále

[10] Kačaci byli původně albánští zbojníci, jimiž se v posledních desetiletích osmanské moci na Balkáně území od Černé Hory až po jižní Epir jen hemžilo. Po vzniku Jugoslávie takto byli označováni albánští odpůrci nového státoprávního uspořádání. Kačacké povstání probíhalo zejména v Drenici a Metochii mezi lety 1918–1924.

[11] Petrit IMAMI, *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 2000, s. 258–259.

[12] Arnaut je turecký výraz pro Albánce. Slovanský ekvivalent tohoto slova je z řečtiny pocházející výraz Arbanas.

[13] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921*. Sarajevo 1932, s. 86–87.

Aleksandra o identifikaci obyvatelstva se státem bylo možno vykazovat pouze jedinou společnou národnost – jugoslávskou. Výjimku představovaly údaje, které pro svou potřebu shromažďovala jugoslávská armáda. Podle vojenských zdrojů tak žilo v roce 1931 v Zetské bánovině 150 062 Albánců, ve Vardarské bánovině 302 901 a v Moravské bánovině 48 300. Celkový počet 501 263 osob albánské národnosti^[14] tedy představuje celý korpus albánského obyvatelstva v tehdejší Jugoslávii.^[15] Z výsledků sčítání, při němž se tedy zjišťovalo stejně jako v roce 1921 pouze náboženské přesvědčení a mateřský jazyk, došli někteří badatelé transpozicemi k údajům, že v hranicích dnešního Kosova žilo 331 549 osob, jejichž mateřský jazyk byl „arnautský“ (60,6 %) a 180 170 (32,6 %) osob s mateřským jazykem slovanským. Zajímavé bylo, že téměř 39 000 obyvatel neuvvedlo, jaký je jejich mateřský jazyk! K pravoslavnému náboženství se tehdy přihlásilo 150 745 osob, k islámskému náboženství pak 379 981 věřících, římských katolíků bylo 20 568. Pokud jde o Albánce, zdá se situace jasná, u slovanského obyvatelstva pak rozdíl 29 425 obyvatel, kteří uvedli jako mateřský jazyk slovanský, resp., jak se tehdy říkalo, srbsko-charvátsko-slovinský, a nebyli přitom pravoslavní, připadal bezesporu na Charváty Janjevce, nebo na slovanské muslimy, rozdíl 48 387 muslimů, jejichž jazyk nebyl albánský, pak je nutno nejspíše rozdělit na menšinu tureckou a slovanských muslimů.^[16] Celkový počet obyvatel oblasti tvořil 552 064 obyvatel.^[17]

[14] Vladan JOVANOVIĆ, *Islejavanje muslimana iz Vardarske banovine*. In Mile BJELAC (ed.), *Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpkog faktora*. Beograd 2007, s. 94.

[15] Albánští demografové tvrdí, že tento počet Albánců v Jugoslávii je značně podceněn. Hizvi Islami uvádí v jedné ze svých prací přehled pěti starších studií, podle nichž by se měl počet Albánců v královské Jugoslávii pohybovat mezi 700 000 a 1 000 000 osob. Jak on sám, tak autoři zmíněných prací však opět vychází pouze z blíže nespecifikovaných odhadů. Viz H. ISLAMI, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 40. Je pochopitelně možné, že ne všichni Albánci byli z nejrůznějších důvodů (např. kvůli nechuti albánských velkorodin zahrnovat do sčítání ženy) sčítáním zahrnuti, rozdíl by však v nejhorším případě mohl činit desítky, nikoli však stovky tisíc. Ostatně i státní moc měla zájem na tom vědět co nejpřesněji, kolik příslušníků „neloyální“ menšiny se na jejím území nalézá. K milionu jdoucí množství jugoslávských Albánců, z 95 % zemědělského obyvatelstva, které žilo v okrajových oblastech státu, z velké části na půdě nepříliš úrodné a v prostředí zemědělsky velmi zaostalém, by navíc zcela přesahovalo ekonomické možnosti jugoslávských albánských sídelních oblastí a muselo by vyústit ve výrazné migrace, o nichž ovšem prameny z této doby neinformují.

[16] Srovnáním prací několika badatelů a oficiálních výsledků sčítání docházejí čeští geografové Fňukal se Šrubařem dokonce k přibližnému počtu Turků na 24 000 (turecký jazyk totiž nebyl při sčítání dotazován), slovanských muslimů na 25 000 a Romů na 16 000!, ovšem tyto transpozice nejsou průkazné. Viz Miloš FŇUKAL – Michal ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*. Geografická revue (Banská Bystrica), 3 (2007), č. 1, s. 39.

[17] Dragoljub SEKULOVIĆ aj., *Demografске karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 8.

TABULKA Č. 1. POČET OBYVATELSTVA NA ÚZEMÍ KOSOVA V OBDOBÍ 1913–1939

Rok	Počet obyvatel celkem	Z toho uvedlo mateřský jazyk	
		slovanský	neslovanský
1913	497455	.	.
1921	439010	114095	288907
1931	552064	180170	331549
1939	645017	222190	422827

Zdroje: *Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921*. Sarajevo 1932, s. 86–87; Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 2000, s. 258–260; Dragoljub Sekulović aj., *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 7, 8, 28, 29.

TABULKA Č. 2. ORIENTAČNÍ PRŮMĚRNÉ ROČNÍ PŘÍRŮSTKY OBYVATELSTVA KOSOVA PODLE DAT SČÍTÁNÍ (DLE MATEŘSKÉHO JAZYKA) NA 1000 OBYVATEL

	1913–1921	1921–1929	1931–1939
Obyvatelstvo celkem	-2,9	4,3	3,7
Slovanské obyvatelstvo	.	8,6	4,9
Neslovanské obyvatelstvo	.	2,6	5,7

Výpočet dle vzorce $P_n = P_0 \cdot e^{r \cdot n}$ (kde P_n = počet obyvatel v n-tém období, P_0 = počet obyvatel v 0-tém období, e – základ přirozených logaritmů, r = tempo přírůstku obyvatelstva za zvolené časové období, n = délka období v letech). Výpočet u tabulek 2 a 5 provedla a tabulky sestavila Ludmila Fialová.

Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství byla v Jugoslávii po celou dobu její meziválečné existence brána jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu pokud možno eliminovat. Mj. i proto, že menšiny vesměs žily v nových pohraničních oblastech ještě nekon-solidovaného státu. Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, jejíž část navíc proti nové státní moci dokonce vystoupila se zbraní v ruce. V krajním případě se eliminací rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. K tomu se, zejména bezprostředně po válce, zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí nového státu jižních Slovanů totiž docházelo k masovým přesunům obyvatelstva, ať již šlo o statisícové přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v letech 1923–1924, či „dobrovolnou“ výměnu obyvatelstva mezi Bulharskem a Řeckem. K těmto transferům navíc docházelo s pozhěním velmocí a mírových konferencí. I v Jugoslávii proto byl po celé meziválečné období přítomen tlak na vysídlení zejména neslovanského muslimského obyvatelstva, nikdy však nedosáhl té intenzity, již byl veden v sousedních balkánských státech Řecku, Bulharsku a Rumunsku, a nikdy také netvořil součást oficiální státní politiky. Podle práce albanofilsky orientovaného badatele ze Západoanglické univerzity v Bristolu Stuarta D. Steina se mělo mezi lety 1919–1940 do Turecka oficiálně i neoficiálně vystěhovat z Kosova, bývalého

Novopazarského sandžaku^[18] a z Černé Hory celkově 215 412 Albánců, 27 884 Turků a 2 582 slovanských muslimů, do Albánie pak mělo v sledovaném období odejít 4 046 albánských rodin, které albánská vláda usazovala v okolí Skadaru, Drače, Kruje, Berat, Kukesu Tirany i jinde.^[19] Albanolog Petrit Imami uvádí mezi lety 1912–1940 zhruba 130 000 albánských vysídlenců přímo z Kosova a Metochie, Noel Malcolm pak, po vyloučení extrémně nízkých i vysokých odhadů, nastoluje předpoklad, že se mezi lety 1918–1941 z Jugoslávie vystěhovalo mezi 90 000–150 000 osob muslimského vyznání (tedy nejen Albánců).^[20] Mezi extrémní údaje patří např. nepodložené odhady významného albanologa a akademika Kosovské akademie věd a umění Redžepa Ismajliho, že mezi lety 1919–1940 bylo z Jugoslávie vyhnáno 300 000 Albánců a dalších 400 000 pak v letech 1946–1966!^[21] Takováto čísla naprosto odporují logice osídlení, znamenaly by, že na Kosovu v té době žilo mnohem více lidí, než by oblast při svých tehdejších zemědělských možnostech byla vůbec schopna uživit!

Oficiální jugoslávské vládní údaje jsou značně nižší. Jak však ukazují archivní výzkumy Vladimira Jovanoviće, statistiky nejsou prosty dosti významných rozporů. Podle některých tak v období let 1918–1935 emigrovalo do Turecka 21 500 muslimů a do Albánie 1 350 osob z celého jižního Srbska (kam podle tradičního srbského geografického pojetí patřilo i Kosovo), jiný zdroj nabízí počet 19 278 osob, které se to Turecka vystěhovaly mezi lety 1927–1939. Další statistiky hovoří o tom, že jen v roce 1930 do Turecka emigrovalo 13 678 osob!^[22] Přesných čísel se tedy, pokud jde o vystěhovávaní albánského etnika, nelze dobrat.

Jiným způsobem, jak změnit nepříznivé etnické složení obyvatelstva, měla být kolonizace území s albánskou většinou slovanským obyvatelstvem. Ta, jakkoli prosazovaná nejvyššími vládními kruhy, ale nebyla příliš úspěšná. Do 6. dubna 1941, kdy na Jugoslávii zaútočila vojska Osy, bylo na Kosovu podle nejnovějších výzkumů usídleno kolem 13 706 rodin kolonistů, mezi nimiž ovšem nebyli jen Srbové a Černohorci, ač jich pochopitelně bylo nejvíce (zhruba 45 000), ale také

[18] Jde o území v jižním Srbsku, s převážně slovanským muslimským obyvatelstvem, pojmenované podle největšího města Nového Pazaru. V rámci osmanské říše šlo o sandžak (okres bosenského vilájetu, ve středověku pak o jádrové území prvního srbského státu – Rašky. Takto je také oblast nazývána v srbské geografii.

[19] Stuart D. STEIN, *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova*. [Http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/chap2.htm#r17](http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/chap2.htm#r17).

[20] Noel MALCOLM, *Kosovo, A short History*. London 1998. Citováno podle překladu do bosňáčtiny – Noel MALKOLM, *Kosovo, kratka povijest*. Sarajevo 2000, s. 330.

[21] Rexhep ISMAJLI, *The Right to Self-Determination*. In Robert ELSIE (ed.), *Kosovo: In the Heart of the Powder Keg*. New York 1997, s. 203–205.

[22] Vladan JOVANOVIĆ, *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*. Tokovi istorije (Beograd) 2008, č. 1–2 s. 64.

Charváti (4 500), Slovinci, Rusíni, bělogvardějští ruští emigranti a dokonce i banátští Němci.^[23]

V meziválečné Jugoslávii se tedy na Kosovu i přes nejrůznější výše uvedené migrace a kolonizace změnilo etnické složení obyvatelstva pouze nevýrazně: podle údajů z roku 1939 žilo na Kosovu a v Metochii celkově 645 017 obyvatel, z čehož slovanského obyvatelstva, pravděpodobně i muslimského náboženství, mělo být 222 190 (34,4 %). Na neslovanské obyvatelstvo, kam byli kromě Albánců zahrnováni také Turci a Romové (a zřejmě i Vlaši^[24]) připadala cifra 422 827 (65,6 %). Z tohoto počtu, podle pozdějších transpozic, mělo být 394 242 Albánců. Kolonisté z celkového složení kosovského obyvatelstva tvořili zhruba 9 %.^[25] Přijmeme-li, i s výše nastíněnými rezervami, jako výchozí počet kosovských usedlíků v roce 1921 číslo 439 010, pak více než dvoustetisícový přírůstek obyvatelstva za dvacet let, byť s šedesátitisícovou kolonizační masou, sice nesvědčí o demografické explozi, k níž ostatně v té době nedocházelo nikde v Jugoslávii ani v Evropě, ale také ne o masovém vystěhovávání. Každopádně výsledky dvacetileté snahy jugoslávského státu o změnu etnické situace na Kosovu lze označit jako neúspěšné, uvážíme-li, že počet albánského obyvatelstva za celé sledované období, přes emigrace v důsledku odporu vůči jugoslávské státní moci i v důsledku vystěhovávání do Turecka, vzrostl o 113 802 lidí, zatímco počet slovanského obyvatelstva i přes státem podporovanou kolonizaci, pouze o 108 095 osob!

Poválečný demografický vývoj Kosova

Po prvním rozpadu Jugoslávie, způsobeném bleskovým útokem sil Osy v dubnu 1941, se větší část Kosova dostala do italského záboru. Italové pak tuto oblast připojili spolu se západní Makedonií a jihovýchodem Černé Hory k Albánii, kterou obsadili již v roce 1939. Až na malá území, jež připadla do německého a bulharského záboru, tak italská okupační správa sjednotila albánský etnický prostor do jednoho celku, jak o tom snili albánští obrozenci již od 70. let 19. století. Většina albánského obyvatelstva předválečné Jugoslávie tuto situaci přivítala. Není proto divu, že poté, co na podzim roku 1944 oblast osvobodily (z albánského pohledu

[23] Aleksandar PAVLOVIĆ, *Prostorni raspored Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovo i Metohiju u periodu između 1918. i 1941.* Baština (Priština–Leposavić) 2008, sv. 24, s. 232–245.

[24] Vlachs (nebo také Cincary) se rozumí zřejmě původní thrácko-dácko-ilyrské obyvatelstvo, jež bylo v době římské vlády nad Balkánem romanizováno. Žije roztroušeno na celém Balkáně. Vyznává vesměs pravoslaví, hovoří zvláštním románským jazykem s velkými příměsemi toho většinového jazyka, jehož mluvčí převládají v okolí jejich sídel. Vlaši byli ve středověku zejména pastevcí, v novější době tvořili významnou obchodnickou i řemeslnickou elitu balkánských měst. Mnozí vzdělaní příslušníci tohoto etnika se stali i významnými představiteli národního obrození jednotlivých balkánských národů.

[25] P. IMAMI, *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 260.

obsadily) jednotky jugoslávské partyzánské armády a opět ji připojily k obnovené Jugoslávii, v níž moc uchopili vítězni jugoslávští komunisté, část albánského obyvatelstva, podobně jako v roce 1918, povstala proti novému režimu se zbraní v ruce. Povstání sice bylo s velkými oběťmi na obou stranách poraženo, myšlenka na sjednocenou Albánii však zůstala živá po celou dobu trvání komunistické Jugoslávie a nebyla vůči ní imunní ani část kosovsko-albánských komunistických funkcionářů. Snahy o povznesení kosovské autonomní oblasti, vytvořené v rámci Jugoslávie v červenci 1945 jako součást tehdejší Lidové republiky Srbsko, na status samostatné kosovské jugoslávské republiky jakožto předstupně budoucího albánského národního sjednocení pak poznamenaly vývoj tohoto území prakticky po celou druhou polovinu 20. století. Otázky demografické v těchto snahách hrály roli téměř rozhodující.

Z druhé světové války na rozdíl od velké části Jugoslávie, válečnými událostmi mimořádně postižené, Kosovo nevyšlo demograficky oslabeno. Spíše naopak. Albánská literatura obvykle uvádí, že v hranicích Kosova a Metochie zahynulo v bojích či během masakrů a hromadných poprav 28 400 osob, novější srbské údaje hovoří celkově o 25 000 obětech války v oblasti, z nichž mělo být 15 000 Albánců a 10 000 Srbů.^[26] Vzhledem k tomu, že na Kosovu prakticky neexistoval odboj, připadá většina albánských obětí na příslušníky nejrůznějších vojenských uskupení, kteří padli v ústupových bojích na straně německé armády. Velkou část albánských ztrát ale tvoří také masy mladých mužů mobilizovaných po osvobození oblasti na přelomu let 1944 a 1945 do jugoslávské armády, kteří pak byli bez patřičného výcviku v prvních měsících roku 1945 vrženi na fronty na severu Jugoslávie. Jsou-li do těchto čísel započítány i padlí z protikomunistického povstání ovšem není zřejmé. Pokud jde o srbské ztráty, jedná se především o meziválečné kolonisty, kteří byli zmasakrováni v prvních týdnech okupace, v dobách bezvládní, kdy ještě oblast nebyla zcela inkorporována do nové italské správy. Právě kolonisté totiž byli částí albánského obyvatelstva shledáni vinnými za jeho problémy v meziválečné době a stali se tak obětí jejich pomsty. Podle některých zpráv, potvrzovaných i záznamy italských úředníků, mělo být v prvních dnech okupace zavražděno až 10 000 kolonistů.^[27] Tyto zprávy jsou jistě přehnané, nicméně k velkému bezpráví na kolonistech jednoznačně docházelo, ostatně většina z nich byla přinucena se během prvních měsíců po rozpadu Jugoslávie z Kosova vystěhovat, čímž byl etnický obraz oblasti opět změněn. Odhady počtu vystěhovalců, s nimiž se často manipuluje, se pohybují mezi 40 000–100 000 běženců.

[26] N. MALKOLM, *Kosovo*, s. 355.

[27] Většina prací, operujících s tímto číslem vychází ze zprávy Serge KRIZMANA *Massacre of the innocent Serbian population, committed in Yugoslavia by the Axis and its Satellite from April 1941 to August 1941*, zveřejněné v jeho publikaci *Maps of Yugoslavia at War*, Washington, 1943.

Po válce se mimo povražděných kolonistů na Kosovo nevrátilo zhruba 10 300 srbských uprchlíků,^[28] z nichž většina dala přednost mnohonásobně bezpečnějším a také bohatšímu prostředí severní srbské autonomie – Vojvodiny – v níž, resp. v oblastech Banátu a Báčky, byly uvolněny tisíce usedlostí po odsunu půl milionu Němců. Návrat kolonistů byl ale „kompenzován“ tím, že v jižní srbské provincii zůstaly zřejmě desítky tisíc přistěhovalců z chudých horských krajů severní Albánie, kteří do oblasti přišli v souladu s plánem italské okupační správy během druhé světové války. Počet albánských přistěhovalců se ještě o něco zvýšil v letech 1945–1948 prouděním osob přes kosovsko-albánskou hranici. Ta v té době nebyla hlídána, neboť se předpokládalo, že se Albánie postupně začlení do Jugoslávie, resp. do balkánské federace, zamýšlené jugoslávským komunistickým vůdcem Josipem Brozem Titem. Mezi těmito imigranty ovšem nebyli pouze lidé, kteří z Kosova nepocházeli, ale také emigranti z meziválečné Jugoslávie – bývalí kačakové i pozdější političtí uprchlíci, kteří za nové situace mohli na Kosovu zůstat, protože jejich odpor vůči jugoslávskému státu byl novou komunistickou mocí hodnocen jako odpor „nelidovému“ režimu.

Spolehlivé údaje o počtu válečných albánských imigrantů chybí. Statistické údaje ukazují, že od roku 1939 do roku 1948 se počet obyvatel albánské národnosti zvětšil o 104 000 (z 394 242 na 498 242, byť jak ukáže následující sčítání, do tohoto počtu byla zahrnuta i větší část turecké národnosti). Dnes je však velice těžko určitelné, jaké procento z tohoto počtu připadá na přirozenou natalitu a jaké na imigraci. Imigranti v podstatě také mohli nahradit ztráty albánského obyvatelstva způsobené válečnými událostmi – nejen pokud jde o mrtvé ve válečném konfliktu, ale také o emigranty – exponenty fašistického režimu, kterým se podařilo opustit Kosovo před definitivním upevněním komunistické moci. I ty nejstřízlivější odhady srbské historiografie, hovořící o 70 000 albánských dosídlencích,^[29] se při zvážení celkového přírůstku albánského obyvatelstva za válečné období jeví spíše jako přehnané. Přikláníme se tak spíše k názorům našich demografů, kteří hovoří přibližně o 35 000–40 000 albánských kolonistech.^[30] Celkově tedy lze říci, že v porovnání s jinými válkou postiženými oblastmi Jugoslávie, které prodělaly obrovský demografický propad, Kosovo mezi lety 1940–1948 zaznamenalo mírný demografický růst, který ale připadá výhradně na vrub albánské populace!

[28] Rajko DOLEČEK, *Necenzurované obrazy z Kosova a Metochie. Kosovo a Metochie po druhé světové válce*. http://www.ksl.wz.cz/Kosovo_a_Metochie9.htm.

[29] Djordje BOROZAN, *Jugoslavija i Albanija u 20. veku*. In *Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa*. Beograd 1999, s. 208. Zcela nereálné vzhledem k výše uvedenému celkovému přírůstku albánského obyvatelstva za leta 1940–1948 pak jsou údaje, podle nichž se měl počet dosídlenců pohybovat dokonce až mezi 150 000 a 200 000 osob (viz např. D. SEKULOVIĆ aj., *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 11).

[30] M. FŇUKAL – M. ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 43. Při sčítání obyvatelstva z roku 1981 ovšem označilo Albánii jako místo svého narození pouze 1 543 osob. Viz např. H. ISLAMI, *Demografska stvarnost Kosova*, s. 41.

Sčítání obyvatelstva v letech 1948 a 1953

Podle sčítání v roce 1948 žilo na Kosovu 727 820 obyvatel, z toho počtu bylo 498 242 Albánců, 171 911 Srbů, 28 050 Černohorců, k turecké národnosti se hlásilo pouze 1 315 obyvatel, což ale rozhodně nemohl být reálný stav věcí. Část turecké populace se totiž, jak vyplývá z následujícího sčítání, evidentně přihlásila z nějakých důvodů k albánské národnosti, popř. také jako muslimové (v této kategorii obyvatelstva byly zahrnuty ostatní nealbánská muslimská etnika na Kosovu, zejména ovšem slovanští muslimové), jichž tehdy na Kosovu a v Metochii mělo žít 9 679, což ovšem také nemohlo v žádném případě odpovídat skutečnosti. Také mnozí Romové (11 230, ve sčítacích dokumentech označovaní jako Cikáni) se bezesporu, podobně jako slovanští muslimové, mohli identifikovat i se srbským i s albánským obyvatelstvem. Každopádně procentuálně dvě největší kosovské národnosti tvořily 68,4 % a 23,6 % z celkové kosovské populace. Jak dalece bylo toto i následné sčítání v roce 1953 přesné, nelze z dnešního pohledu určit, domníváme se však, že vzhledem k tehdejšímu komunikačním možnostem i k uzavřenosti venkovských albánských rodin nemohlo obsáhnout skutečně všechny obyvatele oblasti.^[31]

O čtyři roky později, při sčítání v roce 1953, se počet kosovských obyvatel zvětšil o 80 000 na 808 141 osob, z nichž bylo 524 559 Albánců, 189 869 Srbů, 31 343 Černohorců a 34 585 Turků, 6 241 muslimů a 21 546 „ostatních“.^[32] Procentuálně přitom poklesl počet albánského obyvatelstva na 64,9 %, srbské obyvatelstvo zůstalo „na svém“, zachovalo si 23,5 % podíl. Vzrůst tureckého obyvatelstva z 0,2 % na 4,3 procent přesně odpovídá snížení procentuálního podílu albánského obyvatelstva a potvrzuje tedy naši domněnku, že se v předcházejícím sčítání Turci identifikovali s albánskou národností.^[33] Důvody, jež je k tomu vedly, mohly být různé, vyloučit se však nedá, jak uvidíme dále, ani nátlak albánských sousedů.

[31] Korekci tohoto prvního sčítání v Jugoslávii, při němž byla zjišťována i národnost obyvatelstva, provedl v roce 1998 francouzský demograf srbského původu Bogoljub KOČOVIĆ, který se proslavil především knihou, v níž korigoval nadnesené počty jugoslávských obětí druhé světové války (*Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*. London 1985, Sarajevo 1990²). Při opravě od deklarovaného počtu kosovských Albánců odečetl 42 000 těch, kteří podle jeho výpočtů měli být slovanskými muslimy, Turky nebo Romy, od celkového počtu Srbů a Černohorců pak odečetl 11 000 těch, kteří s největší pravděpodobností byli slovanskými muslimy nebo Romy. Viz *Etnički i demografski razvoj u Jugoslaviji od 1921. do 1991. godine po svim zvaničnim a u nekim slučajevima i korigovanim popisima*. Paris 1998, s. 346–347. Citováno podle M. FŇUKAL – M. ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 39.

[32] Údaje ze sčítání obyvatelstva 1948 a 1953 viz např. D. SEKULOVIĆ aj., *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 29, 30; Ruža Petrović, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*. In Andrej MITROVIĆ (ed.), *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 186.

[33] I při tomto sčítání prováděl Bogoljub Kočović korekce. Bylo ostatně logické, že zjištěný počet slovanských muslimů nemohl odpovídat skutečnému stavu. Na muslimy a Romy tedy od

Jedenáctiprocentní přírůstek obyvatelstva za pět let je poměrně značný. Vzhledem k tomu, že v té době se již nemohlo jednat o příliv obyvatel z Albánie a proudění na Kosovo ze zbytku Jugoslávie rozhodně nebylo masové, naznačuje přírůstek kosovské demografické trendy, které v dalších desetiletích výrazně ovlivní nejen počet obyvatel v oblasti a jejich etnickou strukturu, ale způsobí také politické a mezietnické problémy.

Násilné poturčování kosovsko-albánského obyvatelstva?

Do doby mezi sčítáním v roce 1953 a dalším sčítáním v roce 1961 spadají demografické změny, které se v pracích zejména albánských demografů a historiků staly výrazným politikem. Jugoslávská společnost byla po válce založena na ideologických základech marxismu-leninismu, původní státní myšlenka o jednotném státu jižních Slovanů se postupně vytrácela. Důležité bylo budování socialismu a komunistický internacionalismus, který se do státní ideologie promítal zdůrazňováním „bratrství a jednoty“ jugoslávských národů a národností.^[34] Jugoslávští komunisté měli po roce 1945 upřímnou snahu začlenit kosovsko-albánskou populaci, která stála ve válce z větší části na pozicích jejich ideologických protivníků, jako rovnoprávné etnikum do budování jugoslávského socialismu. Přitom ovšem vedli tvrdý boj se svými ideologickými nepřáteli, mezi něž se po známé roztržce Tita se Stalinem (rezoluce Informbyra) v roce 1948 přiřadily i všechny státy sovětského bloku včetně Albánie. Kosovo se tak stalo, vzhledem k tomu, že sousední albánský stát patřil k nejzapálenějším vykonavatelům stalinistické politiky, již se nezřekl ani po kritice stalinismu na XX. sjezdu sovětských komunistů v roce 1956, svědkem ideologického zápasu mezi dvěma pojetími budování socialismu. Oblast byla ze sousedství vystavena infiltraci stalinistických myšlenek, na něž začal albánský diktátor Enver Hodža postupně roubovat svérázný albánský komunistický nacionalismus. Jugoslávie se snažila vůči těmto projevům chránit a naopak vyvážit myšlenku svého specifického „samosprávného“ modelu socia-

albánského korpusu odečetl 25 000 a od srbského a černohorského 11 000 osob (M. FŇUKAL – M. ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 39).

[34] Jako „státní národy“ Jugoslávie byly již při druhém zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie 29. listopadu 1943, které je považováno za zrod nové, federalizované Jugoslávie, označeny národy srbský, charvátský, slovinský a nově makedonský a černohorský, později k nim přibyli pod novým národním jménem Muslimové také slovanští muslimové. Národnostním menšinám, jež pozdější ústavy označovaly jako „národnosti“, byla garantována všechna práva. Počínaje ústavou z roku 1963 se ale v jugoslávském zákonodárství začalo striktně zdůrazňovat, že národnosti jsou rovnoprávné s národy. Kosovští Albánci, vzhledem k tomu, že existoval jejich „mateřský stát“, nemohli být uznáni v rámci Jugoslávie jako „národ“. Od 60. let však mezi nimi sílily požadavky po sebeurčení, tedy po uznání za sedmý jugoslávský národ, který by pak měl v rámci jugoslávské federace právo na republiku a ta opět právo na secesi, byť toto právo nebylo ani v poslední jugoslávské ústavě z roku 1974 nijak specifikováno.

lismu do „země orlů“. Kosovská autonomie proto byla v 50. letech sevřena obručí jugoslávské tajné bezpečnosti bojující s „ideologickým nepřítelem“, jenž při svém působení pochopitelně využíval skutečnosti, že oblast byla většinou albánská a že se „diverzanti“ často mohli spoléhat na rodinné či kmenové vazby. Problém při „potírání diverzní činnosti“ spočíval v tom, že přinejmenším dvě třetiny příslušníků státní bezpečnosti na Kosovu byly srbského původu, podobně jako tehdy všemocný druhý muž jugoslávských komunistů Aleksandar Ranković, zakladatel komunistických jugoslávských bezpečnostních složek.^[35]

Tato skutečnost dala po přelomové události historie komunistické Jugoslávie – po tzv. Brionském plénu Ústředního výboru (dále jen ÚV) Svazu komunistů Jugoslávie (dále jen SKJ) v roce 1966^[36] – vzniknout nejruznějším a dodnes často bez velkých výhrad přijímaným dezinterpretacím tehdejší situace. Na plénu se primárně jednalo o střet dvou koncepcí dalšího rozvoje Jugoslávie – unitaristické, reprezentované Aleksandrem Rankovićem, a decentralizační (v podstatě konfederativní), za níž stál vrchní komunistický ideolog, Slovinec Edvard Kardelj. Kopí tohoto střetu se však lámala přes zdrcující kritiku práce bezpečnostních orgánů, které již od roku 1944 ovládal právě Ranković. Některé práce kosovsko-albánských historiků i demografů proto začaly situaci 50. let na Kosovu představovat jako pokračování „velkosrbské politiky“ královské Jugoslávie na Kosovu a hovoří v této souvislosti dokonce o „Rankovićově režimu“.

Jedním z projevů „Rankovićova režimu“ mělo být navázání na předválečné pokusy o přesun muslimského obyvatelstva do Turecka. Po uzavření tzv. Balkánského paktu mezi Jugoslávií, Tureckem a Řeckem v únoru 1953 totiž projevilo Turecko opět zájem přijmout ty jugoslávské občany, kteří o to z národnostních nebo náboženských příčin projeví zájem. Turecko se totiž stále potýkalo s důsledky výměny obyvatelstva s Řeckem v roce 1923, celá jeho rozlehlá území zůstala jen řídky obydlena, zájem mělo i o dosídlení Anatólie, zejména v oblastech s většinovým kurdským obyvatelstvem. Již v témže roce uzavřely jugoslávská a turecká vláda tzv. „džentlmenskou dohodu“, podle níž bylo umožněno emigrovat do Turecka osobám turecké národnosti, přednostně v případě spojování rodin. Tato dohoda byla později rozšířena, zájemci o emigraci ale museli získat příslib tureckého občanství, a teprve s ním mohli oficiálně požádat jugoslávské úřady o vystěhování, které podle zákona o státním občanství měly v takovémto případě emigraci umožnit.

[35] Citlivé funkce státní bezpečnosti i vyšší funkce správní byly v poválečné době doménou výhradně komunistů a těch, kteří se účastnili národně osvobozenického boje. Vzhledem k tomu, že většina kosovských Albánců se těmito předpoklady nemohla prokázat, bylo etnické složení jak komunistických, tak bezpečnostních orgánů na Kosovu „neproporční“ vzhledem k národnostnímu složení autonomie. Tato situace se ale začala již od konce 50. let výrazně měnit ve prospěch albánského etnika.

[36] Více o Brionském plénu viz např. Václav ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, s. 186n.

Ve společensky uvolněné „pobrionské“ atmosféře konce 60. a 70. let se v kosovsko-albánském odborném tisku začaly objevovat informace, že „Rankovićův režim“ přinutil dvě třetiny Albánců (sic!), aby přijali tureckou identitu a chodili do tureckých škol, s tím, že pak mělo během několika následujících let nuceně do Turecka z Kosova emigrovat nejméně 100 000,^[37] podle jiných až 230 000^[38] či 250 000^[39] Albánců, vedených jako etničtí Turci! Existuje i zcela extrémní tvrzení Hajredina Hodžy z prištinské univerzity z roku 1978, podle něhož k tomu roku mělo v Turecku žít „*milion Albánců vystěhovaných mezi lety 1945–1978*“!^[40] Vystěhovačům dokonce neměla být ani umožňována komunikace s jejich blízkými na Kosovu, neboť „*srbo-jugoslávské orgány (sic!) se obávaly, že by pravdivé informování o životě v Turecku zpomalilo průběh vystěhování do chudých a feudálních (sic!) oblastí této země, převážně do pustin Anatólie...*“^[41]

Tato čísla a tyto události ovšem nemohou potvrdit žádné archivní materiály, a to ani výsledky vyšetřovacích komisí po Brionském plénu, které jinak byly ve všech ohledech velmi důkladné a jejich závěry spíše zvýrazňovaly chyby státní bezpečnosti a čísla zveličovaly, než aby se je snažily shodit ze stolu. V oblasti navíc existovalo jen minimum škol s tureckým vyučovacím jazykem, které by rozhodně nebyly schopny absorbovat takové množství žáků. Tvrzení o masovém exodu Albánců tak jsou z největší části založena na propagandistických prohlášeních Hodžova režimu ze sousední Albánie. Např. v propagandistické publikaci vydané Komisí propagandy a agitace ÚV Komunistické strany Albánie píše její autoři o tom, že (na přelomu 40. a 50. let 20. století – pozn. V. Š.) byl milion jugoslávských Albánců nucen „... *změnit své občanství a prohlásit se za Turky*“.^[42] Někteří kosovsko-albáňští demografové dokonce tvrdí, zcela v rozporu s výsledky sčítání obyvatelstva, že kosovští Albánci byli nuceni přihlašovat se k turecké národnosti i během sčítání v letech 1953 a 1961!^[43]

[37] Např. u John R. LAMPE, *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*. Cambridge University Press 2002; Beograd 2004 jako *Jugoslavija kao historija*, s. 232; také Noel MALCOLM, *Kosovo, A short History*. London 1998, s. 322–323.

[38] Hajredin HOXHA, *Kosovo in Albanci v Novi Jugoslaviji*. In *Albanija in Albanci*. Ljubljana 1988, s. 214.

[39] H. ISLAMI, *Demografska stvarnost Kosova*, s. 45.

[40] Hajredin HOXHA, *Uzroci, problemi i posledice migracija stanovništva Kosova i pripadnika albanske nacionalnosti u inostranstvo*. In *I seljeništvu naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb, 1978, str. 258–261. Hodža sice své údaje ve výše uvedené studii z roku 1988 popravil, nicméně i tento jeho druhý odhad je více než co jiného pouze propagandistickým aktem.

[41] H. ISLAMI, *Demografska stvarnost Kosova*, s. 45.

[42] *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*. Beograd 1961, s. 50.

[43] H. ISLAMI, *Demografska stvarnost Kosova*, s. 44.

V poválečné době k vystěhovávání muslimského i albánského obyvatelstva ovšem docházelo. Dohoda o možnosti emigrace tureckého obyvatelstva byla zaměřena přednostně na Makedonii, v níž žila nejpočetnější turecká menšina v Jugoslávii. K vystěhování se mělo v Makedonii hlásit i mnoho z těch, co byli matřikově vedeni jako Albánci. Ti podle některých zpráv měli dokazovat, že jsou Turky, kteří se během bulharské okupace Makedonie za druhé světové války nechávali zapisovat jako Albánci, aby se vyhnuli problémům ze strany okupantů, kteří na Turky tradičně nepohlíželi se sympatiemi.^[44] Turecký konzulát ve Skopji ovšem ve snaze získat pro vystěhovalceví co nejvíce občanů údajně propagoval emigraci i mimo zmiňované kruhy a případy. Emisaři konzulátu měli k vystěhovalceví lákat také obyvatelstvo hraničních okresů s Makedonií, zejména zdůrazňováním faktu, že v Turecku „*nejdou žádná náboženská a národnostní omezení*“. Díky tomu se prý před konzulátem tvořily kilometrové fronty žadatelů příslibu státního občanství z Kosova. Měli mezi nimi být dokonce i členové Svazu komunistů Jugoslávie. Touto situací se musela zabývat jugoslávská federální vláda, jež s cílem zamezit masovému vystěhovalceví, vydala v březnu 1955 nařízení (které později, na počátku roku 1957, opět zmírnila), že se do budoucna do Turecka mohou vystěhovávat pouze žadatelé, kteří aktivně hovoří turecky a turečtinu vykazují jako mateřský jazyk. Přihlížet se mělo i k tomu, jakou národnost deklaroval žadatel před státními orgány v minulosti.^[45] Je tedy v podstatě zřejmé, že k masovému, dokonce násilnému, vystěhovávání obyvatelstva albánské národnosti do Turecka nedocházelo, naopak byla snaha takovýmto migracím zamezit. Na Kosovu jí podle maximalistických odhadů využilo kolem 32 000 obyvatel, zejména příslušníků vzdělanější části městské populace. Při hodnocení tohoto jevu zazněly na stranických fórech informace o tom, že se emigranti rekrutovali „*z řad bývalých agů, begů či zámožných obchodníků, kteří byli nábožensky orientovaní, a domnívali se, že jim Turecko dá více práv než my*“.^[46] Většina vystěhovalců opustila zemi

[44] Rajko VIDAČIĆ, *O korenima separatizma i terorizma na Kosovu*. Beograd 2000, s. 181. K memoárové publikaci Vidačiće, vysokého funkcionáře státní bezpečnosti na Kosovu, nutno pochopitelně, jako ostatně k celé memoáristice, přistupovat obezřetně, tím spíše, že byla sepsána v podstatě proto, aby činnost státní bezpečnosti na Kosovu, tvrdě zpochybněnou Brionským plénem a prakticky až do rozpadu Jugoslávie napadanou, obhajovala. Vidačić však své vzpomínky opírá o archivní prameny, takže některé jeho údaje lze přijímat jako dosti důvěryhodné, tím spíše, že archiv jugoslávské státní bezpečnosti stále není pro badatele zpřístupněn.

[45] *Tamtéž*, s. 182, s odkazem na stenogram ze zasedání vlády Socialistické republiky Srbsko ze dne 31. října 1968.

[46] Zpráva tajemníka okresního výboru z Peče albánského původu na zasedání ÚV Svazu komunistů Srbska (dále jen SKS) v březnu 1966. Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK (Svaz komunistů Srbska–Ústřední výbor), 1966–1968, kart. 28, I. zvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ, VIII. díl, stenografické záznamy ze setkání uskutečněného na ÚV SKS s tajemníky okresních (opštinských) výborů o otázkách mezietnických vztahů, Bělehrad 15. března 1966.

před rokem 1960. Srbský historik zabývajícími se demografickou problematikou V. Jovanović uvádí na základě archivních výzkumů počet všech vystěhovaných muslimů z Jugoslávie mezi lety 1953—1961 na 164 000 osob, s tím např., že 74 % emigrantů z Makedonie v roce 1960 tvořily osoby turecké národnosti (to samozřejmě nevyklučuje Albánce, kteří přijali tureckou identitu, resp. kteří uměli turecky, což se u příslušníků bývalých begovských rodin předpokládalo). O poklesu emigrace po roce 1960 svědčí i oficiální údaj z roku 1970, v němž se z Makedonie do Turecka trvale vysídlilo 180 osob.^[47] Nutno nicméně podotknout, že turecká menšina do Turecka v menších skupinách odcházela prakticky celou dobu trvání socialistické Jugoslávie (a i poté – emigrace Turků z Kosova pokračovala a zesílila zejména po roce 1999), takže jejich počet mezi sčítáními v roce 1953 a 1991 klesl o polovinu. Vystěhovávaní Turků, kteří patřili k tradičnímu a respektovanému obyvatelstvu kosovských měst, a příchod rurálního albánského obyvatelstva na jejich místo, pochopitelně výrazně měnilo jak etnické složení, tak, a to zejména, celkovou společenskou a kulturní situaci kosovských měst a projevovalo se i ve sféře urbanistické.

Na konci tohoto období, v roce 1961, se v Jugoslávii uskutečnilo opět sčítání obyvatelstva. Celkový počet obyvatel kosovské autonomie již dosáhl bezmála jednoho milionu, konkrétně 963 988. Z tohoto počtu se 646 806 osob deklarovalo jako Albánci, 227 016 jako Srbové, 37 588 jako Černohorci, z dalších národností, které jsme doposud uváděli, pak počet osob turecké národnosti činil 25 784, počet slovanských muslimů 8 026 a počet Romů 3 202.^[48] Sčítání opět neposkytuje správný obraz etnického složení oblasti, do očí bijící je zejména úbytek počtu Romů, kteří se evidentně identifikovali buďto s albánským, nebo se srbským etnikem. Také počet muslimů byl nižší než v roce 1948. Mohlo by se zdát, že snížení jejich počtu reflektovalo vystěhovalectví do Turecka, to se ovšem, jak jsme viděli, tohoto etnika prakticky netýkalo. Další sčítání obyvatelstva v roce 1971, při němž se jako muslimové vyjádřilo mnohem více obyvatel, ale ani tak zdaleka ne všichni, ukázalo, že i v roce 1961 většina muslimského obyvatelstva volila identifikaci buďto se srbským, častěji však s albánským obyvatelstvem. Albánský tlak na slovanské muslimské obyvatelstvo se dokonce projevoval i albanizací příjmení některých muslimských rodin, jakkoli ty i nadále používaly svůj mateřský jazyk. Jedině v případě sníženého počtu tureckého obyvatelstva lze úbytek zřejmě jednoznačně přičíst na vrub emigrace.^[49] Celkově se tedy počet albánského obyvatelstva za 7 let

[47] V. JOVANOVIĆ, *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*, s. 65.

[48] Ruža PETROVIĆ, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 186;

[49] Všechny tyto skutečnosti vedly Bogoljuba Kočoviće k tomu, aby provedl korekci i tohoto sčítání. Odečítá přitom z celkového počtu albánského etnika na Romy a slovanské muslimy celých 65 000 obyvatel, kteří se podle něj deklarovali, ať již dobrovolně, ať již pod nátlakem, jako Albánci. Podle jeho výpočtů tedy celkový počet albánského obyvatelstva činil cca 582 000, tedy

zvýšil o více než 122 000. Již samotné toto číslo nepotvrzuje masové vystěhová-
vání kosovských Albánců do Turecka, jakkoli někteří albánští demografové tvrdí,
že úbytek obyvatelstva způsobený vystěhovalectvím byl kompenzován vysokou
mírou natality.^[50] V této periodě ale ještě vzrůstal také počet Srbů a Černo-
horců. Zvýšení počtu srbského a černo-horského etnika ovšem nebylo způsobeno
pouze přirozeným přírůstkem, ale zejména tím, že v roce 1955 byl ke kosovské
autonomii přiřazen okres Leposavić, osídlený výhradně srbským obyvatelstvem.
Existovala také pracovní migrace obyvatelstva z ostatních částí Jugoslávie, ať už
šlo o úředníky státní správy, zdravotnický personál, střední technický kádr aj., na
místa, pro která se na Kosovu nedostávalo náležitě vzdělaných či vyučených osob.
Počet těchto pracovních migrantů byl ale poměrně skromný, nelze jej přesně určit,
v žádném případě se nemůže za období let 1945–1966 jednat o 500 000 osob, jak
bez jakýchkoli pramenných podkladů tvrdí, v rozporu s výsledky sčítání, přední
kosovsko-albánský demograf Hivzi Islami.^[51] Přes určitou pracovní migraci se
ovšem procentuální podíl srbského a černo-horského obyvatelstva na celkovém
etnickém složení obyvatel Kosova nezměnil a zůstal prakticky stejný jako v roce
1953 (tehdy 23,49 %, v roce 1961 23,55 %), zatímco podíl albánského obyvatelstva
se zvýšil z 64,91 % v roce 1953 na 67,07 % v roce 1961.

Demografická revoluce u albánského obyvatelstva

Ve změněných a uvolněných politických poměrech po Brionském plénu na Ko-
sovu již prakticky plně fungoval tzv. etnický proporční klíč, spočívající v tom, že
zastoupení funkcionářů, počínaje nejvyššími orgány státními i komunistickými,
a konče místními výbory na straně jedné, a složení zaměstnaneckého kádru stát-
ních podniků na straně druhé, muselo odrážet národnostní mapu oblasti. Rozho-
dující politické funkce v té době již byly soustředěny plně do rukou albánských
komunistických funkcionářů, ať již zasloužilých odbojářů z druhé světové války,
ať již mladého a univerzitně vzdělaného stranického kádru. V této době, v březnu
roku 1971, se také po deseti letech uskutečnilo další sčítání obyvatelstva. Podle něj
vypadalo etnické složení kosovského obyvatelstva tak, že Albánci tvořili 73,6 %
(916 168 osob), Srbové 18,3 % (228 264), Černo-horci 2,6 % (31 555), Muslimové
2,1 % (26 357), dále mělo v oblasti žít 1,0 % (12 244) Turků, 1,2 % (cca 14 593)
Romů, dalších národností – Charvátů, Makedonců aj., včetně národnostně nevy-
hraněných, bylo v kategorii „ostatní obyvatelstvo“ zůstalo zařazeno 14 512 občanů

60,4 % kosovské populace. Podle M. FŇUKAL – M. ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 39.

[50] H. ISLAMI, *Demografiska stvarnost Kosova*, s. 45.

[51] *Tamtéž.* Hivzi Islami (1946) je profesorem na přírodovědecké fakultě Prištinské univerzity, od roku 2000 člen Kosovské akademie věd a umění, v roce 2010 její místopředseda. Zabývá se zejména demografickými záležitostmi Kosova a Albánců. V 90. letech byl také politicky činný.

(1,2 %).^[52] Při sčítání obyvatelstva tedy bylo na Kosovu registrováno 1 243 693 obyvatel – o 29,1 % více než v roce 1961. V absolutních číslech to představovalo 279 705 obyvatel, z nichž mělo být 96,4 % z celkového přírůstku, tedy 269 563 Albánců.

Výsledky i průběh sčítání však způsobily několik politických skandálů, které měly ohlas v celé Jugoslávii. Postaralo se to zejména 28. zasedání Oblastního výboru (dále jen OV) SKS pro Kosovo v témže roce, při němž došlo k diskusi o výsledcích sčítání. Několik srbských členů OV zde upozorňovalo na možné manipulace a nátlaky během sčítání, na problémy majorizace albánského obyvatelstva a na nedobré národnostní relace v oblasti. Podpořil je také významný představitel Svazu komunistů Jugoslávie a zároveň člen kosovského OV turecké národnosti Kadri Reufi, jenž poukazyval na to, že během sčítání docházelo k nátlaku na turecké obyvatelstvo, aby si zapisovalo albánskou identitu. Kosovské vedení tyto názory odmítlo jako populistické, výsledky pozdějších sčítání však prokázala, že diskutující členové OV měli pravdu. Ostatně vysoký absolutní přírůstek albánského obyvatelstva, při kterém by na všechny ostatní národnosti zbyla necelá čtyři procenta, zpochybnili již tehdy někteří demografové. Tuto tezi zpětně potvrzují i údaje prezentované na zasedání ÚV SKS v říjnu 1969 o tom, že albánské obyvatelstvo se na počtu kosovských obyvatel podílí 67,1 %, srbské pak 23,5 %.^[53] Téměř sedmiprocentní nárůst za o něco více než rok by skutečně asi byl bez manipulací jen stěží možný.

Výsledky sčítání tedy opět potvrdily, že ne všechna etnika na Kosovu se, zřejmě i v důsledku nátlaku, rozhodla otevřeně přiznat svoji identitu. Informace o nátlaku na nealbánské muslimské obyvatelstvo během příprav ke sčítání obyvatelstva měli také na ÚV SKS. Stížnosti sem přicházely zejména v souvislosti s tím, že při tomto sčítání mohlo poprvé v Jugoslávii jednoznačně deklarovat svoji národnost také slovanské muslimské obyvatelstvo. Nově uznaná národnost „Muslim“ byla v Jugoslávii chápána bez náboženských příznaků, jako etnonym slovanského obyvatelstva, které během historického vývoje přijalo islámské náboženství a díky němu také jiné kulturní a společenské vzorce, a nemohlo tedy být identifikováno ani se srbským, ani s charvátským etnikem.

Některé informace z té doby jsou přitom neobyčejně konkrétní. Např. občané z vesnice Gornje Lubinje, rozkládající se na svazích Šar planiny nedaleko Prizrenu, poslali na ÚV SKS leták, v němž jim bylo vyhrožováno, aby si nehráli se svým osudem a zapsali se jako Albánci, neboť by to v opačném případě „mělo vliv na jejich další život“. Během samotného sčítání pak dokonce došlo v ostrově muslimských vesnic v Šar planině k zatčení aktivisty, který na možnost zapsat si národnost „Muslim“ upozorňoval. Tento protiústavní exces vyvolal mezi

[52] D. SEKULOVIĆ aj., *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 13, 32; Ruža PETROVIĆ, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 186.

[53] Pero SIMIĆ, *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohii*. Beograd 2006, ediční pozn. na s. 164.

slovansko-muslimským obyvatelstvem velké pobouření. Na základě stížnosti pak speciální komise prověřovala výsledky sčítání v jiné slovansko-muslimské šarplaninské vesnici Planjane, kde dokonce zjistila, že lidé, kteří se indentifikovali jako Muslimové, byli komisaři do archů přímo zapsáni jako Albánci!^[54] Nakonec tak bylo skutečně 80 % obyvatelstva tohoto slovansko-muslimského ostrůvku zapsáno jako Albánci.^[55]

Možnost svobodného vyjádření muslimské národnosti ostatně zpochybňovala i řada nejvyšších kosovských politiků albánské národnosti, jež některými svými rozhodnutími dokonce k nátlaku na Muslimy přímo přispívala.^[56] Vyplývá to konečně i z jednání kosovské delegace u jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita, který se po skandálu na 28. zasedání kosovského OV o celou věc začal také zajímat. Na Titovu otázku, jak lze vykonávat nátlak např. na Srba, aby se při sčítání vyjádřil jako Albánc, odpověděl nový šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli, že členové OV, jež hovořili o nátlaku, se zaměřují na „*subtilnější věci*“ (doslova takto – pozn. V. Š.), nikoli na Srby, ale na „skupiny“, které ještě nemají diferencované národní vědomí – „*boj se odvíjel kolem muslimů s velkým M, vyjádří-li se Goranci kolem Dragaše jako Turci nebo Muslimové, budou-li Cikáni Romové nebo Albánci, nebo Srbové, nebo Turci...*“.^[57] Z tohoto Bakallioho zlehčujícího vyjádření vyplývá, že albánští členové kosovského vedení na národnostní uvědomování slovanských muslimů pohlíželi s výrazným despektem.

Snahy o manipulace s počtem příslušníků jednotlivých kosovských národností ovšem ve své podstatně etnickou mapu oblasti nijak nezměnily. Ze strany kosovského establishmentu byly vedeny nejspíše s cílem posílit argumenty pro vznik nové sedmé jugoslávské kosovské republiky s albánskými státním národem během tehdejších složitých jednáních o redefinování Jugoslávie, která předcházela vydání ústavy v roce 1974. Co však sčítání velice pregnantně ukázalo, byla skutečnost, že na Kosovu začíná docházet k albánské demografické revoluci. Tuto skutečnost nezpochybňují ani korekce z prakticky recentní doby (v době sčítání pro ně

[54] Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu. Informacije o aktuelnim događajima. VI. díl, Informativna služba CK SKS, Informacija o nekim pojavama u vezi popisa stanovništva na području mesne organizacije SK Sredska Župa, SO Prizren, 24. dubna 1971.

[55] Jednalo se o velké (mnohatisícové) vesnice Gornje a Donje Ljubinje, Grnčare, Jablanica, Novo Selo, Planeja, Pousko a zhruba deset menších obcí.

[56] V této souvislosti ve svých pamětech poznamenává již zmiňovaný Rajko Vidačić případ z Peče, kdy albánští policisté otevřeně přiznali svému nadřízenému srbského původu, který zkoumal příčinu jejich nepřítomnosti na pracovišti, že „byli z nařízení stranického okresního výboru přesvědčovat v Romy v ‚cikánských čtvrtích‘, aby se při sčítání vyjadřovali jako Albánci“. Viz R. VI-DAJIĆ, *O korenima separatizma*, s. 180.

[57] Archiv Josipa Broze Tita Bělehrad, KPR II-2, kart. 69, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s kosovskou delegací 1. července 1971. Citováno podle edice P. SIMIČE *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 161–168.

neexistovala politická vůle), kdy na základě výsledků následujících sčítání z let 1981 a 1991 provedl v roce 1998 zmiňovaný již francouzský demograf srbského původu Bogoljub Kočović propočty, jimiž výsledky sčítání v roce 1971 opravil tak, že z celkového počtu osob, které se deklarovaly jako Albánci (zaokrouhleno na 916 000), odpočítává plných 70 000 těch, kteří s velkou pravděpodobností byli Muslimové, Romové či Turci.^[58]

TABULKA Č. 3. OBYVATELSTVO NA ÚZEMÍ KOSOVA PODLE NÁRODNOSTI V OBDOBÍ 1948–1991 (DLE DAT SČÍTÁNÍ LIDU)

Rok	Celkem	Srbové	Černohorci	Albánci	Turci	Muslimové	Romové	Ostatní
1948	727820	171911	28050	498242	1315 ¹	9679 ¹	11230	7393
1953	808141	189869	31343	524559	34583	6241 ¹	11904	21546
1961	936988	227016	37588	646805	25784	8026 ¹	3202 ¹	15567
1971	1243693	228264	31555	916168	12244	26357	14593	14512
1981	1584441	209492	27028	1226736	12513	58562	34126	14818
*	359346	194190	20365	9091	10445	57758	44307	23190
1991	1956196 ²	194190	20365	1596072 ²	10445	66189 ²	45745 ²	23190
2011	1733872 ³							

*Skutečně sečtené obyvatelstvo v roce 1991 (Albánci a menší část romského a muslimského etnika sčítání bojkotovali).

1 Výrazně nevěrohodné výsledky. Obyvatelstvo při sčítání z různých důvodů nepřiznalo svou pravou identitu.

2 Odhad srbského statistického úřadu.

3 Bez srbského obyvatelstva žijícího na severu Kosova a při částečném bojkotu slovanské muslimské, turecké a romské populace. Etnické složení dosud nezveřejněno.

Zdroje: Ruža PETROVIĆ, Demografске osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike. In Andrej MITROVIĆ (ed.), Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 186; Dragoljub SEKULOVIĆ aj., Demografске karakteristike stanovništva Kosova i Metohije. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 29–34; Enti i Statistikës së Kosovës, Ndryshimet demografike të popullsisë së Kosovës në periudhën 1948–2006. Institucionet e Përkohshme Vetëqeverisëse – Qeveria e Kosovës Ministria e Shërbimeve Publike, Prishtinë 2008, s. 7; Enti i Statistikës së Kosovës, Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011. Rezultatet paraprake – Qershor 2011. <http://esk.rksgov.net/rekos2011>.

TABULKA Č. 4. ORIENTAČNÍ PRŮMĚRNÉ ROČNÍ PŘÍRŮSTKY OBYVATELSTVA KOSOVA PODLE DAT SČÍTÁNÍ (DLE NÁRODNOSTI) NA 1000 OBYVATEL

	1948–1953	1953–1961	1961–1971	1971–1981	1948–1991
Obyvatelstvo celkem	3,95	3,49	5,34	4,57	4,45
Srbové	3,75	4,21	0,10	-1,59	1,14
Černohorci	4,19	4,28	-3,30	-3,03	-0,24
Albánci	1,94	4,91	6,59	5,52	5,15

Výpočet srvn. poznámku u tab. 2.

[58] Podle M. FŇUKAL – M. ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 39.

To, že na Kosovu probíhá u albánské populace demografická revoluce, jednoznačně potvrdilo poslední relevantní sčítání, které se uskutečnilo v roce 1981. Tehdy v autonomii zaregistrovali 1 584 441 osob, z tohoto počtu pak, z výrazných kosovských národností, bylo 1 226 736 Albánců (77,4 %), 209 492 Srbů (13,2 %), 27 028 Černohorců (1,7 %), 12 513 Turků (0,8 %), 58 562 Muslimů (3,7 %) a 34 126 Romů (2,2 %), ostatní národnosti a národnostně nevyhranění občané tvořili dohromady 1 % (15 977) kosovské populace.^[59] Počet albánského obyvatelstva se tedy za deset let oproti roku 1971 zvýšil v absolutních číslech o 310 568 osob, zatímco počet Srbů a Černohorců poklesl v prvním případě o 18 767 osob (v celkovém podílu na etnickém složení obyvatelstva o 5,2 %), v druhém o 4 680 osob (0,8 %). Počet Turků zůstal prakticky stejný. Výrazně však stouply počty osob hlásící se k muslimské a romské národnosti (o 35 591, resp. 29 841 osob), což svědčí o zvyšujícím se národním uvědomování těchto etnik, poněvadž z politického hlediska se na Kosovu nestalo nic, co by mohlo asimilační tlak albánského etnika na nealbánská muslimská etnika zmírnit.^[60] Poměrně výrazné snížení počtu srbského etnika naopak nelze vysvětlit pouze snižováním přirozeného přírůstku, ale také migracemi z Kosova, k nimž začalo v desetiletí mezi oběma sčítáními poměrně intenzivně docházet.

Následující sčítání roku 1991 pobíhalo v atmosféře rozpadu Jugoslávie a v období po zrušení kosovské autonomie. K němu došlo po vypjatých událostech tzv. antibyrokratické revoluce vedené Slobodanem Miloševićem, jež směřovala především a právě k omezení pravomocí srbských autonomií, aby tak „Srbsko ze tří částí bylo opět jednotné“, jak zaznívala hesla na nacionalistických demonstracích „revoluci“ provázejících.^[61] V důsledku tohoto nedemokratického kroku se albánské etnikum rozhodlo k bojkotu srbských státních institucí a také sčítání prakticky jako jeden muž odmítlo, k bojkotu se, možná i v důsledku albánského nátlaku, připojila i menší část muslimského a romského obyvatelstva. Věrohodné výsledky tak sčítání poskytlo pouze pro obyvatelstvo srbské (194 190 osob), černohorské (20 365) a turecké (10 445) národnosti. Na sčítání reflektovalo jen 9 091 loyálních Albánců!, muslimské etnikum reagovalo víceméně většinou (57 758),

[59] D. SEKULOVIĆ aj., *Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 13, 33; R. PETROVIĆ, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 186.

[60] I přesto ale stále evidentně docházelo k nežádoucím posunům v etnické mapě Kosova. Bogoljub Kočović proto ve své publikaci z roku 1998 naposledy přistupuje ke korekcím a od celkového počtu albánského obyvatelstva odpočítává ještě 49 000 osob, zejména romské a muslimské národnosti, které se na základě jeho demografických srovnání a výpočtů z nějakých důvodů přihlásili k albánské národnosti. Podle M. FŇUKAL – M. ŠRUBAŘ, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 39.

[61] O tom více např. Václav ŠTĚPÁNEK, *Zrušení Kosovské autonomie: Zásadní mezník na cestě k nezávislosti Kosova*. Slované historické studie 32 (2007), s. 351–361; TÝŽ, *Antibyrokratická revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. In Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 52, 2006, s. 189–223.

podobně jako obyvatelstvo romské (44 307). Celkově tedy bylo na Kosovu sečteno 359 346 osob. Později se srbský statistický úřad na základě demografických tendencí známých z minulosti a s přihlédnutím k vitálním procesům albánského obyvatelstva pokusil o kvalifikovaný odhad, podle něhož mělo na Kosovu žít 1 956 196 osob, z nichž Albánci měli tvořit korpus o 1 596 072 osobách (81,6 % kosovské populace). Celkový počet občanů muslimské národnosti úřad odhadl na 66 189 (3,4 %) a romské na 45 745 (2,4 %). Podle těchto čísel se tak srbské obyvatelstvo podílelo na etnickém složení oblasti 9,9 %, černohorské 1 % a podíl tureckého etnika již klesl na 0,5 %!^[62] Výsledky tohoto posledního sčítání na Kosovu v rámci tehdy ještě existující Jugoslávie tedy jen potvrzují trendy, patrné ze sčítání před deseti lety. Albánské etnikum se nadále rozrůstalo, tentokrát za deset let o dalších 368 648 osob (byť toto číslo jdoucí až do jednotek je vzhledem k albánskému bojkotu značně hypotetické), počet Srbů, Černohorců i Turků nadále klesal (o 15 307, 6 663 a 2 068 osob).

Důsledky demografické revoluce u albánského obyvatelstva Kosova

Všechny jevy, vyplývající ze srovnání výsledků sčítání mezi lety 1948–1991 vyžadují pochopitelně širší objasnění.

Zvyšování přirozeného přírůstku a „mládnutí“ kosovské společnosti

Sledujeme-li demografický vývoj obyvatelstva Jugoslávie, lze i přes nejrůznější výhrady ke sčítání obyvatelstva v meziválečné Jugoslávii poměrně jednoznačně říci, že mezi lety 1921 a 1981 se počet obyvatelstva Jugoslávie zvětšil z 12,4 milionů na 22,3 miliony, obyvatelstvo samotné Srbské republiky s oběma jejími autonomními oblastmi pak vzrostlo ze 4,8 milionů na 9,2 milionů. V obou případech tedy došlo za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami, které se ale, jak jsme objasnili výše, naší zájmové oblasti příliš nedotkly) k o něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (mezi lety 1921–1953, zaokrouhleno, ze 432 000 na 816 000, podruhé za necelých 30 let (mezi lety 1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Počet obyvatelstva se za tuto dobu v užším Srbsku zvětšil pouze o 76 %, na Kosovu o celých 267 %.^[63]

[62] D. SEKULOVIĆ aj., *Demografске karakteristike stanovništva Kosova i Metohije*, s. 34. *Také Enti i Statistikës së Kosovës, Ndryshimet demografike të popullsisë së Kosovës në periudhën 1948–2006*. Institucionet e Përkohshme Vetëqeverisë – Qeveria e Kosovës Ministria e Shërbimeve Publike, Prishtinë 2008, s. 7. Dostupné na http://esk.rks-gov.net/index.php/publikimet/doc_details/575-ndryshimet-demografike-te-popullsisë-se-kosoves-ne-periudhen-1948-2006.

[63] *Demografiska statistika 1987*. Beograd 1988. Ruža PETROVIĆ, *Demografске osobenosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 174.

Příčina takovéhoho explozivního růstu počtu obyvatel je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování, neboť migrační faktory jsme již výše vyloučili. Natalita kosovského albánského obyvatelstva byla v druhé půli 20. století nejvyšší v celé Evropě. V roce 1950 činil přirozený přírůstek na Kosovu 22 tisíc osob, v roce 1985 to bylo již 49 tisíc. Nejvyšší přirozený přírůstek 4,4 % na 1 000 obyvatel byl zaznamenán v roce 1954, od té doby sice následuje jeho pád, způsobený poklesem úrovně porodnosti, nicméně velice povlnný. V šedesátých letech činila hrubá míra porodnosti přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, v roce 1979 to bylo 26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6 (více viz tabulka 5). Pro druhou polovinu 80. let a 90. léta je již charakteristické další snižování úrovně natality, nicméně stále ještě byla zdaleka nejvyšší na celém území Jugoslávie i Srbska.^[64] Vzestup počtu kosovských Albánců tedy byl především důsledkem mimořádně vysoké úrovně porodnosti a zároveň stálého snižování hrubé míry úmrtnosti, zatímco srbské obyvatelstvo ve stejné době již stárlo a v důsledku toho vykazovalo i mírné zvětšování hrubé míry úmrtnosti a snižování podílu mládeže ve společnosti. Na jednoho zemřelého tak v Srbsku v roce 1990 připadal 1,12 novorozence, zatímco na Kosovu u kosovských Albánců se tehdy odhadovalo 6,72 narozených na jednoho zemřelého!^[65]

TABULKA Č. 5. PORODNOST, ÚMRTNOST A PŘIROZENÝ PŘÍRŮSTEK OBYVATELSTVA NA KOSOVU V LETECH 1950–1985

Rok	Počet			Na 1000 obyvatel		
	narozených	zemřelých	př. přírůstek	narození	zemřelí	př. přírůstek
1950	35222	12991	22231	46,1	17,0	29,1
1955	36736	15292	21444	43,6	18,2	25,4
1960	41631	13365	28266	44,1	14,2	29,9
1965	43569	11767	31502	40,5	10,9	29,6
1970	44496	10829	33667	36,5	8,9	27,6
1975	49310	10018	39292	35,1	7,1	28,0
1980	53147	8909	44238	34,2	5,7	28,5
1985	53925	11826	42099	30,6	6,7	23,9

Zdroj: Demografická statistika 1985. Beograd 1988. Podle Ruža PETROVIĆ – Marina BLAGOJEVIĆ, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohie. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine*. Beograd 1989, s. 80.

Pozoruhodné přitom je, že takto velký přírůstek nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením. Po poválečném explozivním růstu jak v Albánii, tak

[64] Snežana MILIVOJEVIĆ, *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*. Baština (Priština–Leposavić) 17 (2004), s. 209.

[65] S. BOGOSLAVLJEVIĆ, *Statistička slika srpsko-albanskih odnosa*, s. 20.

v Černé Hoře či jižním Srbsku začala v 70. letech v těchto oblastech natalita albánského obyvatelstva opadávat –v albánských okresech jižního Srbska činila 22,2 ‰, v Albánii 25 ‰, zatímco na Kosovu stále 33,9 ‰.^[66]

Albánští demografové tyto jevy hodnotí jako projev „vitální populace s rychlejším demografickým růstem“,^[67] jejímž charakteristickým znakem je nízká věková struktura. V kosovsko-albánské populaci skutečně zaujímalo stále větší procento ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1961 přes 50 % kosovského obyvatelstva nemělo více než 20 let.^[68] V roce 1978 již ale bylo na Kosovu 61 % albánského obyvatelstva mladší 25 let,^[69] v roce 1981 tvořila mládež do 20 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 27,6 % populace bylo mezi 20–39 lety, 13,9 % mezi 40–59 lety a jen 7,4 % nad 60 let. Dohromady tedy 78,7 % kosovského albánského obyvatelstva nemělo více než 39 let (více viz tabulka 6)! V roce 1991 se věková struktura kosovských Albánců mírně změnila, ubyl podíl mladých do 19 let (48,3 %), nepatrně se zvýšil podíl následujících věkových skupin (30 % mezi 20–39 lety a 14,7 % mezi 40–59 lety), podíl lidí nad 60 let se ale snížil až na 7 ‰.^[70]

TABULKA Č. 6. OBYVATELSTVO KOSOVA PODLE VĚKOVÝCH SKUPIN (DLE DAT SČÍTÁNÍ 1949–1981)

Rok sčítání	Počet obyvatel	Věkové skupiny / podíl věkových skupin v %							
		0–19	%	20–39	%	40–59	%	60 a více	%
1948	727820	378654	52,0	176567	24,3	116827	16,0	55767	7,7
1953	808141	414400	50,8	210353	25,8	128853	15,8	62270	7,6
1961	936988	493593	51,1	265592	27,6	133585	13,9	70389	7,4
1971	1243693	656925	52,8	326176	26,2	162430	13,1	87984	7,1
1981	1584441	828271	52,6	419799	26,5	229594	14,5	101729	6,4

Zdroj: Ruža PETROVIĆ, *Demografске osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*. In Andrej MITROVIĆ (ed.), *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 183.

[66] Branislav KRSTIĆ, *Kosovo pred sudom istorije*. Beograd 2000, s. 92–93.

[67] H. ISLAMI, *Demografска stvarnost Kosova*, s. 32.

[68] Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni, II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. Text Ivana STAMBOLIĆE *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*. Referát na 82. zasedání Predsednictva ÚV SKS 14. září 1981. In Informativni bilten 7/1981, s. 22 (dále jen I. STAMBOLIĆ, *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*).

[69] *Tamtéž*.

[70] *Demografска statistika 1993*. Citováno podle, S. MILIVOJEVIĆ, *Posledice zakasnele demografске tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 230.

Úměrně se zvyšujícím se počtem kosovsko-albánského obyvatelstva se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 to bylo 11,1 % a při sčítání v roce 1981 již 17 %. Albánské obyvatelstvo mezi sčítáními v roce 1953 a 1981 vykazovalo přírůstek obyvatelstva 32 % za deset let, zatímco srbské 6 %. Demografové spočítali, pochopitelně hypoteticky, že za předpokladu nezměněných přírůstků obyvatelstva by celá jugoslávská srbská populace potřebovala více než sto let, než by se její počet zdvojnásobil, zatímco kosovští Albánci pouhých 25 let. Počet Srbů a Albánců v Jugoslávii by se tak vyrovnal mezi lety 2050 a 2060.^[71] Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 miliónů, ale 50 miliónů obyvatel.

Přelidnění oblasti a demografické tlaky. Srbské migrace z Kosova

Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 osob na km²),^[72] na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejdřidčeji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km² a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.^[73]

Od 60. let 20. století byla na Kosovu patrná tendence snižování absolutního počtu srbského a černohorského obyvatelstva, která, jak jsme uvedli výše, byla výsledkem především migrace z Kosova. Tyto migrace bývají ze srbské strany vysvětlovány zejména demografickým tlakem albánského obyvatelstva, k němuž v důsledku neustálého zvyšování albánské populace začalo docházet. Albánští demografové naopak takovéto tlaky naprosto vylučují a dokazují, že se srbské obyvatelstvo stěhovalo za lepšími ekonomickými podmínkami do Srbska a Vojvodiny. Domníváme se, že intenzivní vystěhovávání srbského etnika z Kosova bylo způsobeno kombinací obou zmíněných faktorů, s tím ovšem, že masové vystěhovávání starousedlého zemědělského obyvatelstva nelze při jeho konzervativnosti vysvětlit jinak než v důsledku nátlaku albánských sousedů (počet migrantů v desetiletí 1971–1981 uvádí tabulka č. 7). Tyto pohyby začaly v 80. letech způsobovat politické turbulence a vzrůst nacionalistických tenzí na obou stranách, které nakonec vyústily do známých událostí 90. let, jejichž popis ovšem není předmětem naší studie.

[71] Srdjan BOGOSAVLJEVIĆ, *Statistička slika srpsko-albanskih odnosa*. In Dušan JANJIĆ – Škeljzen MALIĆI (edd.), *Sukob ili dijalog. Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana*. Subotica 1994, s. 19.

[72] Branko HORVAT, *Kosovsko pitanje*. Zagreb 1988 s. 130.

[73] R. PETROVIĆ, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 176.

TABULKA Č. 7. MIGRACE Z KOSOVA V DESETILETÍ 1971–1981 PODLE NÁRODNOSTÍ

Podíl z celkového počtu obyvatel	Celkem	Albánci	Srbové	Černohorci	Muslimové	Romové
-3,44%	-54487	341	-39177	-7021	-1263	-2037

Zdroj: Podle Dušan BREZNIK, *Stanovništvo Jugoslavije*. Titograd 1991, s. 144.

V důsledku tohoto tlaku se také měnil etnický obraz kosovské sídelní struktury. V roce 1971 bylo ještě 54,4 % vesnic v oblasti multietnických.^[74] Ani v roce 1981 ještě nebyl ani jeden z 22 okresů na Kosovu etnicky zcela čist, nicméně v deseti okresech žilo více než čtyři pětiny Albánců, jeden (Dragaš) byl smíšený albánsko-muslimský, jeden byl výrazně srbský (Leposavić). Ostatní okresy sice byly převážně albánské, ale stále ještě s viditelným procentem srbského obyvatelstva.^[75] Na lokální úrovni se ovšem výrazně zvyšoval počet čistě albánských vesnic a tak již koncem 80. let v 93 % obcí dominovalo pouze jedno etnikum. Obecnou tendencí bylo soustřeďování slovanského obyvatelstva do menšího množství obcí, v nichž mělo absolutní většinou, a naopak pohyb albánského obyvatelstva směrem k obcím s malým počtem srbského, resp. nealbánského obyvatelstva, odkud se pak očekávalo jeho brzké vysídlení.^[76] Multietnický charakter oblasti se tak postupně stával minulostí.

Albánské migrace

Z demografického hlediska by takového populačního zatížení oblasti nutně muselo vést k emigračním procesům i nejpočetnějšího kosovského etnika. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však příliš nedocházelo, přestože různé analýzy a návrhy na zrychlení ekonomického růstu Kosova uvažovaly o „*podporování relativně trvalých a významnějších migračních pohybů obyvatelstva v rámci Jugoslávie*“.^[77] Nelze samozřejmě říci, že by albánské obyvatelstvo vůbec nemigrovalo, činilo-li ale tak, pak většinou pouze do zahraničí, kde albánští muži pracovali jako nekvalifikovaní gastarbeiteři. Podle některých zpráv v rámci Jugoslávie mimo Kosovo nepracovalo ve státních podnicích více než 8 000 kosovských Albánců. Po roce 1981, poznamenaném na Kosovu krvavě potlačenými albánskými demon-

[74] *Demonstracije 1968. i zahtevi za republiku*. Glas javnosti (Beograd) 12. března 2007, feljton.

[75] S. BOGOSAVLJEVIĆ, *Statistička slika srpsko-albanskih odnosa*, s. 18.

[76] Ruža PETROVIĆ – Marina BLAGOJEVIĆ, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohie. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine*. Beograd 1989, s. 160n.

[77] Archiv Srbska Beograd, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. Text *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In Informativni bilten 8/1974, s. 31.

stracemi, které byly jak projevem sociálním, tak nacionalistickým a etatistickým (opět se ozývaly zejména hesla požadující albánské sebeurčení a vytvoření kosovské republiky), docházelo také k politické emigraci z Kosova. Nic z toho však nepředstavovalo demografické pohyby, které by nějak výrazně ovlivnily početní stav kosovsko-albánské populace. Počet těchto migrantů dokonce dodnes nikdo ani neodhadl!

Ve stejné době ovšem docházelo i k migracím na Kosovo, které úbytek pracovních či politických emigrantů nahrazovaly, ba i překonávaly. Od roku 1969 totiž na Kosovo fungovala univerzita s albánským vyučovacím jazykem, která se velice překotně a neplánovitě rozrůstala a v 80. letech již byla třetí největší univerzitou v Jugoslávii s více než 50 000 posluchači! Za vysokoškolským vzděláním v albánštině totiž do autonomie proudili i mladí Albánci ze sousední Makedonie, Černé Hory a jižního Srbska, kde takováto možnost neexistovala. Mnozí z nich pak v oblasti po studiích také zůstali. Hivzi Islami odhadoval, že od roku 1966 do poloviny 90. let na Kosovo takto trvale emigrovalo zhruba 45 000 jugoslávských Albánců, kteří v autonomii posílili albánský národní korpus.^[78]

K větším emigračním procesům z Kosova začalo docházet až v 90. letech 20. století, v období nejprve ghándíovského, později i násilného albánského odporu vůči srbskému státu, kdy již nebyly podchyceny žádnými sčítacími mechanismy. K masovým emigracím evidentně docházelo také po roce 2000, kdy se Kosovo dostalo do správy OSN. V polovině 90. let odhaduje H. Islami počet Albánců, kteří z Kosova emigrovali převážně do západní Evropy, na 400 000.^[79] K emigracím tehdy docházelo především černými kanály, neboť od roku 1992 byly na tehdejší Svazovou republiku Jugoslávii a tím i na Kosovo uvrženy sankce OSN a také vízová povinnost všech západoevropských zemí.

Výsledky posledního sčítání na Kosovu v roce 2011 odhady kosovského demografa potvrdily, ba předčily. Vzhledem k tomu, že se na Kosovu třicet let žádné sčítání neuskutečnilo, pohybovaly se nejrůznější odhady kosovské správy OSN (UNMIK), které braly v úvahu vzorce předcházejícího demografického vývoje albánského obyvatelstva, mezi 2 200 000 a 2 400 000 obyvatel, z nichž přes 88 % mělo být Albánců. Počítalo se přitom s tím, že v oblasti zůstalo 110 000 Srbů a Černohorců, kolem 55 000 Muslimů a blíže nespecifikovaný počet Turků, Romové byli z Kosova z větší části vypuzeni.^[80] Kosovská vláda v roce 2009 tvrdila,

[78] H. ISLAMI, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 45.

[79] *Tamtéž*, s. 48.

[80] Mile Zukić na základě údajů získaných z dokumentů OBSE mapujících situaci jednotlivých kosovských okresů v roce 2006 dochází k závěru, že v oblasti žije 2 625 988 obyvatel, z nichž by mělo být 2 381 828 Albánců, 132 645 Srbů a Černohorců, 33 676 (sic!) Romů, 50 916 Bosňáků, Muslimů a Goranů a kolem 10 000 Turků! Viz Mile ZUKIĆ, *Dejavniki konfliktnosti: Primer Kosova*. Diplomová práce 2009. Vedoucí práce prof. dr. Milan Bufon. Univerziteteta na Primorskem. Fakulteta za humanistične študije Koper, s. 70.

že na Kosovu žije 2 236 000 obyvatel.^[81] Nicméně podle stále ještě neoficiálních výsledků sčítání, které navíc hovoří pouze o celkovém počtu obyvatelstva a nikoli také o jeho etnické struktuře, žilo na Kosovu bez jeho severních etnicky kompaktně srbských okresů, které sčítání bojktovaly, 1 733 872 obyvatel!^[82] Toto číslo je, s připočtením odhadnutého počtu těch, kteří se sčítání neúčastnili, prakticky stejné, jako v roce 1991. Výsledky tohoto sčítání tedy spíše naznačují skutečnost, že Kosovo již překonalo svoji autarkickou a rurálně patriarchální fázi a z oblasti, která pro přesídlenost své obyvatelstvo nemohla uživit již v 80. letech, konečně začala výrazná migrace.^[83]

Problém nezaměstnanosti

V době, která je předmětem zájmu této studie, docházelo v důsledku demografické revoluce na Kosovu k hromadění velkých a těžko řešitelných ekonomických problémů. Bez pracovních migrací totiž nebylo Kosovo schopno ekonomicky saturovat mimořádně početné ročníky mladých lidí, každoročně dorůstající do věku ekonomické zralosti. Nad celou autonomií se tak jako děsivý stín začala vznášet hrozba nezaměstnanosti, jakkoli do oblasti ročně proudily miliardové dotace jak z jugoslávských fondů pro nerozvinuté oblasti, tak také z mateřského Srbska. Výroba se sice díky dotacím v absolutním smyslu slova zvyšovala, Kosovo však stále mělo nejmenší hrubý domácí produkt na hlavu v celé tehdejší Jugoslávii, neboť při takovémto demografickém trendu bylo pochopitelně velmi těžké zvýšit příjem na jednoho obyvatele.^[84]

V roce 1980 registrovaly kosovské úřady práce 67 000 nezaměstnaných, v roce 1981 již přes 70 000. Přítomnost univerzity s albánským vyučovacím jazykem a desítek středních škol nejrůznějších směrů, které byly po roce 1945 na Kosovu vybudovány, navíc způsobila, že namísto nekvalifikované pracovní síly se od

[81] <http://www.slobodanjovanovic.org/2011/06/27/zoran-vlaskovic-na-kosovu-i-metohiji-tek-1800000-stanovnika/>

[82] *Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011. Rezultatet para-prake – Qershor 2011.* <http://esk.rksgov.net/rekos2011/repository/docs/REKOS%20LEAFLET%20ALB%20FINAL.pdf>.

[83] Není samozřejmě divu, že mnozí kosovští demografové výsledky sčítání opět zpochybňují, přestože sčítání tentokrát probíhalo v režii samotné kosovské vlády za pomoci mezinárodních organizací. Např. kosovská demografka Mimoza Dušiová sčítání považuje za nepřesné nejen proto, že nezahrnulo obyvatelstvo severní, srbské části Kosova, ale i z toho důvodu, že do něj nebyli zahrnuti občané Kosova žijící mimo hranice země. Na Kosovu se podle ní již desítky let průměrně ročně rodí 30 000 dětí a umírá mezi 2 000–3 000 obyvatel, takže by po 30 letech od posledního sčítání mělo v oblasti žít o milion lidí více! Viz *Preliminarni rezultat: Na Kosovu živi 1,7 milion stanovnika.* http://www.slobodnaevropa.org/content/kosovo_popis_stanovnistva/24250365.html.

[84] B. HORVAT, *Kosovsko pitanje*, s. 97–99.

poloviny 70. let mezi nezaměstnanými stále častěji objevovali také kvalifikovaní dělníci a osoby se středoškolským i vysokoškolským vzděláním.^[85] Počet kosovských nezaměstnaných byl ale nejspíš vždy podhodnocen, protože nezachycoval ty, kteří jako „přespočetní“ pracovali v rodinných zemědělských hospodářstvích, jejichž efektivita pak díky tomu byla ještě nižší.

Analýzy z roku 1981 předpokládaly, že při využití všech dostupných zdrojů by na Kosovu bylo možno do roku 1985 nově zaměstnat maximálně 58 000 lidí, dalších 10 000 pak v jiných republikách a ve Vojvodině, což by ovšem počet nezaměstnaných v autonomii nijak nesnížilo: v důsledku demografických trendů by stále zůstávalo nezaměstnaných více než 70 000 osob v aktivním věku. Vytváření nových pracovních míst prostě probíhalo pomaleji než dorůstání mladého, ekonomicky aktivního obyvatelstva. Tehdejší předseda srbské vlády Ivan Stambolić v této souvislosti zdůrazňoval, že nelze donekonečna zvětšovat prostředky vkládané do kosovského hospodářství, jednak proto, že již prakticky není kde brát, jednak proto, že by stejně nedokázaly reagovat na takovou demografickou explozi, k níž na Kosovu dochází. Jugoslávští marxističtí ekonomové a sociologové si byli vědomi toho, že i lepší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská, by jen stěží dokázaly v tak zaostalém prostředí plněm neuvěřitelných sociálních protikladů a anachronismů natolik zvýšit ekonomický potenciál, aby stačil progresivnímu demografickému růstu. Ekonomické páky a stimuly, prosazované marxistickou politickou ekonomikou, nemohly východisko z této situace poskytnout.

Aktivní populační politika?

V souvislosti se všemi těmito problémy proto zaznívaly v nejrůznějších analýzách jugoslávských komunistů slova o potřebě motivace obyvatelstva ke snižování porodnosti, hovořilo se o nutnosti „*humanizovat reprodukci a zvyšování počtu obyvatel*“ a uvést je do „*souladu s materiálním růstem a rozvojem ekonomiky oblasti*“. I. Stambolić přímo navrhol vést „*aktivní populační politiku*“.^[86] Jak by se ale takováto politika měla vést, to do konce jugoslávských dní nikdo specifikovat nedokázal. Tím spíše, že šlo o velmi citlivou otázku, obestřenou etatisticko-nationalistickým tabu.^[87]

[85] Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 164, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1981, č. 1–10, text Živorada MIŠIĆE *Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji*. In Informativni bilten 10, 1981, s. 20. Referát přednesený na společném zasedání předsednictva ÚV SKS a Předsednictva Socialistické republiky Srbska 16. listopadu 1981.

[86] I. STAMBOLIĆ, *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 29.

[87] Sousední Makedonie se potýkala s podobnými trendy v tamní albánské populaci. Celá situace vedla k tomu, že se makedonské komunistické vedení začalo ve vztahu k albánské menšině uchylovat až k neomalthusiánským postupům. Bylo to možné zejména proto, že albánská komunita

Albánští demografové jsou naopak v této souvislosti téměř jednotní v názoru, že proklamované cíle plánování a omezování porodnosti nebyly vedeny snahou o humanizaci vztahů mezi pohlavími a péčí o stabilizaci ekonomických poměrů v oblasti. Podle nich za nimi měla stát albanofobie politických představitelů, resp. strach z etnika, jež nemá slovanské kořeny a je tak nebezpečné pro jugoslávskou jednotu. Typické je v tomto smyslu tvrzení Hivziho Islamiho, který v jedné ze svých prací dokonce píše, že se vitální kosovsko-albánská společnost stala počátkem 80. let „*pro politické, státní i vědecké kruhy bývalé Jugoslávie – a především Srbska – znepokojujícím činitelem*“, s tím, že politické diskuse o demografických problémech kosovských Albánců nebyly vedeny kvůli zlepšení kvality porodů, reprodukce a života, humanizace vztahů mezi pohlavími a ochrany zdraví žen, nýbrž kvůli neodůvodněnému strachu z Albánců, resp., jejich nejihoslovanského a neslovanského původu. Albanofobie měla podle Islamiho vyplývat z obav, že Albánci „*obsadí... jugoslávské území a tak ohrozí demografickou, politickou, ekonomickou a národní prosperitu jižních Slovanů a že, prostřednictvím demografického faktoru a secesionistického hnutí, vytvoří Velkou Albánii a vyvolají mezietnické konflikty*“. Díky tomu se měl přistup k demografické explozi albánského obyvatelstva Kosova změnit v nevídanou kampaň proti albánskému národu v Jugoslávii, s „*jasným šovinisticko-rasistickým pozadím, v němž se hlavním cílem útoku stala albánská porodnost*“. Islami dokonce takovéto údajné myšlení tehdejší politické reprezentace nazývá genocidním modelem...^[88]

Komunistickým politikům Islami i další ovšem vytýkali něco, co se vymykalo technokratickému komunistickému myšlení tehdejší doby. Otázka jihoslovanské jednoty již v té době dávno nebyla na pořadu dne. Názory, jež Islami a další podsouvali komunistickým politikům, byly typické pro srbské národovecké myšlení, a do vysoké politiky pronikly teprve s příchodem Slobodana Miloševiče. Ale ani tehdy, podobně jako v celém dosavadním jugoslávském vývoji, k žádným státně restriktivním neomalthusiánským opatřením směřujícím k regulaci porodnosti nedošlo.

zde neměla natolik silný komunistický kádr jak na Kosovu, jehož funkcionáři v 80. letech zastávali i nejvyšší jugoslávské státní funkce včetně předsedy jugoslávského prezidia. Makedonské úřady jak na úrovni republiky, tak na úrovni okresů, v nichž dominovali Albánci, schválily několik rezolucí a rozhodnutí se silou zákona, jimiž se snažily omezovat albánskou porodnost. V těchto aktech se nacházela doporučení, aby albánským rodinám s více než dvěma dětmi nebyl poskytován přírůstek na děti, za třetí a další dítě měli rodiče sami platit lékařské ošetření, léky, školné, byl vydán zákon o zákazu stěhování do měst. Jednalo se zejména o západomakedonské Tetovo, které se neustálým přílivem albánského obyvatelstva z okolí postupně stávalo čistě albánským městem, jakkoli ještě v 70. letech mělo převahu slovanského makedonského obyvatelstva. V Makedonii se přímo hovořilo o tom, že albánská demografická revoluce vytváří i z této republiky „nové Kosovo“. H. ISLAMI, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 32.

[88] H. ISLAMI, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 33.

To ale nevylučuje možnost, že se u albánského obyvatelstva mohlo, jak tvrdí Mark Krasnići, v důsledku nejrůznějších depopulačních návrhů rozvinout vědomí o ohrožení jeho etnického společenství. Kromě posilování pocitu vzájemnosti a pospolitosti pak tato fobie mohla budovat i přesvědčení o nutnosti čelit takovému tlaku „žárlivým střežením národních tradic“, jednou z nichž byla právě vysoká porodnost a početná rodina.^[89] Do jisté míry tento Krasnićiho axiom potvrzuje i nečekaná informace z úst Envera Hodži, jenž „s obzvláštní radostí přijal zprávu o výsledcích sčítání obyvatelstva (k 31. březnu 1971 – pozn. V. Š.), podle níž na Kosovu žije 918 000 Albánců...“. Tento údaj měl podle albánského vůdce poukazovat na vitalitu albánského národa a „takovou jeho sílu a neochvějnou jednotu, jež potěší všechny, co mu přejí dobro“, ale zároveň měl být upozorněním pro ty, „co Albáncům dobro nepřejí“!^[90] Úvaha v souvislosti s albánskou demografickou revolucí jistě ne nezajímává.

Příčiny opoždění demografické revoluce u Albánců na Kosovu

Srbský a albánský pohled

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva, který je bezprostředním důsledkem opoždění průběhu demografické revoluce, přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Srbská demografka Snežana Milivojevićová zakončuje svou analýzu demografického rozvoje Kosova přímo tvrzením, že „vysokou biologickou reprodukci albánského obyvatelstva lze považovat za výsledek dirigovaného procesu albanizace oblasti...“.^[91]

Albáňští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti). Typickým většinovým názorem je tvrzení sociologa a ekonoma Musy Limaniho z konce 80. let, že výše porodnosti na Kosovu není znepokojivá a že ekonomický rozvoj oblasti sám o sobě problémy kosovské společnosti přirozeně vyřeší. Demografické pohyby na Kosovu podle něj odpovídaly dosaženému stupni tamního hospodářského rozvoje.^[92]

[89] Mark KRASNIQI, *Roli i traditës në vetëdijjen reproduktive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj. Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologj* (Prishtinë) 19 (1990), s. 82. Podle J. PREDOJEVIĆ, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 147.

[90] Slova E. Hodži tlumočil albánský chargé d'affaires Lik Seit 14. května 1971 členu výkonného výboru předsednictva ŮV SKJ a zároveň nejvlivnějšímu představiteli kosovských komunistů Fadilju Hodžovi. Viz Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Beograd, fond Poverljiva arhiva, 1973, 1, 16, 456523, informace o rozhovoru Fadilja Hodži s Likem Seittem. Citováno podle edice Pery SIMIĆE *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 191.

[91] S. MILIVOJEVIĆ, *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 231.

[92] Musa LIMANI, *Osobnost pada nataliteta na Kosovu*. In *Demografski zbornik 1. Beograd 1989*, s. 173–181.

Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze nelze bezvýhradně odmítnout ani jeden z uvedených názorů, vycházet je však také nutno z poměrů, které panovaly v albánské společnosti na Kosovu a které k opoždění demografické revoluce přispěly, podle nás, rozhodující měrou.

Přežívání zádružných rodinných forem, patriarchálních tradic a nerovnoprávného postavení žen

Domníváme se, že pravděpodobně nejsilnější argument pro objasnění toho, že se v Kosovu u albánské společnosti udržela vysoká úroveň porodnosti o čtyři desetiletí déle než vysoká úroveň úmrtnosti, což přispělo k nebyvalému růstu počtu obyvatel, tkví v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem, které ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Odpovídá tomu i skutečnost, že v prvních dvou desetiletích po 2. světové válce nebyl v porodnosti na Kosovu příliš velký rozdíl mezi srbskými, černohorskými a albánskými ženami, neboť i srbská kosovská společnost byla silně konzervativní. V šedesátých letech dochází v důsledku tlaku společenských a kulturních norem prosazovaných Titovým režimem socialismu s lidskou tváří v srbských a černohorských kosovských rodinách k uvolňování starých vazeb a tím i k poklesu porodnosti (která ovšem i tak zůstávala vyšší než jinde – srbské ženy na Kosovu končily koncem 80. let období své biologické reprodukce s 3,42 dítěte, zatímco ve Vojvodině s 1,87 dítěte a ve vlastním Srbsku 1,85 dítěte),^[93] zatímco albánská společnost, alespoň její větší část, zůstává těmito změnami nedotčena.

Za touto skutečností stálo přežívání instituce tradiční velkorodiny (zádruhy), navázané na širší kmenovou organizaci. Velkorodina byla v podmínkách neexistence státní organizace Albánců a jejich nedůvěry v orgány osmanské říše základní organizační formou albánské společnosti a zastávala většinu funkcí, jež jinak vykonávají mocenské a jiné orgány. Bezvládní v albánských oblastech na konci osmanské doby potřebnost velkorodiny ještě zvýraznilo a tak se tato organizace bez velkých změn přenesla i do 20. století.

Velkorodina vždy vyžadovala přísné dodržování patriarchálního rodinného řádu a do jisté míry i prvků obyčejového práva. Kosovští Albánci a vůbec Gegové až doposledka pojmy jako kmen (alb. fis), zádružná rodina, bratrstvo (několik spřízněných rodin), pokrevní příbuzenství a sousedské vztahy ctili více než jiní. Zaostalost Kosova pak byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Tehdejší velkorodina sice již nedisponovala nějakým velkým bohatstvím, nicméně podle tradičního práva se rozdělení výsledků práce provádělo na principu rodinné solidarity. Manželský pár s velkým počtem dětí byl v rámci velkorodiny zcela rovnoprávný s párem, který

^[93] *Demografski razvoj i populaciona politika Srpske autonomne pokrajine Kosovo*. Beograd 1988, s. 62, citováno podle H. ISLAMI, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 36.

měl dětí méně či s párem bezdětným a naopak. Tento princip rovnoprávnosti, solidárnosti, racionálnosti a skromnosti ve spotřebě umožňoval život všem bez větší úhony a byl jedním z důležitých příčin fungování a přežívání albánských zádruh i za socialismu (průměrný počet členů domácností dokonce v 70. letech vzrůstal!

TABULKA Č. 8. PRŮMĚRNÝ POČET ČLENŮ DOMÁCNOSTI NA KOSOVU V LETECH 1921–1981

	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	Index 1921=100
Jugoslávie	5,1	5,14	4,37	4,29	3,99	3,82	3,62	71
Kosovo	5,71	5,08	6,36	6,42	6,32	6,61	6,92	121,2

Zdroj: Podle Dušan BREZNIK, *Stanovništvo Jugoslavije*. Titograd 1991, s. 125.

Pro pochopení velké natality v albánských velkorodinách je důležité objasnit také postavení ženy v jejich rámci. Ženy žijící v zádruhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Jejich postavení bylo zcela podřízené. Přestože matky mnoha dětí, zejména byly-li mužského pohlaví, protože pouze to bylo v rámci velkorodiny žádoucí a plnohodnotné, požívaly jisté úcty, nebyly považovány za rovnoprávného člena rodiny. Rovnoprávnost žen, vyplývající v Jugoslávii ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.^[94]

Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské, podíl žen v rámci pracovního obyvatelstva se dokonce zmenšoval – v roce 1961 činil 24,8 % a v roce 1981 pouze 15,1 % (všech kosovských žen, tedy nejen albánských. S ohledem na výše řečené pak je podíl zaměstnaných albánských žen ještě výrazně nižší).^[95] Podle H. Islamiho bylo v roce 1981 hospodářsky aktivních pouze 7,4 % albánských žen, na vesnici dokonce pouze 3,9 %. Počet kosovských žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, činil ve druhé polovině 60. let zanedbatelných 0,29 % (sic!), později se pochopitelně zvyšoval,^[96] nicméně ještě v roce 1981 žilo na Kosovu

[94] Valjbona BEGOLI, *Žena u privredi Kosova. Economia (Priština)*, 1983, č. 3, s. 125–141. Citováno podle J. PREDOJEVIĆ, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*. Stanovništvo (Beograd) 39 (2001), č. 1–4, s. 148.

[95] B. HORVAT, *Kosovsko pitanje*, s. 131.

[96] Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1966–1967 kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice. II. díl, materiál Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ z prosince 1967, s. 42.

26,3 % negramotných albánských žen, braly-li by se však v té době v úvahu ženy nad 35 let, míra negramotnosti by dosáhla kolem 60 %!^[97]

Ještě v 60. letech vstupovaly běžně do manželství dívky ve věku mezi 16–20 lety. Anketa z roku 1986 dokládá, že i v té době bylo na kosovském venkově celých 50 % manželství domluveno rodiči bez přímé účasti budoucích partnerů, i v ostatních případech byl ale souhlas rodičů pro sňatek prakticky nezbytný. Důležité přitom bylo dobré jméno rodiny a také její majetkové poměry. Lásky, jak vyplývá z výzkumů Đerdě Rrapiho, hrála v albánském manželství roli pouze z 22 %!^[98]

Nevzdělaná a na muži, resp. velkorodině závislá žena žijící na vesnici neměla pochopitelně naprosto žádné ponětí o plánování rodičovství. Její možnost vyjít z prostředí ovlivňovaného tradicí a změnit své postavení byla minimální. Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství, záměrné potraty se podílely na přerušení těhotenství max. z 6 %, obvykle však z 3 %.^[99] Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což je prakticky vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti!^[100] Antikoncepci využívala pouze málopočetná skupina albánských žen-intelektuálek. Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Mezi generacemi albánských žen nebyl, pokud jde o počet narozených dětí, žádný rozdíl – reprodukční vzorec žen starých 35–40 let a 65–70 let byl stejný, což je v celé bývalé Jugoslávii (a vůbec v Evropě) jev nebývalý. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší.^[101]

Přežívající velkorodinné pojetí se projevovalo také v míře rozvodovosti albánského obyvatelstva. Rozvody prakticky neexistovaly, a pokud k nim již došlo, mohla se rozvedená žena znovu vdát jen tehdy, dostala-li k tomu svolení svého bývalého muže.^[102] Zatímco počet uzavřených sňatků na 1 000 obyvatel byl na Kosovu i v Srbsku v podstatě stejný, rozvody představovaly v autonomii naprostou výjimku a je zajímavé, že jejich počet s průběhem let výrazně klesal. Tak jestliže např. v šedesátých letech 20. století se z 1 000 uzavřených manželství u Srbů rozvádělo 167, bylo to u Albánců 61 manželství. Na počátku 90. let pak na 198

[97] Hivzi ISLAMI, *Fshati i Kosovës (Kontribut për studimin sociologjiko-demografik të evolucionit rural)*. Prishtinë 1985, s. 158–175. Citováno podle téhož, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 36.

[98] Gjergj RRAPI, *Brak Albanaca na Kosovu*. Doktorská disertace Filozofické fakulty Bělehradské univerzity, 1986. Citováno podle J. PREDOJEVIĆ, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 140.

[99] S. MILIVOJEVIĆ, *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 213.

[100] *Tamtéž*, s. 211.

[101] R. PETROVIĆ, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 179.

[102] M. P. DJURIČIĆ, *Okamenjenost pravnih običaja Albanaca i potreba njihovog prevazilaženja*. In *Kosovskometohijski zbornik 1*. Beograd 1990, s. 322.

rozvedených srbských manželství připadalo pouze 9 (sic!) albánských.^[103] Stablní rodina v kombinaci s nízkou úrovní vzdělání žen a pomalejším ekonomickým růstem pak jako výsledek dávalo přesně to, co se na Kosovu dělo – tedy enormně vysoký přirozený přírůstek. Zajímavé také je, že se díky vysokému přirozenému přírůstku průměrné stáří populace na Kosovu mezi lety 1953 a 1989 prakticky nezměnilo, činilo necelých 25 let (a do devadesátých let se ještě snižovalo), v Srbku populace zestárla o deset let (36, 2 u mužů a 38,3 u žen)!^[104]

V průběhu 50.–70. let 20. století se z tradičních společenských vzorců dokázalo vymanit jen zanedbatelné procento žen, které nemohlo demografický obraz albánské populace výrazněji změnit.^[105] Tato situace se zlepšovala pouze velmi pomalu. Důležitý přitom byl především faktor povinné školní docházky a dalšího vzdělávání. Podle demografických výzkumů z poloviny 80. let negramotná žena rodila v průměru 7,04 dítěte, ženy středoškolsky vzdělané 2,24 dítěte a vysokoškolsky vzdělané 2,18. dítěte. Důležitý byl pochopitelně i hospodářský progres v oblasti, neboť již v 80. letech se aktivita kosovských žen na porodnosti poměrně výrazně projevovala (v úvahu byly při výzkumu brány ženy na konci biologicky dané meze plodnosti mezi 45–49 rokem života): zatímco ekonomicky aktivní žena v nezemědělském odvětví porodila v průměru pouze 2,74 dítěte a ekonomicky aktivní žena na venkově v průměru 3,09 dítěte, u ekonomicky neaktivní ženy ve městech to bylo 5,49 dítěte a u ekonomicky neaktivní ženy v zemědělství, tedy v záduze, 6,74 dítěte!^[106] Pro 90. léta již Islami uvádí, že tehdejší ženy ve stáří 40–49 let porodily přibližně 16 x méně dětí než stejná skupina žen v roce 1950!^[107]

K rozvolnění zádužných a patriarchálních struktur na Kosovu paradoxně přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových šašesinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových skupin, tak v rámci kriminální činnosti, jež spolufinancovala její aktivity, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské organizace.

[103] S. BOGOSAVLJEVIĆ, *Statistička slika srpsko-albanskih odnosa*, s. 21.

[104] *Tamtéž*, s. 22.

[105] Aslan PUŠKA, *Činioci i osobine porasta stanovništva na Kosovu*. In Miloš MACURA (ed.), *Problemi politike obnavljanja stanovništva u Srbiji*. Demografski zbornik 1, Beograd 1989, s. 81.

[106] Gordana TODOROVIĆ, *Dejstvo aktivnosti i obrazovanja žene na njeno radjanje i stav o nje-mu na području Socialističke republike Srbije*. Stanovništvo (Beograd) 22–23 (1984–1985), č. 1–4, s. 58.

[107] Hivzi ISLAMI, *Diemensioni demografik i čestjes së Kosovës. Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i kosovës*. Prishtinë 1997, s. 55–56. Citováno podle J. PREDOJEVIĆ, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

Snížení mortality a lepší lékařské péče

Objasnění výrazného zvyšování přirozeného přírůstku nabízí pochopitelně i logická úvaha, že socialistická Jugoslávie na Kosovu přispěla výraznou měrou k snížení mortality jak novorozenců, tak dospělého obyvatelstva, jež se dostavilo jako výsledek lepší zdravotní péče a odstranění nejkřiklavějších případů bídy a špatných životních podmínek. Tato úvaha je ovšem, při zvážení faktů, které poskytují archivní údaje, správná pouze částečně. Pokrok byl bezesporu vidět ve zvyšujícím se počtu lékařů v oblasti – zatímco před 1. světovou válkou byl např. v okolí Uroševce jeden lékař na 55 000 obyvatel,^[108] v roce 1953 připadalo na jednoho lékaře na Kosovu a v Metochii 12 322 obyvatel, v roce 1970 2 580 a v roce 1975 2 400.^[109] Tato čísla ale nevypovídají nic o dostupnosti zdravotnické péče a to zejména pro venkovské obyvatelstvo, nehledě na to, že se okres od okresu lišila. V rámci autonomie tak byla i místa, kde v 70. letech daný poměr ani zdaleka neplatil. Český badatel Jan Pelikán dokládá, že v roce 1970 byl počet obyvatel na jednoho lékaře v některých okresech Kosova i nadále hrozivý (Dečani 14 000, Suva Reka 17 000!). Z celkového počtu 475 lékařů, kteří na Kosovu působili v roce 1969, totiž téměř polovina pracovala pouze ve dvou regionech – v Prištině a okolí (130) a v Kosovské Mitrovici (100). Dalších 157 lékařů působil v okresech Peć, Prizren, Djakovica a Gnjilany, kde fungovaly místní okresní nemocnice. Ve zbyvajících 16 okresech, v nichž žila téměř polovina populace Kosova, bylo k dispozici pouze 86 lékařů!^[110]

V polovině 20. století byla dětská a kojenecká mortalita na Kosovu a v Metochii nejvyšší v celé tehdejší Jugoslávii, v roce 1960 činila kojenecká neuvěřitelných 133 %. Ještě v roce 1968, kdy se v Kosovu narodilo 44 637 dětí, proběhly téměř tři čtvrtiny porodů bez odborné zdravotní péče či asistence!^[111] I na počátku 90. let zdůrazňuje Islami, že kolem třetiny porodů se na Kosovu uskutečnilo mimo zdravotnická zařízení a bez odborné pomoci, míra kojenecké úmrtnosti se tehdy stále měla pohybovat kolem těžce uvěřitelných 55 %, ^[112] což však při mladé věkové struktuře znamenalo, že hrubá míra úmrtnosti byla na konci 20. století na Kosovu nejnižší v tehdejší Srbsku!^[113] Žádné z těchto tvrzení nelze prověřit

[108] R. VIDAČIĆ, *O korenima separatizma i terorizma na Kosovu*, s. 173.

[109] Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. Text *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In Informativni bilten 8/1974, s. 24.

[110] Jan PELIKÁN, *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*. Historický časopis (Bratislava) 58 (2010), č. 2, s. 319.

[111] *Tamtéž*, s. 316.

[112] H. ISLAMI, *Demografaska stvarnost Kosova*, s. 36.

[113] J. PREDOJEVIĆ, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 131.

objektivními údaji. Vysoká míra neasistovaných porodů zjevně stále odráží i patriarchální tradice a nechuť velkorodiny nechat si zasahovat do „svých záležitostí“. Lékařská péče tedy rozhodně pomáhala v demografické revoluci albánské společnosti, výše uvedené údaje o dostupnosti lékařské péče a stále velkého procenta neasistovaných porodů ji však činí ještě obdivuhodnější.

Špatná struktura kosovského průmyslu

Dramatický přesah demografické revoluce až do 90. let 20. století vysvětluje Hivzi Islami „demografickou inercií“: proces industrializace a urbanizace, který je podle něj nejdůležitějším iniciátorem společenských změn a reprodukčních vzorců, byl na Kosovu zahájen oproti jiným jugoslávským regionům se značným zpožděním a probíhal pomalu a neuspokojivě. Změny v zaběhaných společenských vzorcích, pokud jde o natalitu, tak za ekonomickým rozvojem oblasti dlouho zůstávaly, protože jsou vždy pomalejší než tempo hospodářského rozvoje. Změnám v reprodukčním chování podle něj nepřála ani struktura kosovského průmyslu, zaměřená na primární odvětví těžební a energetická, která nenabízela možnost adekvátního zaměstnání ženské části populace a snížení téměř 100 % ženské nezaměstnanosti. Zpracovatelský průmysl, jenž podle Islamiho představuje rozhodující faktor pro změny v sociálních podmínkách života, vytváří větší důchod a umožňuje větší zaměstnanost a to i ženské populace, byl na Kosovu dlouho zanedbáván. Proto opožděný hospodářský rozvoj Kosova a neadekvátní investiční politika nebyly s to iniciovat významnější změny v demografickém rozvoji společnosti. Investice přicházející na Kosovo se navíc v podstatě nedotkly vesnického prostředí a zemědělství, a tak ta část obyvatelstva, jež byla z hlediska fertility tradičně nejagilnější, zůstala modernizačních vlivů nadlouho „uchráněna“.^[114] I kdyby se ale kosovské hospodářství vyvíjelo ve směru, jež Islami naznačuje, je otázkou, zda by se tato skutečnost na snižování porodnosti a emancipaci ženy vzhledem k přežívání velkorodinného modelu projevila.

Závěrem

Demografická revoluce albánského etnika na Kosovu byla důsledkem kombinace řady faktorů. Je v přímé souvislosti s přežívající velkorodinnou a patriarchální morálkou rurálního obyvatelstva, jež měla na svědomí opožďování ekonomického, sociálního i profesního vývoje kosovsko-albánské společnosti. Je důsledkem uzavřenosti žen v rodinném prostředí, jejich minimální gramotnosti a vzdělání, jejich nedostatečného zapojení do hospodářského, společenského i kulturního života autonomie, vyplývajícího z jejich nerovnoprávného postavení v tradiční albánské

[114] Hivzi ISLAMI, *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. In Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana 1989, s. 389.

společnosti. Je pochopitelně ve spojitosti i s patriarchálním požadavkem na velký počet dětí, zejména mužského pohlaví, které mohou zajistit jak potřebnou pracovní sílu v zemědělském hospodářství, tak vážnost a dobré jméno rodiny disponující množstvím mužských potomků. Kosovsko-albánská demografická exploze nebyla projevem pouze rurálního obyvatelstva, nicméně kosovské statistiky jednoznačně prokazují, že ekonomická aktivita a vzrůstající vzdělání žen porodnost v autonomii omezovalo. K tomu ale docházelo zejména v městském prostředí.

V souvislosti s albánskou demografickou revolucí se hovoří také o cíleném etnickém tlaku na ostatní kosovské národnosti, směřovaném buďto k jejich asimilaci, jako v případě slovanských muslimů, Turků či Romů, nebo k migraci z oblasti v případě Srbů a Černohorců. Jakkoli je albánskými historiky i demografy cílený tlak popírán, domníváme se, že na základě archivního materiálu lze jednoznačně dokázat, že existoval, byť mohl vzniknout až jako následný a vedlejší politický produkt opožděného průběhu demografické revoluce. Projevoval se i během sčítání obyvatelstva úsilím přesvědčit muslimské nealbánské obyvatelstvo, aby uvedlo albánskou identitu. Takováto činnost byla o to snažší, že většina muslimů-Nealbánců byla bilingvní, nebo se alespoň albánsky domluvila. Tlaku na nealbánské obyvatelstvo si byli vědomi i nejvyšší komunističtí představitelé kosovské autonomie, a jestliže jej přímo nepodporovali, nečinili nic pro to, aby jej omezili. V konečném důsledku jej často dokázali také politicky instrumentalizovat.

Jugoslávské i srbské komunistické vedení nedokázalo problémy způsobené enormním nárůstem obyvatelstva v autonomii řešit. Zpočátku se jej snažilo marginalizovat, později, po výbuchu albánské nespokojenosti na demonstracích v roce 1981, jej již nezpochybňovalo, nicméně prostředky k tomu, aby dokázalo zejména ekonomické těžkosti vyplývající z důsledků opožděného průběhu demografické revoluce úspěšně sanovat, nenalezlo. V 80. letech proto začaly zaznívat i požadavky po „humanizaci reprodukce“ a po „aktivní populační politice“. Bylo ale jasné, že jinak než restriktivní malthusiánskou politikou by albánskou demografickou explozi nebylo možno zastavit, a k tomu nenašlo odvahu ani původně komunistické vedení Slobodana Miloševiče. Problému se tak zmocnila srbská národovecká opozice a z albánské demografické revoluce se stal oboustranný nástroj politické konfrontace.

Demografická revoluce probíhající pouze u největšího z kosovských etnik nakonec dokázala etnickou situaci v oblasti zcela změnit. I kdybychom zcela vyloučili srbskými nacionalisty zdůrazňovaný „*dirigovaný proces albanizace oblasti...*“, byla to především populační exploze, která nakonec dovedla ke splnění snu albánských obrozenců o vytvoření samostatného a etnicky v podstatě homogenního Kosova.

SUMMARY

In Serbian mythologized history the Kosovo is considered to be a cradle of Serbian gregariousness/statehood. However, also Albanian Islamized majority population considers it to be their vested home, the colonization of which in a large scale since 17th century. The whole region belonging into Yugoslavian state since 1918 became during the overall 20th century a witness of domination of the first or second ethnic. Demography played a great role with this effort. Paper describes especially the population development of Albanian ethnic in Kosovo. It is considered to be the most important factor for all political processes, which took place in said region during the 20th century. It reflects also demographic evolution of other Kosovo ethnics/nationalities, showing them in mutual interactions. Results of the first population census, taking place in 1921, was taken as the starting point of the research herein. Paper draws attention to abortive effort of the Yugoslavian state to change „unfavorable“ demographic evolvement in the region during the interwar period as well as Albanian reactions to these processes occurred during the World War II. Paper shows that arisen antagonisms Yugoslavian Communist Establishment tried to resolve after the WWII thru ideology of „unity and fraternity“. However, phenomenon of Albanian demographic revolution falls into this period the consequences of which resulted in crucial change of ethnic composition. In terms of percentage, the growing share of economically inactive population being in process of education in Kosovo caused problems unknown to socialistic Yugoslavia by that time. That is why author thinks hard on both causes and consequences of Albanian demographic revolution, analyzing connotations and problems of population census, aspiring to analyze Kosovo-Albanian demographic boom. Author presents opinions of different parties hereof as for the reasons, possibilities, and consequences of its arising. Demographic growth of Kosovo-Albanian population resulted in Kosovo step-by-step to invincible nationalistic and resentment frames of mind, being reflected in necessary scope within this paper, as well.

KRONIKA

K významnému jubileu Ludmily Fialové

V letošním roce se dožívá významného životního jubilea přední česká demografka a historická demografka doc. RNDr. Ludmila Filalová, CSc., nerozlučně spjatá dlouholetou redakční i publikační aktivitou s naším časopisem. Narodila se 8. listopadu 1947 v Havlíčkově Brodě, v letech 1965–1970 vystudovala odbornou geografii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze a roku 1973 zde dosáhla titulu RNDr. Po studijním pobytu v Geografickém ústavu ČSAV v letech 1970–1975 nastoupila roku 1976 jako odborná referentka do tehdejšího Federálního statistického úřadu v Praze, kde si prohloubila své demografické vzdělání získané na fakultě, zejména v oblasti praktické demografické statistiky, a zároveň vykročila na cestu k historické problematice. Byla tu totiž pověřena funkcí odpovědné redaktorky Retrospektivního lexikonu obcí ČSSR 1850–1970 (Praha 1978–1979), monumentálního čtyřsvazkového, dodnes používaného díla, shrnujícího základní demograficko-topografické údaje pro jednotlivé obce tehdejšího Československa od roku 1850 do současnosti. Při práci na této edici prokázala Ludmila Fialová znamenité organizační schopnosti spojené s mimořádnou pečlivostí, obětavostí a odpovědností, což jsou vlastnosti, kterými proslula i v další práci.

Rok 1982 přinesl do života Ludmily Fialové dvě významné události. Obhájila kandidátskou práci Regionální diferenciaci poklesu plodnosti v druhé fázi demografické revoluce na území ČSR a nastoupila jako vědecká pracovnice do tehdejšího Ústavu československých a světových dějin ČSAV v Praze, do oddělení pro historickou geografii. Znamenalo to osvojit si široké znalosti z historie, kterou až dosud nestudovala, ale i praktické znalosti z pomocných věd historických, které by jí umožnily soustavné studium archivního materiálu. Obojí zvládla s úspěchem. V ústavu se Ludmila Fialová mohla nejen plně věnovat historicko-demografickému výzkumu, ale podařilo se jí také po vynucené desetileté „normalizační“ přestávce obnovit vydávání ročenky Historická demografie, v jejímž čele stanula jako redaktorka a jejímuž redigování věnuje nemalé úsilí dodnes. Ročenka pod její redakci ve srovnání se staršími čísly nejen podstatně zvětšila svůj rozsah, ale díky Ludmile Fialové také zkvalitnila obsah otiskovaných příspěvků, neboť s ní přišla do redakce dobře vyškolená demografka, která přísně dbala na všechny formální i obsahové náležitosti otiskovaných studií, psaných většinou historiky bez hlubšího demografického školení. Ve prospěch věci a bez ohledu na mínění tehdejšího ústavu přitom navázala úzké kontakty s někdejší redakcí, zejména s Pavlou Horskou, kontakty, které postupně přerostly v trvalý přátelský vztah.

Když se po roce 1989 její ústav navrátil k původnímu názvu Historický ústav ČSAV a prošel hlubokou restrukturalizací, při níž bylo zrušeno oddělení pro historickou geografii, přešla Ludmila Fialová roku 1991 do Sociologického ústavu

AV, kde spolu s Pavlou Horskou a Karlem Kučerou pracovala v oboru historické demografie a sociologie. Zde byla od roku 1992 do roku 2008 vydávána i Historická demografie, do jejíhož čela se vrátila roku 1990 Pavla Horská. Ludmila Fialová ovšem zůstala členem tříčlenné redakce a dále na sobě nesla hlavní tíhu technické redakce sborníku. Od roku 1998 pak Ludmila Fialová pracovala a dodnes pracuje na Katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze, zprvu jako odborná asistentka, od roku 2008 jako docentka. I zde leželo a leží těžiště její vědecké práce v historicko-demografické problematice, v souladu s vědeckými plány katedry se ovšem významně podílela a podílí i na studiu demografické současnosti, zejména změn, kterými prochází naše populace po roce 1989. Pracuje rovněž po léta ve vedení České demografické společnosti, rediguje její Zpravodaj, od roku 1991 je i členkou redakční rady Demografie.

Svůj historicko-demografický výzkum L. Fialová původně zaměřovala především k otázkám 19. a prvních desetiletí 20. století, k nejrůznějším problémům demografické revoluce v českých zemích. Postupně však spektrum své pozornosti rozšiřovala i na starší období, zhruba od poloviny 17. století. K těmto otázkám publikovala řadu velmi cenných studií a své hluboké znalosti dokázala zhodnotit i jako spoluautorka syntézy Dějiny obyvatelstva českých zemí (1996¹, 1998²). Z knižních publikací týkajících se nejnovějšího vývoje české populace, na nichž se podílela, je nutno připomenout alespoň Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989 (Praha 1996, spolu s M. Kučerou) a kolektivní práci Demografická situace České republiky. Proměny a kontexty 1993–2008 (s Borisem Burcinem a Jitkou Rychtaříkovou). Z řady vědeckých projektů, jichž se účastnila nebo je přímo vedla, bych jmenoval alespoň ty z hlediska historické demografie nejdůležitější. Především to byl v letech 1991–1998 výzkum přirozené měny obyvatelstva českých zemí na základě sond pokrývajících téměř 250 obcí ČR (2 granty GA ČR). Vyšla z něho roku 1999 monografie Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, kterou L. Fialová napsala spolu s L. Dokoupilem, L. Nesládkovou a mnou. Publikace přinesla spolehlivá data o vývoji sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti před zavedením vitální statistiky u nás i korekci dosavadních odhadů počtu obyvatelstva českých zemí v dané době. L. Fialová tento projekt iniciovala a vedla a sama pak na dosažené výsledky navázala výzkumem přirozené měny v Praze v témž období. Pominout nelze ani sborník o čeledi v Evropě v 16. –20. století, který redigovala L. Fialová spolu s A. Fauve-Chamoux (Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles, Prague 1998). Ten stál na počátku významného mezinárodního projektu o místě služebnictva v moderní Evropě. Příspěvkem do sborníku, který z něho vyšel (A. Fauve-Chamoux, Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalisation of Domestic Work, 16th–21th Centuries, Bern 2004), přispěla naše jubilanťka statí o služebnictvu v českých zemích v 19. století, čímž se zmíněná česká problematika dostala do širšího povědomí zahraničních zájemců.

Vedle knižních publikací publikovala Ludmila Fialová i desítky studií v odborných časopisech, domácích i zahraničních. Pokud jde o historickou demografii, většinou se zabývají analýzou rozsáhlých souborů statistických dat, pro starší dobu získaných pracnou excerpcí jednotlivých záznamů o individuálních demografických událostech, mravenčí práci v archivech, na niž se L. Fialová sama také podílela. Její práce se týkají nejvíce období 19. –20. století u nás, na jehož demografický vývoj je L. Fialová naší přední odbornicí. Nechybějí mezi nimi ale ani články k ranému novověku a také k metodice studia minulých demografických jevů, v nichž autorka využívá svých zkušeností z výše uvedených vědeckých projektů. Pro její práce je příznačná nejen dokonalá orientace v odborné literatuře, a to nejen demografické, ale i historické, tedy v oboru, který nebyl součástí její vysokoškolské průpravy a který si musela osvojovat „za pochodu“. Charakterizuje je dále příznačná pečlivost, spolehlivost předkládaných dat, uměřenost závěrů z nich vyvozených. Pečlivost, pracovitost, svědomitost, obětavost, vstřícnost a skromnost jsou ostatně pro L. Fialovou příznačné obecně a každý, kdo s ní přišel do osobního kontaktu, nemůže o jejím díle i o praktické spolupráci s ní mluvit jinak než s uznáním. To platí i pro práci, kterou vykonala pro ročenku a dnes časopis Historická demografie. L. Fialová nejen obětavě zajišťovala a zajišťuje technickou stránku každého čísla, ale také pečlivě sleduje to, aby v časopise byly otiskovány jen články odpovídající všem nárokům na vědeckou práci v oboru demografie, což zejména vzhledem k tomu, že jejich autory jsou většinou historikové bez speciálního demografického školení, není snadný úkol. Lze říci, že bez jejího podílu si nelze poslední tři desetiletí tohoto periodika vůbec představit.

Co přát Ludmile Fialové do dalších let? Především jistě dobré zdraví a hodně klidu, který jí umožní pokračovat v načatém vědeckém díle a pokud možno je i završit rozsáhlejší syntézou shrnující její rozsáhlé výzkumy rozptýlené v četných dílčích studiích. Zdraví a klid k práci ať jí jsou nápomocny i v dalších aktivitách ve prospěch naší demografie a historické demografie a dovolí jí věnovat se v zasloužené míře i osobním zálibám, zejména jí tak oblíbenému poznávání dalekých krajů. Za všechno, co vykonala pro historickou demografii i Historickou demografii, srdečný dík.

Eduard Maur

K životnímu jubileu Ludmily Nesládkové

V letošním roce se dožívá významného životního jubilea doc. PhDr. Ludmila Nesládková, CSc., přední představitelka naší historické demografie, která se této vědecké disciplíně systematicky věnuje od jejího formování u nás.

Naše jubilatka se narodila 5. dubna 1947 v Ostravě-Zábřehu. Odborné vzdělání získala na Pedagogické fakultě v Ostravě, kde r. 1969 dokončila studium oboru dějepis-čeština. Práce zdejšího historického semináře katedry dějepisu byla tehdy výrazně orientována k problematice formování průmyslových oblastí. V rámci plnění tohoto vědeckého úkolu se pak dostalo zasloužené pozornosti i historické demografii, a to zejména díky Milanu Myškoví, dobře poučenému západoevropskou, zejména francouzskou historiografií, která se v té době orientovala na kvantitativní studia společenských struktur a procesů. V Ostravě se historické demografii v té době věnoval především Lumír Dokoupil, demografická minulost Ostravska se však stala i námětem řady diplomových prací. Ostrava spolu s blízkou Opavou se tak v této době vedle Prahy stala jedním ze dvou nejvýznamnějších center historicko-demografického výzkumu u nás a zůstala jím dodnes.

Z demografické problematiky si zvolila téma své diplomní práce (Změny v populačním vývoji Čeladné v letech 1790–1910) i Ludmila Nesládková, tehdy ještě Čermáková, a historické demografii zůstala věrna dodnes jako základnímu pilíři své vědecké práce. Od r. 1969, kdy publikovala v Historické demografii závěry své diplomové práce, byla také pravidelnou přispěvatelkou naší ročenky a v posledních letech, kdy Historická demografie nabyla podoby časopisu, se podílí na jejím vydávání i jako členka redakční rady. Pominout nelze ani její obětavé působení ve funkci vedoucí severomoravské pobočky Československé (později České historické společnosti), zejména při organizaci známých severomoravských demografických sympozií, na nichž rovněž pravidelně vystupovala se svými příspěvky.

Své odborné vzdělání si naše jubilatka po absolutoriu školy prohloubila interní aspiranturou ve Slezském ústavu v Opavě, po níž se vrátila r. 1974 na svou „rodnou“ fakultu (tehdy pedagogickou, od r. 1991 filozofickou), na níž pedagogicky působí dodnes, od r. 1986 jako docentka. Jejím pracovištěm zůstávala po dlouhá léta „její“ katedra historie, kterou v letech 1997–2003 i vedla, v posledních letech se však zapojila především do práce nově vzniklého Centra pro hospodářské a sociální dějiny a současně i do práce nové Katedry dějin umění a kulturního dědictví, jejímž úkolem je vzdělávat studenty v oblasti dějin umění, kulturních dějin a historie a ochrany průmyslového dědictví. Na této katedře, již pomáhala nově vybudovat, garantuje některé obory a jako předsedkyně oborové rady pečuje o doktorandské studium.

Těžiště historicko-demografického výzkumu Ludmily Nesládkové leželo zprvu ve sledování populační problematiky ostravské průmyslové oblasti, zejména v jejích počátcích. K tomuto tématu autorka publikovala nejvíce svých odborných studií, otiskovaných v Historické demografii, Demografii, Slezském sborníku, ve

fakultních periodikách i v nejrůznějších sbornících, nejen u nás, ale i v zahraničí, zejména v Polsku, často ve spolupráci s kolegy z ostravské fakulty, zejména s Lumírem Dokoupilem a nověji i s Radkem Lipovským, ale i cennou monografií *Důsledky kapitalistické industrializace v populačním vývoji severní a severovýchodní Moravy* (1979). V těchto pracích se snažila vysledovat vzájemnou interakci industrializace a populačního vývoje, tedy jak dopad industrializace na specifickou demografickou a sociální charakteristiku průmyslových oblastí, tak i vliv demografické struktury a populačních procesů na konkrétní utváření industrializace sledované oblasti, stejně jako různé regionální zvláštnosti uvnitř sledovaného teritoria. Vedle přirozené měny obyvatelstva ji zaujaly i migrace, které podstatně přispěly k formování ostravského průmyslového regionu. O významných našich i zahraničních, zejména polských pracích s historicko-demografickou tematikou také systematicky referovala v odborných časopisech, přejít nelze ani její spolupráci na Bibliografii české historické demografie, otiskované v několikaletých lhůtách v naší ročence. Její obzor se přitom postupně rozšiřoval, časově i tematicky. Významným impulsem pro posun jejího zájmu do starší doby se stala její účast na grantu GA ČR *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Na něm se v letech 1996–1998 podílelo několik desítek spolupracovníků, většinou archivářů a studentů, kteří excerpovali matriční záznamy ze 170 farností pro statistické výpočty, umožňující sledovat sňatečnost, plodnost a úmrtnost a nově odhadnout vývoj počtu obyvatelstva českých zemí v letech 1650–1800. L. Nesládková a L. Dokoupil nejen zajišťovali organizaci exercepce matrik na Moravě, ale také pro výslednou monografii zpracovali pasáž o úmrtnosti podle pohlaví a věku. S tím se však L. Nesládková nespokojila. Nejen že vyšla z nashromážděného materiálu jako autorka několika dalších dílčích studií, ale pro jižní Moravu jej komplexně zpracovala v samostatné monografii. Využila přitom skutečnosti, že na Moravě byly excerповány v rámci zmíněného grantu matriky až do roku 1850, takže mohla sledovat v oblasti úmrtnosti i počátky demografického přechodu na Moravě. Zároveň pak rozšířila svou monografii o další problematiku, k níž se po roce 1989 obrátila a kterou začala velmi intenzivně studovat – dějiny Židů na Moravě. Vznikla tak pozoruhodná knížka *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů* (Praha 2003), jedna z nejzajímavějších historicko-demografických monografií u nás vůbec, která srovnává rozdíly v přirozené měně u zmíněných dvou složek obyvatelstva i její rozdílný vývoj u obou skupin na sklonku tradiční společnosti a v počátcích demografického přechodu. V početných studiích věnovaných židovské problematice se ovšem naše jublantka neomezuje jen na demografické otázky, ty nicméně i v rámci této tematiky – a nejen jí – zůstávají ve středu jejího zájmu. V souladu s potřebami a záměry historických pracovišť Ostravské univerzity, na kterých působila, se ovšem Ludmila Nesládková věnovala i další témata, nicméně dějiny obyvatelstva zůstávaly hlavním polem jejího vědeckého úsilí. Naše jublantka se však historické demografii nevěnovala jen jako pilná a metodicky

dobře poučená a nápaditá badatelka, ale také jako pedagožka a rovněž, jak již bylo uvedeno, i jako organizátorka vědeckého života, a ve všech těchto oblastech je její přínos nepominutelný.

Přejeme naší jubilačně, aby jí ještě dlouho vydržela její energie a chuť do práce, nejen proto, aby jí výsledky jejího vědeckého úsilí přinášely uspokojení a uznání, ale i ve prospěch celé naší historické demografie.

Eduard Maur

Monografie a studie Ludmily Nesládkové s historicko-demografickou tematikou z let 1998–2^[1]

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce obyvatelstva českého Slezska od třicetileté války do poloviny 19. století*. In: Slezsko v dějinách českého státu – sborník příspěvků z vědecké konference, Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea 1998, s. 193–199.

Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha, Sociologický ústav AV ČR 1999.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Životní jubileum Lumíra Dokoupila*, Demografie 42, 2000, s. 312–313.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Demografické charakteristiky křesťanů a židů, Čechů, Němců a Poláků v průmyslovém městě*, Studie k sociálním dějinám 8, Opava 2001, s. 72–82.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Eine Episode in der Geschichte des Dritten Reichs – Das Lager in Nisko und die Juden aus dem Ostrauer Gebiet*, Hefte von Auschwitz 22, 2002, s. 343–362.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Moravské židovské rodiny, jejich typologie a biologické předpoklady ve druhé polovině 19. století do roku 1918*, in: Židé a Morava 8, Kroměříž 2001, s. 47–56.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Obyvatelstvo Hradištského kraje od třicetileté války do poloviny 19. století*, in: Wieky stare i nowe, Prace Uniwersytetu Śląskiego, Tom 2, 1991, Katowice 2001, s. 72–91.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Židé v moravských poddanských městech od třicetileté války do konce 18. století*. In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Ostrava, 2001, s. 281–294.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Židé v procesu proměny poddanského městečka Moravské Ostravy v průmyslové velkoměsto*, Ostrava, Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, 2001, s. 7–27.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Mährische Juden in der Zeit vom achtzehnten Jahrhundert bis zum Ende der ersten Republik – auf dem Wege von Hausierern zu Grossunternehmern*, Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen-Prague Economic and Social History Papers, roč. 2001–2002, Prague 2002, s. 85–108.

Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Židé na Moravě v novověku jako specifická kulturní, sociální a reprodukční minorita*, Slezský sborník 100, 2002, s. 103–123. Ludmila NESLÁDKOVÁ,

[1] Bibliografie prací L. Nesládkové do roku 1998 je publikována in: Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL (eds.), *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 209–210.

- Galizische Juden im 19. Jahrhundert auf Wanderung Richtung Wien*, in: *Jewish Central Europe*, Wien, Philo, Institute for the History the Jews in Austria 2003, s. 146–158.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Haličtí Židé v 19. století na cestě za novou existencí na Ostravsko*, *Historica*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 10, Ostrava 2003, s. 145–156.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Profesní orientace a sociální postavení moravských židů od josefinských reforem do zániku rakousko-uherské monarchie (1780–1918)*, Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 2003, s. 55–64.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, Praha, Česká demografická společnost 2003 (=Acta demographica XIV).
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Židé – muži, ženy a děti – na Moravě v etapě plné emancipace dokonce trvání rakouského mocnářství*. In: Milý Bore. Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci, Brno. HÚ AV ČR 2003, s. 259–266.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Židé – muži, ženy a děti – z Moravské Ostravy ve světle výsledků sčítání obyvatelstva z doby rakouského mocnářství*, Ostrava, Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 21, 2003, s. 98–116.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Životní jubileum profesora Lumíra Dokoupila*, *Demografie* 47, 2005, s. 279.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Moravští Židé ve světle topografie Gregora Wolného*, in: *Židé a Morava*, Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2005, s. 38–50.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ – Veronika KOŠTÁLKOVÁ, *Olomoucká židovská komunita v éře modernizace do konce trvání rakouské monarchie*. In: *Židé a Morava* 14, Kroměříž 2008, s. 61–76.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Profesní a sociální charakteristika židovské populace v Československu za první republiky*, *Demografie* 50, 2008, s. 1–14.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Sčítací operáty z moderního sčítání obyvatel*. In: M. Myška – A. Zářecký a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku*, I, Ostrava, FF OU 2008, s. 40–63.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *The Family and Household in the Ostrava Region as a Nascent Industrial Center According to Historical Census Data*. In: *Families in Europe between the 19th and 21st Centuries. From the Traditional Model to the Contemporary*, Cluj-Napoca, PACS 2009, s. 193–210.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Statistika přirozené změny obyvatelstva (vitální statistika)*. In: M. Myška – A. Zářecký a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku*, 2, Ostrava, FF OU 2010, s. 10–25.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Demografie dělnictva v československé a české historiografii*. In: *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*, Ostrava Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, s. 40–49.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *Přirozená změna obyvatel Těšínska v etapě modernizace*, *HD* 35, 2011, s. 263–296.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *Populační vývoj statutárních měst rakouské části Slezska v období demografického přechodu – města Opava, Frýdek a Bílsko*. Slezský sborník 110, 2012, s. 27–46.

Za prof. PhDr. Jiřím Musilem, CSc.
(28. února 1928 – 16. září 2012)

Dne 16. září odešel ve věku 84 let Prof. PhDr. Jiří Musil, DrSc., přední český sociolog a urbanista s úzkým vztahem jak k historii, tak i demografii. Narodil se roku 1928 v Ostravě, studia na filozofické fakultě pražské Univerzity Karlovy dokončil roku 1952. Byl jedním z posledních studentů, kteří na ní absolvovali (v kombinaci s filozofií) obor sociologie před likvidací této „buržoazní“ vědecké disciplíny po roce 1948. Za téma své doktorské disertace si zvolil metodologii Maxe Webera, který ho zaujal mimo jiné právě spojením sociologického a filozofického vidění, ale také svým zájmem o historii a její metodologii. Tímto směrem se v souladu s Musilovým intelektuálním naturelem ubíralo i Musilovo vědecké úsilí. I když se jeho odborný zájem posléze soustředil na sociologii, především sociologii města, Jiří Musil nikdy nezůstával jen u empirických výzkumů, ale vždy chápal sociologii jako vědu vysoce teoretickou a mnohostranně provázanou s jinými vědními disciplínami. Byl pro něho příznačný vynikající přehled po zahraniční literatuře oboru, nápaditost a teoretické uvažování zbavené vši ideologické předpojatosti. Dlouho mu byla sice odepřena možnost pedagogicky působit na vysokých školách, nicméně dostalo se mu poměrně příznivých možností vědecké práce především ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury (1958–1983) a hlubokého odborného uznání zejména mezi našimi mladými sociology, stejně jako u zahraniční odborné veřejnosti.

Své mnohostranné úsilí v oborech, jimž se věnoval, však mohl Jiří Musil rozvíjet teprve po roce 1989, a to nejen úsilí vědecké, ale i pedagogické a organizační. Stal se profesorem demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze a působil rovněž na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Praze, na němž jako vědecký pracovník působil již v 80. letech, v letech 1990–1992 stál v čele obnoveného Sociologického ústavu ČSAV, byl spoluzakladatelem Učené společnosti. Vyhledávaným centrem vědeckých diskusí se staly pražské Semináře Arnošta Gellnera, jež založil a vedl. Spolu s Arnoštem Gellnerem byl také jedním ze zakladatelů Středoevropské univerzity, jejímž byl za jejího pražského působení i výkonným ředitelem. Musil se bohužel smířil s tím, že toto vynikající učiliště, umožňující postgraduálním studentům ze střední a východní Evropy kontakt se špičkami evropské vědy, bylo přinuceno Prahu opustit a omezit své působení na Budapešť a Varšavu, kam po řadu let dojížděl. V posledních době se pak významně podílel na výzkumné činnosti Centra pro sociální a ekonomické strategie při Fakultě sociálních věd UK.

Je příznačné, že jeho první vědecká knižní publikace vyšla roku 1966 v zahraničí, konkrétně v Londýně (*Srovnávací studie Housing Needs and Policy in Great Britain and Czechoslovakia*), další jeho práce, zčásti původní, zčásti překladové, postupně vycházely v New Yorku, Ženevě, Miláně, v Německu i v Budapešti. Z domácích publikací je třeba zaznamenat zejména monografie Sociologie bydlení,

Urbanizace v socialistických zemích a Sociologie soudobého města. Pro potřeby vysokoškolské výuky publikoval i cenná skripta ze sociologie. Jeho mimořádný přínos pro tento obor dosáhl mimo jiné uznání tím, že byl přijat do několika mezinárodních vědeckých společností a zejména tím že byl roku 1998 zvolen na tři roky do čela Evropské asociace sociologů.

V rámci svého vědeckého působení v urbání sociologii navázal Jiří Musil těsnou spolupráci s demografy, urbanisty a architekty, ale i s historiky a historickými demografy, jako byla Pavla Horská nebo Jan Havránek, který mu po roce 1968 v závětrí Univerzitního archivu mj. umožňoval setkání se zahraničními odborníky, kteří tehdy zavítali do Prahy. Z této spolupráce vzešel i Musilův podíl na dvou monografiích iniciovaných Pavlou Horskou, dodnes hojně vyhledávaných. První byly *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (1995, 1996), druhou *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa* (2002). V obou mu připadl úkol pojednat o nejnovějších etapách vývoje sledovaného jevu. Jako spoluautor rád vzpomínám na živé diskuse, které jsme zejména nad rukopisem druhé knihy vedli.

V Jiřím Musilovi odešel všestranně vzdělaný, přemýšlivý a inspirativní špičkový odborník světového jména, který do naší vědy vnášel nové, neotřelé pohledy a zprostředkovával jí mnohostranný kontakt se zahraničím. Bude chybět i našim historickým demografům.

Eduard Maur

RECENZE A ZPRÁVY

Siegfried Hanke, Rainer Vogel (Ed.)

Urbare des Fürstentums Jägerndorf aus der Zeit der Markgrafen von Brandenburg-Ansbach (1531–1535–1554/78). Berlin, LIT VERLAG Dr. W. Hopf 2010, 469 s. ISBN 978–3–643–10845–6.

V rámci ediční řady Erträge Böhmisch-Mährischer Forschungen, vydávané Sudetoněmeckou Akademií věd a umění v Mnichově, vyšla jako její osmý svazek edice tří urbářů krnovského knížectví ze 16. století, z doby, kdy Krnov patřil braniborskému a ansbašskému markraběti Georgu von Hohenzollern, který jej získal roku 1524. Zpřístupňuje urbáře z let 1531, 1535 a 1554–1578, psané vesměs německy, uložené v Zemském archivu v Opavě.

Edice jmenovaných urbářů sleduje jednoznačně filologické cíle. Vychází vstříc současnému zájmu německé jazykovědy o urbáře jako pramen pro poznání vývoje němčiny v minulosti. Řezenský germanista prof. Albrecht Greule v úvodu k edici dokonce mluví o „Urbar-Philologie“ jako novém směru studia vývoje němčiny. Počátky této urbární filologie klade do roku 1965, kdy Wolfgang Kleiber publikoval programatickou stať Urbare als sprachgeschichtliche Quelle. Lipským germanistou Prof. Ernstem Eichlerem, který připojil k edici další úvodní poznámku, jsou urbáře obecně oceňovány nejen jako pramen pro studium místních a osobních jmen, ale i jako bohatý zdroj odborných termínů (např. názvy jednotlivých řemesel, lokálních polních a objemových měr) i z hlediska textu jako celku (včetně pravopisu). Na vydaných krnovských urbářích oceňuje zejména fakt, že vznikly v době zásadní vývojové změny novohornoněmčiny po Lutherově vystoupení a navíc na území, kde se po staletí stýkal český a německý živel (a kam s novými majiteli zřejmě přišli i úředníci ze vzdálenějších německých oblastí). K tomu dodejme, že urbáře rovněž dokládají prosazování němčiny jako úředního jazyka krnovského knížectví místo češtiny, zavedené zde v této funkci v 15. století. Nejstarší krnovský urbář z roku 1521, do edice nepojatý, je český, zatímco v urbářích z hohenzollernské epochy se čeština, případně latina objevuje jen v opisech některých starších listin.

Filologickému účelu edice odpovídá i její forma. Ačkoliv editoři mluví soustavně o transkripci, blíží se jejich způsob pečlivého přepisu (jehož pravidla stanovil R. Vogel a jež prakticky provedl S. Hanke) spíše transliteraci. Filolog jistě ocení podrobnou ediční poznámku, v níž jsou důkladně vylíčeny zásady transkripce. Nesporně užitečný pro každého uživatele je i seznam rozvedených zkratk a podrobný slovníček právně historických pojmů užívaných v urbářích, který dobře poslouží i při studiu jiných německy psaných dokumentů. Toponomastickým účelům pak dobře vyhovuje poněkud složitě strukturovaný rejstřík místních jmen krnovského knížectví i dalších názvů míst ze sousedství, jež se vyskytují v textu urbáře, uvádějící paralelně výskyt německých a českých forem názvů jednotlivých

lokalit v minulosti i jejich současné české nebo polské názvy. Historik, který se rozhodne edici užívat, bude bohužel postrádat historický úvod, který by nás zavedl do situace, v níž prameny vznikly, a upozornil na možnosti jejich využití, stejně jako stať věnovanou diplomatickému rozboru pramene, zejména dataci třetího urbáře. Uvítal by i obvyklý rejstřík míst s odkazy na příslušné stránky edice, případně i rejstřík věcný, které oba v důsledku jednoznačně filologickému zaměření v edici chybí. Orientace v textu urbářů je tím např. pro regionálního badatele hledajícího „svou“ ves, nebo badatele v dějinách železářství, který ze slovníčku starých pojmů vyrozumí, že urbář dokládá existenci hamrů, ale neví, ve které lokalitě, dosti ztížena. Litovat je možno i toho, že do edice nebyly pojaty texty, ale jen registry českých listin, jež se ve třetím urbáři v popisu dochovaly (jeden český zápis v prvním urbáři nemá ani regist). K jejich transkripci a překladu do němčiny se totiž editoři necítili být kompetentní a přes usilovné hledání se jim nepodařilo najít někoho, kdo by se práce ujal. Teprve poté, co dali text do tisku, se jim podařilo získat přepis, který pro ně ochotně provedli pracovníci Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze a který mi byl R. Vogelem laskavě poskytnut k dispozici. Snad by si zasloužily být vydány separátně v některém regionálním periodiku. I když tedy z edice může vydatně čerpat i historik, přece jen filologické zaměření její použití pro historický výzkum poněkud ztěžuje. Snad by v budoucnu mohly vzniknout i edice, které by se shodly na kompromisu vyhovujícím jak filologům, tak i historikům. Enormní práce, kterou si přepis tak rozsáhlého textu, jako jsou tři zmíněné urbáře, vyžaduje, by si zasloužila být zhodnocena co nejvšestranněji.

Území krnovského knížectví zachycené v urbářích zčásti zasahuje do dnešního Polska, většinou však leží v České republice. Urbáře jsou velmi podrobné, podávají dokonalý obraz povinností poddaných i jejich majetkové struktury a přináší i zajímavé doklady o vojenské službě některých vsí, o budování rybníků, železných hamrů apod. Zajímavé jsou zejména údaje o robotách, které nejsou vyměřeny na dni, ale mají vesměs charakter úkolový.

Při přepisování textu urbářů, zejména při přesném určování místních a pomístních názvů, editorům, jak uvádějí, poskytla vydatnou pomoc opavská archivářka PhDr. Jarmila Štěrbová. Přepis byl velmi náročný, několik set folií originálu dalo 350 tiskových stran drobného tisku. Výsledek prozrazuje velkou pečlivost editorů, jen zcela výjimečně se setkáme se zkomolením některých českých jmen v rejstříku. Ve slovníčku dobových pojmů, především právní povahy, najdeme výjimečně i hesla vyvolávající pochybnosti, např. při výkladu slova berně, který odpovídá úzu 14. nikoliv 16. století, při poněkud úzkém vymezení pojmu Hauptmann nebo u hesla Leinweber, kde se tvrdí, že tento řemeslník zpracovával lněnou nebo konopnou přízi na sukno (Tuch). Zřejmě omylem je tu i dvakrát uvedena dávka Holtz Habern a Holzhafer, v prvním případě jako zvláštní sorta ovsu, ve druhém jako přírodní dávka za užívání lesa. Ve skutečnosti má označení v obou případech zřejmě druhý význam. To jsou však jen drobnosti, které nijak nesnižují hodnotu slovníčku, jehož obsah byl konzultován s významnými odborníky.

Historického demografa zaujmou dva problémy, k nimž urbář nabízí zajímavé svědectví, oba vzájemně úzce svázané. Ten první představují následky pozdně středověké populační deprese a ten druhý jazykový vývoj na daném území, doložený osobními jmény a jejich proměnami. Následky pozdně středověké deprese dokládá především urbář z roku 1531. Jsou dosti děsivé. Urbář uvádí nejen několik pustých vsí (v rejstřících badatel najde doklady o tom, kdy se uvádějí ještě jako existující, případně jako již pusté), ale také velké množství poustek ve vsích existujících, např. ve vsi Baborów (PL) bylo 47 osedlých a 13 poustek, ve vsi Široká Niva 20 osedlých a 9 poustek, ve vsi Radim 14 osedlých a 8 poustek. Přitom nejde o vsi zpustlé nedávno, ale již v 15. století, kdy byl rozsah pustnutí nepochybně ještě mnohem větší. Pozemky poustek (včetně pozemků zaniklých vsí) však nebyly zcela ztraceny pro zemědělskou výrobu, ale byly pronajímány poddaným jako louky, případně pole, nebo byly užívány vrchností. Podobný obraz dává i urbář z roku 1535. Naproti tomu urbář z let 1554–1578 zachycuje zcela odlišnou situaci. Nejenže některé pusté vsi (např. Razová) byly v době jeho vzniku obnoveny, ale také až na výjimky zmizely poustky v ostatních lokalitách a ve všech vesnicích došlo ve srovnání s 30. léty k prudkému nárůstu počtu osedlých. Např. ve vsi Pilszc (PL), kde bylo r. 1531 napočteno 58 osedlých a 7 poustek, bylo v nejmladším urbáři 84 osedlých, v Čakové proti 16 osedlým a neurčitému počtu poustek najdeme v třetím urbáři 39 osedlých. Podobně tomu bylo i jinde. Současně s populačním růstem ale docházelo i k posunu jazykové hranice. Např. některé vsi, kde ve 30. letech byla zaznamenána prakticky je česká jména, jsou v nejmladším urbáři smíšené (Brunovice), jinde se smíšené vsi staly zcela německými (Leskovec). Také v některých obnovených zpustlých vsích se usadili výlučně Němci (Zátor). Zajímavá situace se vyvinula v Úvalně. Mezi osedlými této smíšené vsi měli ve všech urbářích mezi osedlými většinu Češi, ale nejmladší urbář uvádí i podruhy a u nich převažují německá jména. Byly ovšem i vsi, které roku 1531 byly smíšené, ale v nejmladším urbáři v nich najdeme prakticky jen česká jména (Wodka, PL). Zajímavým svědectvím jazykového vývoje jsou i české listiny zapsané do třetího urbáře. Jde o listiny z let 1327, 1390 a 1430, potvrzené v českých překladech kněžnou Barborou opavsko-ratibořskou v letech 1495–1496, a listinu hornoslezského hejtmána Petra Gereba z Wingartu z roku 1476. Pojišťují vesměs držbu některých usedlostí.

Recenzovaná edice je nepochybně významným edičním počinem, a i když je svou formou určena jednoznačně filologům, s užitkem se k ní může obrátit i historik. Bylo by jistě záslužné, kdyby se v brzké době někdo ujal komplexního vyčtení jejích údajů, nejlépe rozšířených o údaje obsažené v českém urbáři z roku 1521, které by nám poskytlo velmi plastický obraz hospodářských, sociálních i jazykových poměrů v krnovském knížectví v prvním století raného novověku. Výše uvedené příklady naznačují, jak bohatou základnu pro takové studium edice přináší.

Eduard Maur

Michaela Hrubá

Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku. Praha, Argo 2011 (edice Každodenní život, sv. 50), 411 s., ISBN 978-80-257-0439-4.

Nakladatelství Argo se snaží představit českým čtenářům duchovní obzor našich dávných předků prostřednictvím stěžejních prací české, ale i světové historiografie. Za použití nových metodických přístupů nám přibližují tehdejší mentalitu, pestrobarevný obraz každodenního života v období středověku a novověku.

Jednou z posledních publikací edice Každodenní život je práce historičky Michaely Hrubé *Zvonění na sv. Alžbětu* s podtitulem *Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Autorka se především specializuje na oblast pozdně středověkých a raně novověkých měst, zaměřuje se na problematiku městských knih a možnosti jejich interpretace. Důraz klade hlavně na oblast dědické a pozůstalostní praxe a agendy v prostředí severních a severozápadních Čech. Svůj dosavadní badatelský zájem a své znalosti této problematiky mohla využít i v recenzované knize.

Práce je rozdělena do pěti základních kapitol. V úvodních třech částech se Michaela Hrubá zabývá českou mytologií a specifickou rolí žen ve starších českých dějinách (Libuší, dívčími válkami, husitkami a dle autorky předčasnou emancipací českých renesančních žen), měšťankou na prahu novověku a shrnutím dosavadního stavu bádání *women´s history* a *gender history*. Jako za dosavadní „završení“ pohledu na českou historii ze zorného úhlu ženských dějin zmiňuje kolektivní monografii *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, s čímž lze jenom těžko nesouhlasit.

Jádro publikace ale tvoří kapitoly, které se zaměřují na konfrontaci právních norem a morálních spisů se sociální praxí. V prvním případě se zajímá převážně o práva M. Pavla Kristiána z Koldína, v druhém případě obrátila svou pozornost k raněnovověkým preskriptivním spisům rozlišující ženský životní cyklus do tří hlavních fází – panenství, manželství, vdovství. Dodržování či nedodržování těchto práv a moralistních spisů se snaží dokládat na výsledcích svého dlouhodobého zkoumání testamentů, pozůstalostních inventářů, sirotčích dokumentů, soudních knih, trhových knih či městských kronik. Pokusila se vykročit z okruhu normativních a preskriptivních textů směrem k historickým pramenům rekonstruujícím sociální prostor a sociální praxi, v níž se realizuje jak ženské, tak i mužské pohlaví. Větší pozornost věnuje otázce ženy a majetek, problematice poručnictví, ženy před soudními tribunály (převážně zde zmiňuje spor o čest) či podílu žen na hospodářském životě měst a zapojení žen do ekonomických aktivit. Proměna městského práva přinesla značný nárůst soukromoprávních pořízení měšťanek. Změny způsobené kodifikací městského práva v polovině 16. století otevřely ženám cestu ke správě majetku, výchově dětí, ve větší míře jim umožňovaly uplatnění v živnostech či různorodých hospodářských aktivitách, v některých oblastech sporného soudnictví mohly ženy vystupovat zcela samostatně jako žalobkyně či svědkyně.

Pro lepší plastičnost a čtivost nabízí autorka svým čtenářům velké (ale ne přemrštěné) množství konkrétních příběhů.

Z hlediska metodologického využívá převážně postupy historické antropologie, ale i mikrohistorie a dějin mentalit. Opřela se o některé současné trendy genderového bádání. Pokusila se pohlížet na městskou společnost z perspektivy jedince, kterým není konkrétní osoba, ale určitý kulturní a sociální konstrukt ženského prvku v městských pospolitostech, tedy měšťanka. Klade důraz na ženský element, jeho postavení a životní strategie, zároveň se ale pokusila konfrontovat normy se sociální praxí.

K práci bych neměla větších výtek, neboť Michaela Hrubá nezapře velký přehled ve zkoumané problematice, což dosvědčuje téměř vyčerpávající bibliografie či odkazy na další shrnující práce a internetové odkazy na významné instituce či elektronicky zpřístupněné prameny. Zastavila bych se ale u samotného titulu knihy. Dle názvu publikace by se čtenář mohl domnívat, že je mu předkládána monografie o postavení měšťanek v rámci celého území českých zemí. Autorka se ale zaměřila na mikrohistorii jasně vymezeného regionu, a sice na několik renesančních českých měst v severních a severozápadních Čechách, zejména na Louny, Žatec a Litoměřice. Někdy svá tvrzení konfrontovala s výsledky z jiných měst, nejčastěji z pražského prostředí. Jedná se tedy spíše o rozsáhlou sondu výše zmíněné oblasti, jejíž výsledky nelze zcela generalizovat, neboť naznačuje značné rozdíly mezi jednotlivými regiony.

Stejně tak zcela nesouhlasím s tvrzením týkajícím se studia sňatků (str. 104). Autorka považuje za nejdůležitější pramen pro studium sňatků, sociálních vazeb městských manželství a majetkových strategií při jejich uzavírání svatební smlouvy. Téměř mimo její zájem ale stojí další významný pramen, který by jistě stál za větší pozornost. Na myslí mám matriky, které jsou zvláště v posledních dvou desetiletích vděčným pramenem pro zkoumání otázek uzavírání sňatků a sňatečnosti obecněji, a to převážně historickými demografy. Nicméně lze ale zcela souhlasit s jejím tvrzením, že se svatební smlouvy dosud nedočkaly přílišného uznání a stále čekají na rozsáhlejší pramenné výzkumy. Dokládá to velice omezeným výčtem studií a závěrečných prací na českých univerzitách.

Na obalu knihy se můžeme dočíst, že se autorce podařilo vykreslit diametrálně odlišný obraz měšťanky v 16. století, který dosud tvořil představu ženy, žijící v mužově stínu, v podřízeném stavu, věčně těhotná a jejichž mentální svět nepřekračoval nejužší rodinu. S tímto tvrzením nelze zcela souhlasit, naštěstí, neboť v několika posledních letech se můžeme na pultech českých knihkupectví setkat s odbornými publikacemi (či alespoň v mnoha člancích a studiích), které tyto tradované představy o ženách v minulých staletích odmítají. Přesto lze bez jakýchkoliv pochybností hodnotit tuto práci velice vysoko, neboť obsahuje mnoho zajímavých informací a podnětů k dalšímu bádání. Jistě se můžeme se zájmem těšit na další podnětné práce této historičky.

Alexandra Šikulová

Josef Grulich

Migrace městského a venkovského obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2012 (edice *Monographia historica*), 246 s., ISBN 978–80–7394–374–5.

Migrace městského a venkovského obyvatelstva jsou po knize *Populační vývoj a životní cyklus* druhou samostatnou publikací Josefa Grulicha. Autor je české i evropské odborné veřejnosti znám jako přední znalec problematiky demografického vývoje a rodinných a sociálních struktur českého venkova; podílel se mimo jiné na projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*, oceněném cenou Antona Gindelyho. Recenzovanou prací navázal na své předchozí rozsáhlé výzkumy přirozené měny a životního cyklu – výsledkem je zdařilá, vysoce erudovaná studie, jež propojuje problematiku přirozeného a prostorového pohybu obyvatelstva v druhé polovině 18. a první čtvrtině 19. století.

Toto období je v pracích historiků hodnoceno jako doba převratných politických, hospodářských a společenských změn. Mezi nejvýznamnější z nich bývají řazeny přechod od starého k novému reprodukčnímu režimu, rozvoj protoindustriální výroby, uvolnění osobní závislosti poddaných v důsledku josefinského patentu o zrušení nevolnictví. Tyto procesy a změny však bývají mnohdy pouze konstatovány a jejich dopad jen předpokládán, aniž by bylo přistoupeno ke konkrétním výzkumům podloženým důkladnou heuristikou. Práce Josefa Grulicha však přispívá k objasnění řady dílčích otázek spojených s modernizačními procesy, jejichž společným jmenovatelem jsou demografický vývoj a migrace.

Je třeba ocenit metodologické a historiografické ukotvení práce, jež bylo shrnuto do kapitol o migračních teoriích a integračních procesech. V tomto smyslu kniha představuje mimořádně cennou „příručku“, neboť přibližuje a analyzuje moderní trendy ve výzkumu migrací, z nichž mnohé dosud nebyly české badatelské obci zprostředkovány. Dokazuje také, že problematiku migrací nelze nahlížet jednostranně, ale jako fenomén ležící na průsečíku řady vědních oborů včetně historie, sociologie, ekonomie, demografie i etnografie.

Velmi dobře byl zvolen i zkoumaný mikroregion. České Budějovice patřily k největším sídlům raněnovověkých Čech a disponovaly rozsáhlým zázemím v podobě poddanských vesnic. Město leželo na křižovatce obchodních cest a ve zkoumaném období prožívalo hospodářský růst, který se odrazil i v populačním vývoji. Poloha regionu nedaleko pomezí s Německem a Rakouskem umožnila zkoumat problematiku mezinárodní migrace a také téma jazykových a národnostních hranic. Velice zajímavý prostor pro kladení otázek představuje existence českobudějovických předměstí, která sloužila jako sociální přechodová zóna mezi městem, sevřeným hradbami, a venkovem.

Recenzovaná práce je založena na výzkumu matrik narozených, oddaných a zemřelých, jež byly vedeny pro českobudějovickou farnost u sv. Mikuláše. Matriční záznamy patří mezi tradiční a hojně využívané prameny historikodemografického

bádání, Josef Grulich je však dokázal vytěžit velmi inovativním způsobem. Metoda rekonstrukce rodin, která je při jejich zkoumání obvykle využívána, totiž venkovskou, respektive městskou společnost předmoderního období představuje jako statickou a uzavřenou jednotku. Jedinci, které se v průběhu excerpce nepodaří „zařadit“ do rodinných struktur, tedy migranti, jsou v výzkumu obvykle vylučováni. Autor předkládané knihy však zaměřil pozornost právě na ně a dokázal, že byli důležitou a početnou složkou populace, která vykazovala řadu dynamických rysů.

Matriky poskytly reprezentativní vzorek čítající přes 30 000 osob, který umožnil detailní analýzu demografického vývoje zkoumaného regionu. Spolu s podrobným zachycením hospodářských a urbanistických poměrů v Českých Budějovicích tak bylo možno migrační procesy zasadit do kontextu, který je základním předpokladem mikrohistorického bádání. I přes značnou rozsáhlou využití pramenné základny nebylo rezignováno na kvalitativní stránku výzkumu. Díky zvolené metodě jmenné excerpce, jež je mnohonásobně náročnější než mnohdy využívaná „čárkovací“ statistická metoda, bylo možno soubor získaných dat kvantifikovat a zároveň věnovat pozornost i jednotlivcům.

Analýza vývoje sňatečnosti, porodnosti i úmrtnosti doložila, že počet obyvatelstva farnosti od poloviny 18. století neustále vzrůstal. Zároveň však bylo prokázáno, že pro Českobudějovicko byl v průběhu zkoumaného období stále ještě charakteristický starý demografický režim spojený s velkou zranitelností populace, neustále ohrožované mortalitními krizemi. Hladomor a epidemie obvykle zanechaly hlubší stopu ve městech než na venkově. Příklad Českých Budějovic potvrdil nízkou sebereprodukční schopnost města, jehož obyvatelstvo muselo být neustále doplňováno příchozími z okolí. Prokázalo se však, že teprve koncem 18. století vznikla na venkově početnější skupina „přebytečných“ jedinců, kteří svým příchodem do města výrazněji ovlivnili počet a strukturu zdejší populace.

Hlavní pozornost je v rámci recenzované knihy věnována pracovním a sňatkovým migracím, jež byly mnohdy vzájemně provázány. Migrace byly bádány ve dvou rovinách: jejich rozsah byl zkoumán za pomoci vzdušných čar, zároveň byla věnována pozornost charakteru výchozí a cílové sídelní jednotky, jež byla specifikována jako město, předměstí, nebo vesnice. Předkládaná práce doložila překvapivý geografický rozsah migrací, které přehledně znázorňují přiložené mapy. Zároveň se na příkladu sousedních zemí, zejména Bavorska, Horních a Dolních Rakous ukázalo, že zemské hranice neznamenal pro migranty větší překážku, mimo jiné i proto, že obyvatelstvo zmíněných oblastí ve zkoumaném období shodně užívalo němčinu. Největší význam měly regionální migrace, jejichž četnost dokázala, že ani překročení sociální bariéry mezi městem a vesnicí symbolizované městskými hradbami nebylo vážnějším problémem. Nepřehlédnutelná je však role českobudějovických předměstí jako přechodového pásma spojujícího oba světy.

Provedený výzkum dokázal neoprávněnost některých klisé, které přžívají v obecném povědomí i odborné literatuře. Jedním z nich je tvrzení o zásadním

vlivu panovníckých reformů osmdesátých let 18. století, především o mimořádném významu patentu o zrušení nevolnictví, který měl způsobit příliv venkovanů do měst. Kniha Josefa Grulichy přesvědčivě ukazuje, že migrace z venkova do městského prostředí sice po vydání uvedeného patentu sílily, ale že jejich příčinou nebyl ani tak zásah státu, jako spíše demografická a hospodářská situace regionu.

Poptávka pro pracovní síle ve městě spolu s nárůstem počtu venkovského obyvatelstva působily na rozsah migrací mnohem více než rozhodnutí o zrušení poddanské závislosti. Nelze také pominout fakt, že již před vydáním zmiňovaného patentu bylo poddaným stěhování povolováno zhostnými listy vydávanými vrchnostenskými úřady. Díky předloženému výzkumu je také možné polemizovat s často se vyskytující tezí, že původně jazykově německá města byla počesťována díky přílivu venkovského obyvatelstva, neboť do Českých Budějovic přicházeli z okolních měst i vesnic převážně lidé hovořící německy.

Bylo také doloženo, že v případě sňatkových migrací hrály zásadní roli individuální faktory, jako byl věk a rodinný stav migrantů, jejich profesní aktivity a vazby na zděděný majetek. Uvedené poznatky činí z práce Josefa Grulichy velmi významný příspěvek k poznání osobních a rodinných strategií v městské i venkovské společnosti raného novověku, kde sňatek představoval přelomový bod životního cyklu. Podmínkou pro uzavření manželství bylo zajištění obživy nově založené rodiny a je jedním ze zásadních kladů knihy, že otázky pracovních a sňatkových migrací nezkoumá izolovaně, ale v přímé návaznosti.

Zbývá shrnout, že recenzovaná publikace je mimořádně významnou prací, která spojuje analytický výzkum regionu se syntézou dosavadních poznatků o problematice migrací, která je v českém prostředí dosud zkoumána víceméně okrajově a jen zřídka jí je věnována samostatná pozornost. Význam knižního vydání *Migrací*, obhájených v roce 2010 jako habilitační práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, podtrhuje také fakt, že z provedeného výzkumu bylo publikováno jen minimum dílčích studií, takže kniha představuje ucelený soubor převážně nezveřejněných poznatků. Je třeba zdůraznit také metodologický přínos Josefa Grulichy, kterému se předkládanou prací opět podařilo doložit důležitost a mnohostrannost demografických výzkumů. Pro úplnost lze podotknout, že výklad doplňují četné přehledně zpracované grafy a přehledy a také rozsáhlá mapová a obrazová příloha. Migrace městského a venkovského obyvatelstva přesvědčivě ukazují, že výsledkem kvantitativně koncipovaného výzkumu nemusí být pouhá statistika, ale i velice zajímavá a čtivá knížka.

Markéta Skořepová

Historická demografie

2012/36 [1+2]

- [1] **Medicína v české provincii dominikánského řádu v letech 1650–1720**
KAREL ČERNÝ 1–24
- [1] **Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii
pozdního středověku a raného novověku. Nástin vývoje terminologie
a dalších směrů bádání**
JOSEF KADERÁBEK 25–40
- [1] **Třináct nešťastných let – případ manželů Houškových**
Příspěvek ke každodennosti manželství na venkově v 19. století
ZUZANA ČEVELOVÁ 41–63
- [1] **Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899**
ŠÁRKA JIRÁSKOVÁ. 65–113
- [1] **Kronika** 115–126
- [1] **Recenze a zprávy** 127–142
-
- [2] **Sociální stratifikace panství Horšovský Týn v letech 1654–1848**
IVANA NĚMEČKOVÁ 145–175
- [2] **Konfesijně smíšené sňatky v reformovaném sboru ve Velimi a v české
reformované církvi vůbec na sklonku 19. a na počátku 20. století**
MARKÉTA PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ 177–223
- [2] **Demografický vývoj albánské populace na Kosovu ve 20. století**
VÁCLAV ŠTĚPÁNEK 225–264
- [2] **Kronika** 265–273
- [2] **Recenze a zprávy** 274–281